

HADTUDOMÁNY

A MAGYAR HADTUDOMÁNYI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

XVI. évfolyam

2006/3.

A TARTALOMBÓL

A békefenntartás hatása
a magyar haderőre

Transzatlanti és európai együttműködés

Békepartnerség az IFOR misszióban

A biztonságot veszélyeztető kihívások

Az önkéntes haderő – a védelmi szektor
kultúraváltása

Gondolatok az úrhadviselésről

Logikai „nemvalószínűségi”
kockázatelemzés

Azerbajdzsáni helyzetkép

Egy vizsgálat anatómiája
2001. szeptember 11.

Terroristák kiadatása
és a terrorizmus elleni háború

2006. 09. 27-ei konferencia programja

A tanulmányok szerzői

Dr. Bukovics István
nyá. mk. tűzoltó vezérőrnagy,
a műszaki tudományok kandidátusa

Farkasné dr. Zádeczky Ibolya nyá. őrnagy, PhD

Kemény János az ELTE hallgatója

Dr. Kis-Benedek József nyá. ezredes, PhD

Dr. Kőszegvári Tibor nyá. vezérőrnagy,
az MTA doktora

Molnár István nyá. ezredes,
a ZMNE doktorandusza

Dr. Nagy László nyá. mk. ezredes,
az MTA doktora,
egyetemi tanár, tanszékvezető

Dr. Négyesi Lajos őrnagy, PhD,
ZMNE adjunktus

Németh József a ZMNE doktorandusza

Prof. dr. Szabó János az MTA doktora

Dr. Szenes Zoltán nyá. altábornagy,
a hadtudomány kandidátusa,
a ZMNE tudományos főmunkatársa

A Magyar Hadtudományi Társaság folyóirata

Felelős kiadó:
NAGY LÁSZLÓ,
a társaság elnöke

A folyóirat szerkesztőbizottsága

Elnök:
PADÁNYI JÓZSEF,
a társaság alelnöke

Elnökhelyettes:
HORVÁTH ISTVÁN
főszerkesztő

Tagjai:
Barna Géza,
Bertalan György,
Kádas Géza,
Király László,
Kovács István,
Kovács Tibor,
Oroszi Antal,
Pataky Iván,
Pekó József,
Várhegyi István.

Szerkesztőbizottság és kiadó:

Budapest X.,
Hungária krt. 9–11.
Tel.: 432-9000/29-684 mellék
A mellék HM vonalon
közvetlenül hívható.

Levélcím:
1581 Budapest, Pf. 15.

Internetcím:
<http://www.zmne.hu/kulso/mhtt>

Nyomdai előkészítés
és gondozás:
BAUSZ Kft.

ISSN 1215-4121

HADTUDOMÁNY

A MAGYAR HADTUDOMÁNYI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

XVI. évfolyam

3. szám

2006. szeptember

Tartalomjegyzék

Szenes Zoltán A békefenntartás hatása a magyar haderőre 3

BIZTONSÁGPOLITIKA

Kis-Benedek József A transzatlanti és az európai
együttműködés az új kihívások tükrében 15

Molnár István Békepartnerség az IFOR misszióban –
a NATO megújulásának egyik mutatója 23

Farkasné Zádeczky Ibolya A biztonságot veszélyeztető globális kihívások 38

HADTUDOMÁNY–HADÜGY

Szabó János Önkéntes haderő –
a védelmi szektor kultúraváltása Magyarországon . . . 51

Kőszegvári Tibor Gondolatok az űrhadviselésről 68

VEZETÉS–FELKÉSZÍTÉS

Bukovics István Logikai „nemvalószínűségi” kockázatelemzés
(A teljes anyag a Társaság honlapján) 79

FÓRUM

Nagy László	Azerbajdzsáni helyzetkép	89
Németh József	2001. szeptember 11. – Egy vizsgálat anatómiája . . .	103
Kemény János	A terroristák kiadatása és a terrorizmusellenes háború	112
	A Hadtudományok Bolyai János Kutatási Ösztöndíjasai 2006	126
Négyesi Lajos	A csata- és hadszíntérkutatás módszereinek alkalmazása Zrínyi-Újvár kutatása során	128

A TÁRSASÁG HÍREI

A NATO feladatrendszerében az elkövetkező tíz évben várható változások című konferencia programja	131
A HADTUDOMÁNY az interneten	132

Szenes Zoltán

A békefenntartás hatása a magyar haderőre¹

A békefenntartás az egész világon, így térségünkben és Magyarországon is „átrajzolta” a biztonság- és védelempolitikát, a haderő-átalakítást, a Magyar Honvédség (MH) felkészítését és mindennapjait. Az elmúlt tíz évben a magyar haderő óriási utat tett meg a statikus országvédelemtől a missziós hadsereggé történő átalakulásig. A változások nemcsak (vagy nem elsősorban) katonaiak. 1995-től kezdve Magyarországon lényegesen megváltozott a politikai gondolkodás a haderő alkalmazásáról, a szövetségi (NATO, Európai Unió) követelmények teljesítéséről, a hadsereg feladatrendszeréről. Jelen cikkben azt vizsgálom vázlatosan, hogy a nemzetközi békeműveletekben való részvétel politikai imperatívusza hogyan alakította át a magyar haderőt és alkalmazási környezetét. Ma a Magyar Honvédség elsősorban nemzetközi békeműveletekre szakosodott, professzionálissá váló önkéntes haderő, amelynek hajtóereje egyértelműen a külföldi missziós tevékenység.

A magyar békefenntartói szerepvállalás a 19. század végéig nyúlik vissza. Magyar katonák az Osztrák–Magyar Monarchia közös hadseregének részeként a világ számos pontján igyekeztek megakadályozni a konfliktusok eskalációját: békefenntartói feladatot láttak el 1897-ban Kréta szigetén, részt vettek a kínai boxerlázadás (1901) utáni helyzet normalizálásában, óvták a békét Koszovóban (1902–1907) és Albániában (1902–1914). A második világháború után 1973–75 között egy 750 fős magyar kontingens tevékenykedett a Nemzetközi Ellenőrző és Felügyelő Bizottság égisze alatt Dél-Vietnamban.

A rendszerváltás (1989) óta Magyarország kiemelten kezeli a válságkezelés feladatait, hiszen éppen a szomszédos délszláv válság során tudatosult a politikában és a közvéleményben, hogy csak az ország határainak és területének védelmére korlátozódó, csupán nemzeti erőkre és eszközökre támaszkodó hagyományos biztonságfelfogás idejétmúlt és korszerűtlen. A 90-es évek elejétől a nemzetközi békefenntartáshoz való magyar hozzájárulás folyamatosan fejlődött és erősödött. A Magyar Honvédség kezdetben ENSZ katonai megfigyelőket, néhány fős csoportokat küldött Afrika (Angola, Uganda, Mozambik) és Közel-Kelet (Irak–Kuvait) válsággócaiba.

1 A cikk a Nemzetközi együttműködés a békeműveletekben – Kihívások és korlátok c. nemzetközi konferencián (Graz, 2006. június 8–10.) tartott angol nyelvű előadás kibővített, cikkessített változata.

1995-ben jelentős fordulat következett be a magyar békefenntartás történetében: Magyarország fegyveres békefenntartókat küldött a Sínai-félszigetre, Ciprusra és a Balkánra. Mindenképpen kiemelendő, hogy az első ENSZ csapathozzájárulást Cipruson 1995 novemberétől az osztrák hadsereggel valósítottuk meg, ahol a magyar katonák azóta is végzik a járőrözést, a tűzszünet fenntartását a sziget két részét elválasztó területen. Még 1995-ben fontos döntések születtek a NATO IFOR-művelet támogatásával kapcsolatban is. Magyarország biztosította a NATO-erők átvonulását szárazföldön és a légtérben, befogadó nemzeti támogatást nyújtott átmenetileg az IFOR/SFOR-erők részére, és egy műszaki zászlóaljjal járult hozzá a Camp David-i egyezmény megvalósításához. A boszniai rendezésben való részvétel rendkívül fontosnak bizonyult, mert az ország – egy NATO vezette művelet részeseként – demonstrálta hozzájárulási képességét egy európai válsággóc felszámolásában. Ma már történelmi tényként kezelhető, hogy a boszniai békeművelethez való rendkívül sikeres magyar hozzájárulásnak komoly súlya volt Magyarország NATO tagsági meghívásában.

1996-tól kezdve a Balkánon zajló válságok megoldásában és rendezésében való részvétel a magyar biztonságpolitika prioritása. 1999 óta a Magyar Honvédség valamennyi NATO szárazföldi katonai békeműveletben részt vesz. Magyar katonai erők szolgáltak és szolgálnak Koszovóban (KFOR), Albániában (AFOR), Macedóniában (Amber Fox, Essential Harvest, Allied Harmony) és Boszniában (SFOR, EUFOR). 2003-tól a Magyar Honvédség veszélyesebb katonai békeműveletekhez is hozzájárult. 2003 és 2004-ben Irakban egy magyar logisztikai szállítózászlóalj működött, amely a lengyel vezetésű nemzetközi hadosztály logisztikai támogatását végezte. 2003-tól magyar katonák szolgálnak Afganisztánban is, ahol a NATO ISAF (Nemzetközi Biztonsági Segélynyújtó Erő) művelet részeként Kabulban őrzés-védelmi, egészségügyi, repülőtér-műszaki feladatokat látnak el, de szerepet vállalnak a német tartományi újjáépítési csoportok (PRT) munkájában is.

Európai uniós tagságunk óta (2004. május 1.) részt veszünk az EU Althea operációban egy katonai rendőri századdal, szakértőket biztosítottunk az EU Szudán/Darfur AMIS-misszióhoz és a macedóniai művelethez is. 2005-től Magyarország részese a kongói EU misszióknak is. Az ENSZ-, NATO-, EU-műveleteken kívül magyar katonák szolgálnak EBESZ missziókban, Afrikai Uniót támogató (EU–AU) műveletekben, és más nemzetközi megállapodásokon alapuló béke feladatokban is.

A katonai klasszifikáció szerint a békétámogató műveletek magukba foglalják a békefenntartást (megfigyelés, szétválasztás, átalakítás támogatása, fegyverzet-ellenőrzés), a békekikényszerítést, a konfliktus-megelőzést, a humanitárius feladatokat és a békeépítést.

A magyar missziós részvétel ez idáig a békefenntartási tevékenység különböző formáira és a humanitárius feladatokban való részvételre összpontosult. Békekikényszerítési, valamint harci feladatoktól a Magyar Honvédség – elsősorban a politikai döntések következtében – mindeddig tartózkodott, de megkezdődött azon katonai képességek kiépítése [különleges műveleti zászlóalj (SOF), emberi felderítés (HUMINT) stb.], amelyek előbb vagy utóbb lehetővé teszik „éles” terrorista ellenes műveletekben, lázadók elleni harcokban való részvételt. Magyar PRT létesítésével tovább bővül majd az MH békefenntartói „palettája”, hiszen a magyar katonák részt vesznek az afganisztáni békeépítés feladataiban is.

Magyar részvétel a nemzetközi békeműveletekben

A Magyar Honvédség napjainkban (2006. július) *négy kontinensen, 14 országban és 28 misszióban* 941 fővel vesz részt békeműveletekben (lásd az alábbi táblázatot). Ez a jelenlét az egyfős szakértői, törzstiszti képvisellettől a zászlóalj nagyságú hozzájárulásig terjed.

Az elmúlt négy évben a Magyar Honvédség *nemzetközi feladatrendszere lényegesen megváltozott*, a békeműveletekhez való hozzájárulás a 2002. évi 700–720 fő helyett 1000 fő körül stabilizálódott. Magyarország tudatosan dolgozik azon, hogy ezt a hozzájárulást a változó válságkezelési környezetben tartósan, nemzetközi és nemzeti szempontból egyaránt leghatékonyabban biztosítsa². A magyar békefenntartók többsége (71%) NATO-misszióban szolgál, amely kifejezi Magyarország szövetségesi elkötelezettségét, a közösségi feladatokhoz való hozzájárulási szándékát és képességét. NATO-műveleti jelenlétünk elsősorban a Balkánra koncentrálódik, ahol csapat-hozzájáruláson kívül részt veszünk valamennyi NATO-parancsnokság (Pristina, Szarajevó, Szkopje, Tirana) munkájában. Meghatározó szerepet kíván az ország vállalni a belgrádi NATO-összekötő hivatal felállításában is.

A kül- és biztonságpolitikai prioritások második helyén Afganisztán szerepel. A magyar részvétel (békefenntartó erők 20%-a, a NATO-műveletben szolgálók 43%-a) az ISAF-műveletben jelenleg két pilléren nyugszik: részese vagyunk az olasz vezetésű zászlóalj harccsoportnak, amelyik Kabulban tevékenykedik, illetve 50 fővel egyedi (egészségügyi, törzstiszti, CIMIC, ór- és biztonsági, repülő-műszaki) beosztásokat

Magyar békefenntartói hozzájárulás nemzetközi szervezetenként

Nemzetközi szervezet	Személyi állomány létszáma	Békeműveleti tevékenység	Nemzetközi jelleg
ENSZ (UNFICIP, UNIMOG, UNMIK, MINURSO)	99 fő	Békefenntartó század, megfigyelők, összekötők	Cipruson: szlovák–magyar zászlóalj
EBESZ	5 fő	Megfigyelők, tanácsadók	
EU (EUFOR, KONGÓ)	118 fő	Katonai rendőri század, törzstisztek, tanácsadók	A szd. az olasz IPU (többnemzeti speciális egység) alárendeltségében
NATO (NTM-I, KFOR, ISAF, NHQ-s)	672 fő	Őr- és biztosító zászlóalj, reagáló század, egészségügyi labor	A század az olasz vezetésű MNB SW alárendeltségében
EGYÉB (MFO, Tampa)	47 fő	Katonai rendőri szakasz	Többnemzeti erők részeként

2 Az állandó változásra jó példa, hogy éppen a cikk véglegesítése időszakában (2006. június 30.) vont ki a Magyar Honvédség Szkopjéból az MH ór- és biztosító szakaszt, amely 2002. tavaszától látott el békefenntartási, majd őrzés-védelmi feladatokat NATO-kötelékben. A magyar kontingens feladatait a befogadó nemzeti támogatást adó Macedónia veszi át. Magyar Honvéd, 2006. július 07.

látunk el a NATO-műveletben. 2006. őszétől egy jelentős magyar átrendeződés, erőkoncentráció fog lezajlani az ISAF-műveletben, mert a kormány döntése alapján Magyarország Hollandiától átveszi a Pol-i-Kumri PRT működtetését az északi Baghlan tartományban. A magyar tartományi újjáépítő csoport felállításához kivonják az ISAF-ban szétszórtnan részt vevő magyar erőket, és a 200 fős hozzájárulási limit változtatása nélkül önálló civil-katonai erőként fogják működtetni a nemzetépítési csoportot.

Magyarország – a logisztikai zászlóalj 2004. év végi kivonása után is – aktív szerepet vállal az iraki stabilizációban, amely anyagi támogatásban (77 db T-72 harckocsi átadása a szükséges javító eszközökkel), illetve a szövetségi kiképzési misszióban (NTM-I) való részvételben (17 fő kiképzőtiszt, tiszthelyettes) fejeződik ki.

Az EU-tagságot illetően Magyarország azt az alapelvet követi, hogy a nemzeti érdekektől függő mértékben szerepet vállal minden katonai műveletben. Ennek következtében a magyar EU-s jelenlét szerény (az össz-hozzájárulás 12%-a), bár jelen vagyunk egy katonai rendőri századdal az EUFOR-ban, Boszniában, és törzstiszti, szakértői hozzájárulásunk is van a kongói misszióhoz. Ugyancsak mérsékelt a hozzájárulásunk az ENSZ- és EBESZ-műveletekhez. Végül a Magyar Honvédség részt vesz békeműveletekben kétoldalú együttműködési szerződések alapján is (MFO-misszió a Sínai félszigeten, a terrorizmus elleni harc koordinációja Tampában), de ezen hozzájárulások arányának növekedése a közeljövőben nem várható.

A változó missziós nemzetközi követelményrendszer és az ezerfős magyar kormányzati ambíciószint újra és újra felveti a kérdést, hogyan lehetne a magyar békefenntartói jelenlétet – lehetőségeinknek és képességeinknek megfelelően – dinamizálni, az elért eredményeket tovább javítani. Nem vitatható ugyanis, hogy az elmúlt években tett vállalásaikkal Magyarország NATO-beli megítélése javult, és a többi nemzetközi partner is (EU, ENSZ, EBESZ) a biztonság támogatójaként tekint ránk. Ahhoz, hogy az MH továbbra is aktív szerepet vállalhasson a nemzetközi békefenntartásban, a békétámogatási műveletek szélesebb spektrumában, a biztonság-és védelempolitika prioritásainak újra-fogalmazására és egy középtávú békeműveleti stratégia kidolgozására van szükség. Ezen kívül sokat kell dolgozni a szövetségi, több- és kétoldalú nemzetközi kapcsolatrendszerben, hogy Magyarország igényes, szövetségi és nemzeti szempontból egyaránt értékes, időbeni és látványos felajánlásokat tudjon tenni, illetve vállalni.

A békeműveletek előtérbe kerülése a biztonság- és védelempolitikában

A rendszerváltás utáni haderőreformok során³ legalább két kérdés mindig makacsul visszatért a politikai és szakmai viták során: mekkora és milyen legyen a „kisebb, működőképesebb és finanszírozhatóbb” haderő (1), valamint milyen feladatrendszer kell a honvédségnek ellátni a változó biztonságpolitikai környezetben (2). A vitakérdésekben nyilvánvalóan a haderő rendeltetésének van prioritása, hiszen a politika, a kormány-

3 A politikai rendszerváltozás után valamennyi kormányzati ciklusnak, függetlenül attól, hogy jobb vagy baloldali pártok voltak-e hatalmon, megvolt a saját haderőreformja. Ennek megfelelően a Magyar Honvédségben – esetenként eltérő célokkal, feladatokkal és ambíciókkal – lényeges haderő-átalakítások zajlottak az alábbi időszakokban: 1990–1992, 1995–1996, 1999–2000 és 2002–2003. 2006 júniusában megalakult új szocialista-liberális kormány szintén parametrikus (létszámcsökkentő) haderőreformot hirdetett.

zat által meghatározott feladatoknak megfelelően kell a hadsereget „méretezni”, fejleszteni, felszerelni és kiképezni. A nemzetközi békefenntartásban való részvétel, a nemzetközi feladatrendszer elsőbbsége folyamatosan alakult ki Magyarországon, és a biztonság- és védelempolitikai gondolkodás evolúciós fejlődésének sikeres „terméke”.

Az első kormányzati ciklusban a békefenntartás még nem élvezett prioritást a katonai feladatok között, hiszen a semlegességgel kapcsolatos politikai viták, a körkörös védelmi doktrína (önálló nemzeti alapokra épülő honvédelmi politika) kormányzati rangra emelése az országvédelmet, „az ország területi épségének és lakosságának védelmét” tekintette legfontosabb feladatnak⁴. A biztonság- és védelempolitikai dokumentumok ebben az időszakban a békefenntartással kapcsolatban még csak elvi követelményeket fogalmaztak meg. Előírták, hogy a haderő fejlesztését úgy kell végezni, hogy „illeszkedjen a korszerű nyugati katonai együttműködés követelményeihez, és alkalmas legyen a nemzetközi békefenntartásban és béketeremtésben való részvételre”, illetve a Magyar Honvédségnek „rendelkezni kell olyan erőkkel, hogy bekapcsolódhasson az ENSZ és más nemzetközi válságkezelő szervezetek békefenntartó, béketeremtő tevékenységébe”⁵. Ennek következtében a magyar békefenntartói megjelenés a nemzetközi válságkövetkeztében gyér és sporadikus jellegű volt.

A politikai gondolkodásban és a katonai feladatrendszerben a NATO-tagság politikai célja hozott gyökeres változást. 1998 végén a Magyar Országgyűlés elfogadta az új biztonság- és védelempolitikai alapelveket, mely már azt rögzítette, hogy a Magyar Köztársaság biztonságát két alapvető pillérre, a nemzet önerejére, illetve az euro-atlanti integrációra és nemzetközi együttműködésre kell építeni⁶. A koszovói válságban Magyarország már megbízható szövetségesként viselkedett: 1998–99-ben a parlament engedélyezte a magyar légtér és a magyar repterek használatát a szövetségi gépek számára, és több NATO-műveletben (AFOR, KFOR) megszavazta magyar katonai részvételt.

A nemzetközi békefenntartással kapcsolatos politikai konszenzus 2001 után kezdett „repedeződni.” Bár a politikai pártok egyöntetűen elítélték az USA elleni szeptember 11-ei terrorista-támadást, az Orbán-kormány nem adott harcoló erőt az OEF (Operation Enduring Freedom) terrorizmus elleni művelethez, és az ISAF (International Security Assistance Operation) biztonsági segélynyújtó művelethez is csak egészségügyi kontingenssel járult hozzá. 2002-ben a kormány – első ízben – kidolgozta a nemzeti biztonsági stratégiát, amely megerősítette Magyarország euro-atlanti és nyugat-európai elkötelezettségét, tovább finomította a globális kihívásokkal és veszélyekkel kapcsolatos nemzeti álláspontot. A dokumentum azonban nem kapott négy párti jóváhagyást, mert a kormánypártok és az ellenzék nem értett egyet a haderő feladatrendszerének és fejlesztésének egyes kérdéseivel. Bár az új, Medgyessy-kormány a biztonsági alapidokumentumot átdolgozta és jóváhagyta (2004), a konszenzus mégsem alakult ki az eltérő vélemények miatt. A szocialista-liberális kormány a politikai véleménykülönbségek ellenére egy önkéntes, képességalapú, finanszí-

4 11/1993 (III. 12) OGY határozat a Magyar Köztársaság biztonságpolitikájának alapelvei. 10. pont.

5 27/1993 (IV. 23) OGY határozat a Magyar Köztársaság honvédelmének alapelveiről. 17. pont.

6 94/1998 (XII. 29) OGY határozat a Magyar Köztársaság biztonság- és védelempolitikájának alapelveiről. 6. pont.

rozható haderő létrehozását célozta meg, aminek elérése érdekében 2002 júliusában elrendelte a védelmi felülvizsgálatot.

Az új áttekintés a Magyar Honvédség feladatait a nemzetközi válságkezelés irányába mozdította el, és a feladatok többsége már „külföldi” műveletekben való részvételt fogalmazta meg. A védelmi felülvizsgálat során az ellenzék támadta a külföldi műveletek felé történő nyitást, nem értett egyet a haderő nemzetközi követelmények szerinti átszervezésének felfogásával. A politikai viták ellenére a koncepciót végül a Parlament elfogadta, és az új honvédelmi törvénnyel legitimálta⁷. A haderőben megkezdődött az új missziós képességek fejlesztése (könnyű lövészerők, különleges műveleti zászlóalj, CIMIC, PSYOPS és HUMINT-csoportok, víztisztító képesség, egészségügyi képességek stb.), amelyek létrejöttét a honvédség vezetése azonnal a nemzetközi békeműveletekben tesztelte.

2004. november 3-ával – 136 év után – megszűnt a sorkötelezettség a Magyar Honvédségben, és önkéntessé váló haderő humán szempontból is felkészült a tartós, nagy létszámú, új kihívásokat jelentő béketámogató műveletekre. Bár a hadsereg nemzetközi alkalmazását illetően teljes politikai konszenzus nem alakult ki, a vita – úgy látszik – eldőltnek látszik. Az új kormányprogram a haderőt már egyértelműen az új típusú fenyegetések elleni harcra akarja felkészíteni a szövetségesekkel együttműködésben, és előírja, hogy a kormányzati ciklus végére (2010) a honvédség hatékonyabb szervezettel, jobb katonai képességekkel, javuló interoperabilitással rendelkezzen. A területvédelem vs. missziós alkalmazás vitát le kívánja zárni azzal, hogy meghatározta a hadsereg expedíciós képességeinek fejlesztését. A kérdés már csak az, hogy ezt a biztonság- és védelempolitikai koncepciót az öt parlamenti politikai párt mikor fogadja el többségi véleménnyel, és mikor alkotja meg ezt a felfogást manifesztáló nemzeti és országgyűlési dokumentumokat.

Jogalkotás a missziók szolgálatában

A békefenntartással kapcsolatos politikai gondolkodás fejlődése a jogalkotás változásában mérhető le legjobban. A magyar honvédelmi jogrend és belső szabályozás 1999-ig alapvetően a területi országvédelem feladatait írta le, és minden külföldi misszióhoz parlamenti jóváhagyásra volt szükség. A NATO-csatlakozás jogszabály-alkotási munkálatai (1998–2000) több tekintetben könnyítették a békemissziós mozgásteret (például a parlamenttől a kormány hatáskörébe kerültek a határátlépéssel járó csapatmozgások stb.⁸), de a 90-es évek elején meghonosított parlamenti engedélyezési forma nehézkessé és hosszadalmassá tette a magyar katonák külföldi missziókba küldését. Ez különösen sok problémát okozott a NATO szövetséges műveletekben való részvételről szóló politikai döntéseknél. Ezért a jogalkotás – az elmúlt öt évben – a nemzetközi műveletekben való részvétel törvényi szintű újraszabályozására, valamint a missziós tevékenység végrehajtási feltételeinek javítására irányult. Mivel a külföldi műveletekben való részvételt korábban csak a Parlament engedélyezhette, először az alkotmányt kellett módosítani.

7 A honvédelemről és a Magyar Honvédségről szóló 2004. évi CV. Törvény

8 2000. évi XCI. számú törvény a Magyar Köztársaság alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény módosításáról.

Az Országgyűlés 2003 év végén és 2006. februárban módosította az alkotmányt, amivel lehetővé tette a kormány számára magyar katonák külföldre küldését NATO- és EU-műveletek esetében. Ez a változás nagyfokú rugalmasságot biztosít a szövetségi műveletek végrehajtásához szükséges hazai jogi aktusok meghozatala során, és lényegesen csökkentette a határozathozatalhoz szükséges időt.

A kormányzati-politikai döntéseket elősegítő jogszabály-módosítások mellett a honvédelmi igazgatás lényegesen módosította a *szolgálati jogviszonyt szabályozó törvényeket és rendeleteket* is. Magyarországon a honvédelmi törvény hagyományosan nem engedélyezte sorkatonák külföldre küldését. Ennek következményeként az MH nem tudott szervezetszerű alegységeket külföldre küldeni, hiszen a zászlóalj, század, szakasz sorkatonai beosztásait mindig más alegységektől, egységektől kellett oda vezényelni. A nem szervezetszerű békemissziós alegységek alkalmazása igen alacsony hatékonyságú volt, hiszen a külszolgálatról visszatérő alegységek szétszéledtek, szétporladtak, és a felkészítésükre, felszerelésükre fordított idő és pénz, valamint külföldi szolgálati tapasztalat nem hasznosult a hadsereg számára. Ez a probléma egyébként egyik oka volt az önkéntes haderő bevezetési időpontjának előrehozatalában.

A katonák jogállási törvényét a Parlament 2004–2005-ben többször is módosította.⁹ Nagyon fontos változás volt, hogy az *önkéntesség helyett már parancs alapján* lehetővé válik a magyar katonák külföldi kihelyezése. Bár az MH a missziós feladatoknál továbbra is igyekszik az önkéntesség elvét követni, a váltások időbeni megtervezése, az egységek, alegységek „korai” kijelölése eredményesen biztosítja a váltások végrehajtását, új feladatok vállalását. Fontos módosítás az is, hogy a hivatásos és szerződéses katonákon kívül az *önkéntes tartalékos katonák is részt vehetnek nemzetközi feladatokban*. A haderő expedíciós jellegének erősödését a 2006. január 1-jén életbe lépő *szolgálati szabályzat* is kifejezi, amely részletesen szabályozza a külföldi szolgálat teljesítés feltételeit, tartalmazza a nemzetközi hadviselési szabályokat és egyezményeket. Az MH békeműveleteiben beállt változásokat a honvédelmi jogalkotás folyamatosan követi, módosítja az országgyűlési vagy kormányhatározatokat, elkészíti a végrehajtáshoz szükséges jogszabályokat. Az utóbbi időben a NATO és EU keretében *előtérbe kerültek* a stratégiai légi és tengeri szállítási kapacitások biztosítására irányuló nemzetközi megállapodások. Az afganisztáni ISAF-műveletben való magyar részvételhez például a HM több léghíd megállapodást írt alá néhány nemzettel. A jogalkalmazási munka fejlesztése tovább folyik, változatlanul fontos feladat a külföldi missziós katonai szolgálat szabályainak kiegészítése, aktualizálása.

A haderő nemzetköziesedése

A békeműveletek teljesen átalakították a magyar haderő mindennapjait (*battle rhythm*), a *szolgálati viszonyokat, a kiképzést, a feladatok minden oldalú biztosítását*. A missziók a kihívások, a jobb fizetés, a változatos szolgálati feladatok miatt *vonzóak* a katonák körében, fontos rekrutációs szempontnak számítanak.

9 A Magyar Honvédség hivatásos és szerződéses állományú katonáinak jogállásáról szóló 2001. évi XCV. törvény módosításai.

A békefenntartási sajátosságok miatt a szárazföldi csapatoknál 2004-ben bevezették a hármas ciklusú működést, kiképzést: hat hónap kiképzés és felkészülés a misszióra; hat hónap missziós tevékenység; hat hónap pihenés, illetve 5. cikkely szerinti kiképzés. A felkészítésnél egyre inkább dominálnak a végrehajtói szinten megtanult és bevált („bottom-up”) módszerek, a művelet-specifikus megoldások, a „warrior” típusú kiképzési eljárások. A „szakosodott” egységek (könnyű lövész, könnyű vegyes, műszaki, egészségügyi, logisztikai stb.) kiképzői, szakemberei, a missziót megjárt katonák rendszeresen részt vesznek a kihelyezendő kontingensek felkészítésében. A békefenntartói kiképzést a Szárazföldi parancsnokság szervezi, míg az egyéni ENSZ, EBESZ, EU, NATO törzstisztek és szakértők felkészítése az MH Béketámogató Kiképző Központ feladata.

A kiképzés egyre inkább nemzetköziesedik, mivel a magyar erők általában szövetségi alárendeltségben, vagy multinacionális formációkban vesznek részt a békefenntartásban. Egyes missziókban (Ciprus: szlovák–magyar, KFOR: olasz–magyar, EUFOR: olasz–magyar) a feladatvállalás már eredendően közösen valósul meg, amely természetszerűleg közös kiképzést involvál. Az elmúlt két évben már a magyar–olasz–szlovén többnemzeti szárazföldi erő (MLF) törzse és kijelölt erői is együtt vesznek részt a balkáni békefenntartásban, amely jó összekovácsolást jelent a 2007-től életbelépő EU-harccsoport felkészítéshez. A internacionalizálódott kiképzést az is erősíti, hogy a NATO-reagáló erőkhöz (NRF), illetve az EU-harccsoporthoz (EU BG) felajánlott erőket – készenléti szolgálatuk letöltése után – rendszerint azonnal, vagy rövid időn belül békefenntartó műveletben is alkalmazzák, így a nemzetközi keretben és szolgálatban szerzett kiképzési eredmény a misszióban is hasznosul.

A nemzetközi missziókban fontos feltétel az együttműködési képesség, amelyre az MH a NATO-tagságra való felkészülés időszakától kiemelt figyelmet fordít. A missziókban részvevő erők általában a *legjobb* (sokszor *legújabb*) felszerelést, új, vagy felújított *harci-technikai eszközöket, műholdas híradó- és informatikai rendszereket* kapnak. A fejlesztésre fordított költségvetési források egy része szintén a békefenntartás általános és specifikus feladataira fordítódik. Az MH éves missziós költségvetése folyamatosan növekszik¹⁰, a technikai fejlesztési és logisztikai költségeket is figyelembe véve – a becslések szerint – meghaladja az éves védelmi költségvetés 10%-át.

A békemissziós tevékenység távolságának növekedésével lényegesen átalakult a műveletek logisztikai biztosítása. Az IFOR/KFOR-feladatban az MH még autark logisztikai ellátást (minden utánszállítási feladat Magyarországról történt) végzett, a KFOR-műveletben viszont már megjelentek a multinacionális logisztikai ellátási eljárások és megoldások. Irakban már vegyes, nemzetközi (amerikai)–magyar logisztikai rendszer működött, amely nagyban épített az ott lévő magyar logisztikai zászlóalj képességeire. Afganisztánban a logisztika (az alapvető nemzeti ellátási cikkek kivételével) már teljesen a nemzetközi rendszerbe való bekapcsolódással (kanadai, német) működik. Különösen nagy feladatot jelentett a Magyarországtól egyre távolodó missziók közlekedési-szállítási feladata-

10 A Honvédelmi Minisztérium (HM) a nemzetközi békefenntartásra folyamatosan többet költ: 2002-ben 6,3 Mrd Ft-ot fordított a missziós személyi többletköltségekre, 2006-ra pedig 11,6 Mrd Ft-ot tervezett. Valószínűsíthető, hogy ez a költség az év közben vállalt tartományi újjáépítési feladat (PRT) miatt lényegesen több lesz. In: Papál László (Szerk): A honvédelem négy éve. HM Zrínyi Kht., 2006. 121. old.

inak megoldása, amelyet a közlekedési szolgálat teljesen multinacionális rendszerben (NATO/EU közlekedési bizottságok, külföldi szállítmányozó cégek) old meg. A csapatok békefenntartási körzetbe való kijuttatása nemcsak szárazföldi (vasúti, közúti), légi, hanem (az I. világháború óta első alkalommal) tengeri szállítással valósul meg.

Az elmúlt 10 évben *folymatosan változott a békefenntartás haderőn belüli irányítása és vezetése is*. A 90-es évek elején még csak ad-hoc operatív csoport végezte a missziós feladatok szervezését, az információk gyűjtését és feldolgozását, a végrehajtási feladatok irányítását. Később a missziók irányítására létrejött az MH Műveleti Központ, majd az MH Összhaderőnemi Központ (MH ÖHK). A HM 2005 évi átszervezésénél az MH ÖHK-t integrálták a HVK J3 hadműveleti divízióba, amely HM HVK Műveleti Főcsoportfőnökség néven – szolgálati eljáróként – átvette a béketámogató műveletek irányítását és vezetését. Az új HM koncepció – a katonai vezetés átszervezésének részeként – tervezi a műveleti irányítás megváltoztatását is, és létrehozza az MH Műveleti Parancsnokságot. A tervek szerint a parancsnokság csak azon ideig végzi a békemissziók vezetését és irányítását, amíg létre nem jön az MH Egyesített Parancsnokság. A missziós irányítási-vezetési tevékenységben 2004-től bevezették a NATO-ban honos „támogató-támogatott” irányítási modellt (Supported&Supporting Relations) is, amely a horizontális együttműködési kapcsolatrendszerben eredményesen támogatja a műveletek minden oldalú biztosítását.

A békeműveletek központi katonai feladatok közé sorolása megváltoztatta a viszonyt a missziós katonák és családtagjaik irányába. A HM 2003-tól minden évben megszervezi a külföldön szolgálatot teljesítő katonák családtagjainak a missziós karácsonyi ünnepséget, hozzálátott a családsegítő szolgálat kiépítéséhez. Új kitüntetések alapított, a toborzási munkában kiemelt helyre tette a békefenntartói nemzetközi helytállást. 2005-től ünnepi május 29-ét, a békefenntartók nemzetközi napját, amelyet az ENSZ közgyűlése 2002-ben emelt hivatalos megemlékezéssé.

Szövetségi megítélés

A NATO és a szövetségesek magyar békefenntartási teljesítményének megítélése *lényegében nem különbözik saját értékelésünktől*. A politikai és katonai „osztályzat” mindig a hozzájárulás időszerűségétől, nagyságától és fontosságától függ. A szintén átalakuló NATO a műveleti hozzájárulásokat *egyrészt önmagunk lehetőségeihez, másrészt az újonnan felvett NATO-tagok* (a hármak /Lengyelország és Csehország/, valamint a tízek /plusz Balti országok, Szlovénia, Szlovákia, Románia és Bulgária/) *teljesítményéhez hasonlítja*. A közép-kelet-európai országok „induló” helyzete sok tekintetben hasonló (vagy örökölt szovjet típusú haderő, vagy újonnan létrehozott nemzeti hadsereg), ezért az eredmények, problémák és tapasztalatok értékelése lehetővé teszi a szofisztikáltabb összehasonlítást. Az ilyen szakmai elemzések már jobban árnyalhatják a békefenntartással kapcsolatos nemzeti önértékeléseket.

A Szövetség a békeműveletekhez történő hozzájárulást *két időszakra osztja*. Az *első időszak* 1995-től 2004-ig tart, és a balkáni missziókat foglalja magában (alapvetően IFOR, SFOR, KFOR). A *második időszak*, az „új időszakítás” a földrajzilag jóval távolabbi műveleteket foglalja magába (OEF, ISAF, OIF), és 2001-től napjainkig tart. Mindkét időszaknak vannak *olyan általánosítható tapasztalatai, amelyek szinte vala-*

mennyi térségbeli országra érvényesek, és rekonstruálhatók olyan értékelések, amelyek országspecifikusak, csak Magyarországra igazak.

Egységes a külföldi megítélés abban, hogy a balkáni műveletek az új tagországok számára kitűnő kiképzési-felkészítési lehetőséget biztosítottak, egyfajta „kiképző laboratóriumként” szolgáltak, amely nélkül nem tudtak volna helyt állni a jóval távolabbi, veszélyesebb és nehezebb operációkban. Bár a balkáni műveletek is „out-of-area” missziók voltak, de közel voltak az új NATO-tagokhoz, jobban értették azokat, könnyebben megtalálták a nemzeti érdekeket és kapcsolódásokat. Az évek során az aspiráló, majd taggá vált országok megértették, hogy a tartós békeműveletekre a sorozott haderő egyre kevésbé alkalmas, az expedíciós műveletekhez gyorsan telepíthető, saját logisztikával rendelkező, kiválóan felkészített, rövid alatt alkalmazható állandó haderő kell.

A boszniai–koszovói tapasztalatok egyenesen katalizálták a nemzeti haderő-átalakítási és reform folyamatokat. Ez magyar szempontból is könnyen belátható, gondoljunk csak az 1999-ben elrendelt stratégiai felülvizsgálatra, amelynek közvetlen kiváltója a magyar KFOR-kontingens nehézkes pristina kitelepítése volt. Az is közös tapasztalat volt, hogy a területvédelemre felkészített haderő „átállítása” expedíciós hadsereggé sok időt és még több költségvetési forrást igényel. Különösen a KFOR-műveletben tapasztalt interoperabilitási problémák [korszerű híradóeszközök hiánya, a rosszul felfogott alkalmazási szabályok (ROE), a nemzeti korlátozások, felszerelési gondok] tartották állandó reform „nyomás” alatt a nemzeti haderőket. Már az ezredfordulóra megérlelődött az a felismerés, hogy a Szövetségnek egyre több rendőri erőre, az ország építését, stabilizációját segítő civil-katonai képességre (CIMIC, civil affairs-segítő erőkre) van szüksége.

A távoli és veszélyes afganisztáni és iraki műveletek részben megerősítették a balkáni tapasztalatokat, részben pedig új tanulságokkal szolgáltak. A nagy hadszíntéri távolság előtérbe helyezte a stratégiai szállítási kapacitás-hiányt, a nagy nemzetektől való függőséget. A 3–5 ezer kilométer távolságban zajló missziók fenntartása, logisztikai biztosítása igen megterheli a katonai költségvetést, amelyre a térség országai szinte azonosan reagáltak. A megnövekedett műveleti költségek csökkentették a modernizációs lehetőségeket, pénzügyi feszültségeket és problémákat indukáltak a rendkívül érzékeny haderő-transzformációs folyamatokban. Több ország nem volt felkészülve az „éles” harci feladatokra, nagy nehézséget okoztak a felszerelési és kiképzettségi problémák, valamint a rendkívüli időjárás és terepviszonyok. A személyi állományban bekövetkezett veszteségek gyorsan „felélték” a társadalmi támogatottságot, csökkent a missziók hasznossági megítélése, az erő-felajánlások politikai elkötelezettsége. A szerzett tapasztalatok kivétel nélkül további reformokra, képesség-fejlesztésekre, és jobb együttműködésre ösztönözték a közép-keleti országokat, köztük hazánkat.¹¹

11 A 10 közép-kelet európai ország az IFOR-művelet indításakor, 1995-ben 820 ezer, a KFOR telepítésénél, 1999-ben 618 ezer, 2004-ben 409 ezer katonával rendelkezett. A több mint 50%-os csökkentés azonban nem járt együtt az expedíciós képességek növelésével, hiszen amíg az új tagországok 1999-ben 230 ezer hivatásos és szerződéses katonával rendelkeztek, ez az arány 2004-re 270 ezer főre nőtt, és a tervek szerint 2007-re is alig haladja meg a 300 ezer főt. Annak ellenére, hogy közben több ország áttért az önkéntes haderőre (Szlovénia, Magyarország, Csehország, Szlovákia), és számos ország tervezi a bevezetését 2010-ig. Ez egyértelműen jelzi a térség haderőreformjainak alulfinanszírozottságát. Vö. Jeffrey Simon: NATO Expeditionary Operations: Impacts Upon New Members and Partners. National Defense University Press. Washington DC, 2005. p. 23.

Magyarország „országspecifikus” szakmai megítélése *egy kicsit kritikusabb, mint mi azt szeretnénk*. Az ország IFOR/SFOR teljesítménye jó megítélést kapott, a szövetségesek elismerik azokat az eredményeket és erőfeszítéseket, amelyeket hazánk a kettős feladatrendszerben (katonai kontingens, befogadó nemzeti támogatás) teljesített. Bírálták azonban a műszaki zászlóalj ideiglenes, alkalmi jellegét (scratch-erő), és úgy értékelték, hogy a megfelelő szervezeti és rotációs szisztéma hiánya miatt nem volt képes a Magyar Honvédség a műszaki kontingenst kinn tartani a boszniai mandátum meghosszabbítása után. A tranzit szállítások, logisztikai biztosítás területén végzett óriási munkáról rendkívül elismerően szóltak a szövetségesek, de azt is megállapították, hogy a kormányzat nem készült fel kellőképpen a befogadó nemzeti támogatás tárca szintű koordinációjára, a magyar jogrend nehezen „fogadta be” a szövetségesi feladatok végrehajtását.

A koszovói válság időszakában *elmarasztalták hazánkat* azért, mert nem tudott a két balkáni műveletben 500 fős katonai hozzájárulást fenntartani, és a műszaki zászlóalj 2002. évi kivonását, egy kisebb és olcsóbb katonai rendőri erőre való „becserélését” egyértelműen pénzügyi és szakmai hiányosságokkal magyarázták. *Kritika érte Magyarországot* a Tartós Szabadság (OEF) afganisztáni művelet időszakában is, mert az ország kis létszámú egészségügyi személyzetet ajánlott csak fel 2002-ben. Ez különösen a két velünk együtt felvett országhoz viszonyítva igen szerény hozzájárulás volt, hiszen Lengyelország 450 főt (közte egy 60 fős különleges katonai csoportot a GROM-egységtől), Csehország pedig 400 főt (vegyvédelmi és egészségügyi zászlóalj) vezényelt az OEF támogatására.

Az iraki műveletben való részvételünket a szövetségesek (amerikaiak) pozitívan értékelték, és jó visszajelzést kapott az is, hogy a logisztikai zászlóalj kivonása mellett hazánk egy századot felajánlott az iraki kiképzési művelethez. Hasonlóképpen sikeres az afganisztáni hozzájárulásunk is, mert mind a kabuli század gyors kitelepítése 2003-ban, mind pedig a 2006. évi PRT-felajánlás *erősítette hazánk pozitív megítélését*.

A magyar békefenntartói hozzájárulás külföldi értékelésének áttekintése is mutatja, hogy a missziókban való szerepvállalás szakpolitikai tudatossága, a műveletekhez való gyors, igényes és tartalmas hozzájárulás rendkívül fontos, amit csak bátor kül- és biztonságpolitikai döntésekkel, tudatos és következetes katonai képességfejlesztéssel lehet elérni. Folyamatosan és érzékenyen figyelni kell a szövetségesi véleményekre, javaslatokra, megítélésekre, hogy azok felhasználhatók legyenek a magyar békefenntartási elmélet és gyakorlat fejlesztésére.

A jövő kihívásai

Az új kormányprogram *változatlanul fontosnak tartja a békefenntartást*, és 2006–2010 közötti időszakban 1000 katonával kíván hozzájárulni a nemzetközi béke és biztonság fenntartásához. A kormányzati ambíciószint nem könnyen teljesíthető, hiszen a békeművelti prioritások katonai eszközökkel való teljesítése lényegesen változhat az elkövetkező időszakban. Valószínűsíthető, hogy a Balkánon a békefenntartás egyre inkább rendőri, jogi-adminisztrációs és újjáépítési irányba mozdul el, amely kevesebb katonát igényel. A csökkenő katonai jelenlét generálta versenyben nehéz lesz a jelenleg domináló balkáni jelenlétet biztosítani. Ha Magyarország fenn kívánja

tartani a NATO-műveletekben való elsőbbség elvét, akkor a Balkánon várható csökkentést csak Afganisztánban való jelenlét növelésével kompenzálhatja. Ha növelni kívánja a jelenleg marginálisnak tekinthető EU részvételt, akkor a közeljövőben nem kerülheti meg azt a döntést, hogy az MH-nak afrikai EU-műveletekben fegyveres alegységekkel is részt kell venni. A „szinten tartás”, a jelenlét minőségi megerősítése – az elmúlt időszaknál hatékonyabb módon – javítani kell a közös vállalatásokat lehetővé tevő nemzetközi együttműködést, keresni kell a kis nemzetekkel (például a közép-európai országok békefenntartási együttműködése, a CENCOOP-keretében, vagy két- és többoldalú alapon) való közös fellépés lehetőségét.

A jövőbeni békeműveletek szempontjából az is fontos lesz, hogy *mennyire változik meg a magyar „felajánlási” szakpolitika*, milyen mértékben lesz bátor ahhoz, hogy valódi harci feladatokat (és háborús kockázatokat) vállaljon a nemzetközi terrorizmus elleni harcban. Ezen feladatokra való felkészülés az MH-ban megkezdődött: létrejön egy különleges műveleti zászlóalj (SOF), folyamatban van a HUMINT-képesség kiépítése, harci feladatra készülnek a könnyű vegyes lövészek. Nem lehet attól a körülménytől sem eltekinteni, hogy a jövőben felerősödik az igény civil műveleti képességekre (rendőrök, közigazgatási szakemberek, humán és műszaki szakértők, CIMIC-dolgozók stb.), illetve komplex civil-katonai műveleti erők létrehozására, amelyben felkészítési és együttműködési szempontból a haderőnek is fontos szerepe lesz.

A jövőbeni békeműveleti vállalatásokra feltétlenül hatást gyakorolnak a HM tárca *költségvetési lehetőségei*. Mivel 2004 óta a kormányzati politikában a maastrichti célok elérése a stratégiai feladat, nem valószínű, hogy a békefenntartásra több pénz jut, mint a múltban. Éppen ezért magas intenzitású (nagy költségű) feladatok felvállalása csak kis mértékben várható, és a jövőben is a mai típusú és alacsony intenzitású missziók fognak szerepelni a műveleti palettán. A kormányzati műveleti ambíciószint növelése csak az euro bevezetése után növelhető a tervezett 1200 főre. Azt is kalkulálni kell, hogy közben – az új kormányprogramnak megfelelően – a haderő létszáma is tovább csökken, így az alegységek rotációs forgási sebessége csak korlátozottan növelhető.

Fontos az is, hogy a jövőben *ne változzon a honvédelmi kormányzat pozitív figyelme a nemzetközi műveletek irányába*. Mindent meg kell tenni azért, hogy a missziós katonák megkapják a legjobb felszerelést és ellátást, itthon a haderő törődjön hozzátartozóikkal, a műveletekből (külföldről) történő hazatérés után legyen a katonáknak beosztása, tudásukat és tapasztalataikat értékeljék. A csökkenő haderőlétszám miatt újra kell gondolni az önkéntes tartalékos katonák szerepvállalását a nemzetközi missziókban, és újra kell építeni a tartalékos erőt.

A békefenntartás a Magyar Honvédség elmúlt évtizedének kétségtelenül legsikeresebb tevékenysége. Az ország eredményesen járul hozzá a nemzetközi válságok megoldásához, a szövetségesi kötelezettségek teljesítéséhez, és mindig a szebbik „arcát” mutatja. Nagyon kell figyelni arra, hogy az elkövetkezendő évek átalakítása ezt a jól működő rendszert ne gyengítse, hanem inkább erősítse.

Kis-Benedek József

A transzatlanti és az európai együttműködés az új kihívások tükrében

A szerző, csatlakozva a NATO jövőjét, megújulásának lehetőségeit elemző eddig megjelent cikkekhez (Hadtudomány 2005/2., 3. és a 2006/1–2. szám), a NATO és az EU előtt álló kihívásokat, a transzatlantizmus és az európaiság összefüggéseit vizsgálja. A lehetséges kihívásokat számbavéve a legfontosabb feladatok között hangsúlyozza: a fenyegetések elleni harcot; a hatékony multilaterális együttműködésen alapuló nemzetközi rend kiépítését; a semmivel sem helyettesíthető transzatlanti kapcsolatok erősítését; Oroszországgal, Japánnal, Kínával és Indiával kiépítendő stratégiai partnerség szükségességét.

A NATO és az EU előtt álló kihívásokat vizsgálva megállapítható, hogy azok mindkét szervezet esetében hasonlóak a szervezeti és a reaklási lehetőségek, és a képességek azonban eltérőek. 2001. szeptember 11-e új biztonsági környezetet teremtett, amelyhez mindkét szervezetnek alkalmazkodnia kell. A veszély több irányból érkezik, nehezen prognosztizálható, a kezelését illetően pedig – elsősorban a nemzeti érdekek érvényesítése miatt – jelentős eltérések, belső viták, esetenként konszenzus hiány tapasztalható. Úgy vélem azonban, hogy a két szervezet együttműködése nélkülözhetetlen, hiszen a globális kihívásokra csak közös fellépéssel, az erők és eszközök optimális felhasználásával lehet hatékonyan reagálni.

A kihívások kezelése során néhány olyan sajátosságot is figyelembe kell venni, amelyet egyik szervezet sem hagyhat figyelmen kívül. Ezek:

1. A kihívások jellegéből adódóan a biztonság belső és külső aspektusait nehéz szétválasztani.
2. Egy tagállam elleni agresszió nem valószínű (NATO megfogalmazás szerint a Szövetséget az előre látható 10–15 évben hagyományos eszközökkel indított katonai támadás veszélye nem fenyegeti). Ez azért is fontos kérdés a NATO esetében, mert ismert, hogy milyen körülmények között és milyen céllal hozták létre. A megváltozott kihívások miatt nemcsak szervezeti, hanem felfogásbeli változásokra is szükség van.
3. A fenyegetések a korábbiakhoz viszonyítva sokkal diverzifikáltabbak, kevésbé előreláthatóak és kiszámíthatóak, ezért nehezebben kezelhetők.
4. A fenyegetések nem katonai jellegűek.

A NATO és az EU előtt álló kihívások

A nemzetközi terrorizmus stratégiai fenyegetésként jelentkezik mindkét szervezet számára. Európa nemcsak bázis, hanem célpont is, de az is megállapítható, hogy a terrorizmus az agresszív vallási fundamentalizmushoz, más néven az újtipusú vallási terrorizmushoz kötődik.

Tömegpusztító fegyverek proliferációja, ami azt is jelzi, hogy az exportellenőrzési rendszerek nem működnek hatékonyan, a rakétatechnológia terjedése – főként a Közel-Keleten – növeli az instabilitás veszélyét. Legrosszabb változatot jelent, ha terrorista csoportok tömegpusztító eszközökhöz jutnak.

A regionális konfliktusok (Balkán, Közel-Kelet) Európa biztonságát közvetlenül is fenyegethetik. Az erőszakos és a befagyott konfliktusok, melyek határaink mentén is előfordulnak, fenyegetik a regionális stabilitást, a kisebbségeket, az alapvető szabadságjogokat és az emberi jogokat;

Az Unió belső biztonságára komoly veszélyt jelent a *szervezett bűnözés*, amely megerősödött a bipoláris világrend felbomlásának időszakában, kihasználva az új uniós tagállamok társadalmi-gazdasági átalakulásának bizonytalanságait. A szervezett bűnözői csoportok kapcsolatokat alakítottak ki más államok bűnözői csoportjaival. Az EU államokban tényként kell kezelni, hogy a szervezett bűnöző körök kapcsolatot teremtenek az EU-n kívüli szervezett bűnözői körökkel.

A piacgazdaság és a törvényesség ellen ható legnagyobb kihívás – a *szervezett bűnözés mellett – a korrupció*, amely szinte minden társadalomban tetten érhető valamilyen formában, az átalakuló gazdaságokban viszont fokozott veszélyt jelent. A szervezett bűnözéssel gyakran együtt jár a határokon átnyúló *kábítószer, fegyver- és embercsempészet*, amelynek száalai a terrorizmushoz is elvezethetnek (transznacionális bűnözés).

Az Európai Unió és a NATO számára kihívást jelentenek az *instabil régiók, a működésképtelen államok*. A világ országai egyenlőtlenül részesednek a globalizáció hasznából és terheiből, ami növeli a fejlettségbeli különbségeket és súlyosbítja a lemaradók helyzetét. A bizonytalan térségek, továbbá a működésképtelen államok könnyen válhatnak az országhatárokon átnyúló szervezett bűnözés gócpontjaivá, teret engedhetnek a terrorista szervezetek megtelepedésének, felerősíthetik a migrációs kihívásokat, a fegyver- és kábítószer-kereskedelem veszélyeit.

A gazdaságbiztonság területén kiemelten fontossággal bír a Szövetség energiabiztonsága.

Amerikai tudósok prognosztizálták a jövőben bekövetkező klímaváltozást. Elemzésük szerint katasztrófákat, milliós áldozatokat követelő háborúkat okozhat a *globális felmelegedés*. A következő évtizedekben a klímaváltozás drasztikus hatással lehet a világpolitikára, mivel szárazságot, éghajlati és természeti katasztrófákat hozhat magával, amelyek milliók életét követelhetik. Amerikai tanulmányok előrejelzései szerint 2020-ra a brit szigeteken szibériai időjárásra lehet számítani, miközben az európai tengerparti nagyvárosok jelentős része a tengerszint megemelkedése miatt víz alá kerül. Ennek eredményeként komoly konfliktusok, hatalmas szárazságok, éhínség várható. Világszerte éhséglázadásra, felkelésekre, zavargásokra kell számítani. A hirtelen klímaváltozás legdrasztikusabb hatása lehet a gyorsuló fegyverkezés, ugyanis egyes államok egyre nagyobb összegeket fognak költeni természeti kincseik megvédésére, az édesvízbázis, az élelmiszerek és energiatartalékok megóvására.

Új biztonsági kihívásnak tekintendők a szociális és társadalmi feszültségeket kihasználó szélsőséges politikai és vallási csoportok tevékenységeinek megjelenése Európa számos országában.

Melyek azok a legfontosabb feladatok, amelyek megvalósításával fel lehet lépni a kihívásokkal szemben:

- fenyegetések elleni harc;
- hatékony multilaterális együttműködésen alapuló nemzetközi rend kiépítése;
- transzatlanti kapcsolatok erősítése, ami semmivel sem helyettesíthető, de szükség van stratégiai partnerségre Oroszországgal, Japánnal, Kínával és Indiával is.

A kihívásokra adott válaszok az egyes szervezetek részéről

EURÓPAI UNIÓ

Három alapokmány foglalkozik a kihívásokra adandó válasszal, mind a hármat az élet kényszerítette ki, egymásra épülnek és egymást kiegészítik. Ezek az alábbiak:

- EU terrorizmus elleni akcióterve (2004);
- EU terrorizmus elleni stratégiája (2005-ben ez a legmeghatározóbb dokumentum);
- Az EU radikalizálódás és terrorista toborzás elleni stratégiája (2005).

A 2004. június 16–17-i Európai Tanács ülése jóváhagyta a terrorizmus elleni küzdelemmel kapcsolatos felülvizsgált cselekvési tervét, amely több mint 100 intézkedést foglal magában és a következő stratégiai célkitűzéseket valósítja meg:

- a nemzetközi konszenzus elmélyítése és a terrorizmus elleni küzdelemmel kapcsolatos nemzetközi erőfeszítések fokozása;
- a terroristák pénzügyi és egyéb gazdasági erőforrásokhoz való hozzáféréseinek visszaszorítása;
- az EU szervein belüli és a tagállami kapacitások maximalizálása a terroristák felkutatása, illetve a terroristákkal kapcsolatos nyomozás és bűnüldözés, valamint a terrorista támadások megelőzése érdekében;
- a nemzetközi közlekedés biztonságának védelme, valamint hatékony határelőőrzési rendszerek biztosítása;
- a terrorista támadások következményeinek kezelésével kapcsolatos tagállami képességek fokozása;
- azon tényezők elemzése, amelyek hozzájárulnak a terrorizmus támogatásához, illetve a terroristák beszerzéséhez;
- intézkedések hozatala az EU külkapcsolatai terén olyan elsőbbséget élvező harmadik országokra vonatkozóan, ahol fokozni kell a terrorizmus elleni kapacitást vagy a terrorizmus elleni küzdelem iránti elkötelezettséget. Prioritások: Marokkó, Algéria, Pakisztán, India, Szaúd-Arábia, Jemen, Kenya.

Az Európai Unió 2000 decemberében fogadta el a terrorizmus elleni stratégiát, amely négy területen irányoz elő feladatokat az EU számára:

- a terrorizmus ideológiai alapjainak felszámolása, új terrorista nemzedék létrejöttének megakadályozása (tartalmát illetően megelőzést /prevention/ takar, ilyen például a szélsőséges iszlám visszaszorítása),

- az állampolgárok és a sebezhető infrastruktúrák védelme (protection például repülőtér-biztonság),
- a terrrorszervezetek működésének, finanszírozásának megakadályozása, (disruption),
- egy esetleges terrortámadásra való felkészülés jegyében a megfelelő kapacitások, struktúrák kialakítása, a koordinált válaszlépések biztosítása (respons).

2005. december 1-jén az EU Tanács elfogadta a terrorista akciók megelőzését, a terroristák toborzásának megakadályozását szolgáló akciótervet. Ennek lényege, hogy meg kell szigorítani a különböző konfliktus-zónákba (Afganisztán, Irak) utazók, illetve az onnan jövők ellenőrzését, meg kell akadályozni, hogy ezekben az övezetekben egyesek terrorista kiképzést kapjanak. A dokumentum szerint oda kell figyelni arra, hogy milyen szerepet játszanak az imámok a muzulmán vallású hívek esetleges radikalizálódásában, s ki kell védeni ezt a hatást. A javaslatokban az is szerepel, hogy a tagállamokban meg kell teremteni az erőszakot legitimáló nézetek elleni küzdelem legális keretét, s meg kell vizsgálni, hogy miként lehet betiltani a szélsőséges nézeteket propagáló internetes honlapokat.

NATO

A NATO szerint a terrorizmus elleni küzdelem felelőssége elsősorban a tagállamokra hárul. A Szövetség céljai közé tartozik, hogy segítse az államokat a külföldről eredő terrorista fenyegetések elrettentésében, az ellenük való védekezésben, azok megzavarásában. Az alapszintű megközelítés, amelyet a NATO terrorizmus elleni védelmének katonai koncepciója körvonalazott és amelyet 2002 novemberében hagytak jóvá, négy komponenst tartalmaz:

- terrorizmus-ellenes védelmi intézkedéseket a haderők, egyének és vagyontárgyak sebezhetőségének csökkentésére;
- a következmények kezelését, (beleértve a hatások enyhítésére irányuló reaktív intézkedéseket),
- terrorizmus-ellenes támadó intézkedéseket, amelyekben a NATO vezető vagy támogató szerepet kap (beleértve a pszichológiai és információs műveleteket is);
- katonai együttműködés tagországokkal, partnerekkel és más országokkal, valamint egyeztetést a nemzetközi szervezetekkel, így az Európai Unióval, az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezettel és az Egyesült Nemzetek Szervezetével. A Szövetség által terroristák vagy az őket támogatók ellen indított bármilyen közvetlen fellépéshez az összes tagállam előzetes jóváhagyása szükséges. Ennek eredményeként a NATO leginkább olyan szerepek ellátására alkalmas, amelyek összehangolt cselekvéssel járnak hosszabb időtartamon keresztül, úgymint megelőző intézkedések, következmények kezelése, stabilitási műveletek, légtér és tengeri útvonalak felügyelete, valamint nemzeti képességek erősítése, különösen a gyengébb államok körében.

A NATO-tagállamok ezen belül az EAPC (Euro-Atlantic Partnership Council – Euro-Atlanti Partnerségi Tanács) vezetői a 2003-as prágai csúcson elfogadtak terrorizmus elleni *Partnerségi Akciótervet*. Az „Akcióterv” az EAPC-tagállamok közötti együttműködés előmozdítását és megkönnyítését irányozza elő, a terror elleni küz-

delem során, az EAPC és a Békepartnerség védnöksége alatt folytatott politikai egyeztetések és gyakorlati programok révén (Pl: NATO–MD "Mediterranean Dialogue", NATO–Orosz Tanács stb).

Az „Akcióterv” a következő területekre helyezi a fő hangsúlyt: a politikai konzultációkra, az információk megosztására, a határellenőrzésre, a tömegpusztító fegyverekkel elkövetett terrorizmusra, az együttműködés fokozására a polgári veszélyhelyzeti tervezésben, valamint a katonai erő tervezésére.

A vizsgált kihívások és az ezekre adott válaszlépések jogosan vetik fel a szervezetek közötti együttműködés fontosságát, annak javítását. Az együttműködés két területet érint: Európai Unió–NATO, illetve az Európai Unió és az Egyesült Államok.

A transzatlantizmus és az európaiság összefüggései

2001. szeptember 11-e lényegesen megváltoztatta a biztonsági körülményeket, de a fenyegetettség kezelésére nem alakultak ki a megfelelő keretek. A mai biztonsági kihívások közös felfogására még nincs elgondolás. A jelenlegi transzatlanti felfogás nem elegendő a terrorizmus és a proliferáció kezelésére. A biztonsági koncepciók a hidegháború időszakához viszonyítva vagy nincsenek kidolgozva, vagy hiányosak, illetve általánosak. Előfordul, hogy a biztonsági kérdéseket egyes kormányok politizálják és gyakran belpolitikai céloknak rendelik alá.

Az európai és az amerikai nézetek között a *biztonsági kihívások* (terrorizmus, proliferáció) *komolyságát és közelségét*, de a *katonai, vagy diplomáciai lépések szükségességét* illetően is *eltérések vannak*. Az európaiak élvezik azt a ritka történelmi pillanatot, hogy béke van, a konfliktusokat felváltotta az együttműködés, a háború fenyegetettsége pedig eltűnt a horizontról. Ma az európaiak a diplomáciát, az együttműködést látják az előrelépés egyedüli zálogának és a háborút szinte elképzelhetetlennek vélik. Több amerikai megfigyelő ezt naivnak és felelőtlennek tartja. Úgy vélem azonban, hogy ez így természetes, hiszen másként érinti a terrorizmus az Egyesült Államokat, mint Európát. Emlékszünk a világháborús veszéllyel járó kubai rakétaválságra, mennyire másképpen fogta azt fel az Egyesült Államok, mint az akkori Nyugat-Európa. Ma azt tapasztaljuk, hogy a fenyegetettség felfogásában az Egyesült Államok és Európa nem ugyanúgy értékeli ugyanazt a veszélyt.

Eltérőek a kihívások kezelésével kapcsolatos felfogások is. A Bush adminisztráció a gyors akciók híve, míg az európaiak inkább a tárgyalásos, illetve a jogi eljárásokat részesítik előnyben. Az eltérések azonban nem alapvetők, sőt inkább egymást kiegészítik. Azonnali válaszok szükségesek az al Kaida és a tömegpusztító eszközök kezelésére, de a gazdasági és a humán biztonság megteremtése (pl. a Közel-Kelet esetében) hosszabb időt vesz igénybe. Azt sem szabad elfelejteni, hogy ha a demokratikus államok nem hoznak létre egységfrontot és nem képesek közösen fellépni, akkor a „másik oldal” győz.

Néhány országban egyes politikai csoportok belföldi politikai öngazolásra használják az Európai Uniót és a NATO-t. Az ilyen stratégiai felelőtlenség egyetlen nyertesei a demokrácia ellenségei. Tekintettel a jelentkező veszélyek mértékére és természetére, az Európai Uniónak és a NATO-nak elegendő mozgástér áll rendelkezésre ahhoz, hogy továbbra is létfontosságú szerepet töltsenek be a biztonság hatékony szabályozásában.

Néhány elemző arra a következtetésre jutott, hogy az Európai Uniónak és a NATO-nak végső soron külön utakon kell járnia. A munkamegosztás világos és kiegészíti egymást. Az Európai Unió Biztonsági és Védelmi Politikájának (ESDP) küldetése az, hogy fokozatosan harmonizálja az európai államok biztonsági koncepcióit és kultúráit, hogy azok lépésről lépésre felvállalhassák a biztonság civil és katonai vonatkozásait alacsony és közepes intenzitási szinteken, és határozott doktrínát dolgozzanak ki a multilaterális békefenntartásra és béketeremtésre, amely ma még mindkét szervezet esetében hiányzik.

Meggyőződésem, hogy tévednek Európában azok, akik abban a hitben élnek, hogy egy gyenge NATO-n keresztül erős ESDP-t valósíthatnak meg. Amit elérhetnek, az nem más, mint egy gyenge és tehetetlen Európa, amely nem biztos önmagában és abban sem, hogy hol a helye a világban. Az Egyesült Államokban azok, akik azt hiszik, a NATO nem számít és az Egyesült Államok egyedül is megbirkózik a világgal, csak egy elszigetelt Amerikát hozhatnak létre. *A NATO az összes partner számára fontos és az is marad.* Ma Európa NATO nélkül nehezen képzelhető el. Ugyanakkor az sem oldható meg rövid időn belül, hogy az ESDP hirtelen átalakítható egy olyan mechanizmussá, amely többnemzetiségű európai koalíciók több katonai-technológiai szinten történő tervezésére és létrehozására szolgál olyan koherens erők kialakításához, amelyek kihelyezhetők a nagyvilág veszélyes pontjaira. Következésképpen együttműködésre, illetve *a jelenleg létező együttműködés hatékonyságának növelésére van szükség.* Egy ilyen egyezség jelenti a jövőbeli EU–NATO együttműködés lényegét.

A tényleges és valódi együttműködés elmélyítése a válságkezelésben létfontosságú az új viszony egyik első lépéseként. Az Európai Unió és a NATO egyaránt elkülönülő és egymást kiegészítő módon járul hozzá a válságkezeléshez, amelyet megerősít a két szervezet döntéshozatalának politikai önállósága által biztosított legitimitáció. Egyetlen állam vagy intézmény sem képes kezelni egy komolyabb válságot.

A hidegháborút követően a transzatlanti biztonságban, a NATO és az EU viszonyában alapvető változások történtek. A Szovjetunió szétesett, Nyugat és Kelet-Európa viszonya megváltozott, új kihívások keletkeztek. Jugoszlávia szétesése bizonyította, hogy a rosszul működő államok veszélyeztethetik Európa biztonságát. A NATO kibővült, az új fenyegetéseknek megfelelően pedig a hagyományos érdekeltségi területétől távol kezdett harci feladatok teljesítésébe. A Szövetség rájött, hogy nem határainkon felsorakoztatott erőkre, hanem rugalmas, mozgékonyabb, reagáló csapatokra van szükség. Az EU létrehozta közös biztonság és védelempolitikáját és több békefenntartó küldetés teljesítésére szánta el magát. Az EU is bővítésbe kezdett és kisebb békefenntartó feladataival igyekezett a katonai és polgári elemeket kombináltan alkalmazni.

Ahogy elkezdődtek ezek az alapvető változások, *jogosan merültek fel olyan kérdések, vajon szükség van-e arra, hogy hasonló feladatokat teljesít a két szervezet, sőt egyes küldetések átfedik egymást.* Ahogy nőtt a hasonló feladatok száma, úgy alakult ki verseny a két szervezet között. Bár mindkét szervezet vezetői hangzatos kijelentéseket tesznek az együttműködésről, valójában bőségesen tapasztalunk súrlódásokat, főként a végrehajtás szintjén. Eltérések tapasztalhatók az amerikai és az európai védelmi felfogásában is. Az amerikai nézőpontot vizsgálva két vélemény jelentkezik. Egyesek úgy értékelik, hogy az európai szövetségeseknek jobban ki kellene venni részüket Európa védelmében, mások úgy vélik, hogy az EU versenytársként lép fel a NATO-val szem-

ben. A kapcsolat megosztja az európaiakat, találkozhatunk olyan értékelésekkel, hogy az EU ellensúlyozza az Egyesült Államokat, míg más nézőpont szerint a szervezet a transzatlanti biztonság kulcseleme. A hasonló közös műveletek megkövetelik az együttműködés kereteinek létrehozását, ami még közel sem történt meg.

A transzatlanti biztonság NATO és EU szegmensei között az eltérések *politikai és műveleti jellegűek*. A fenyegetések mindkét szervezet esetén hasonlóak (terrorizmus, tömegpusztító eszközök proliferációja, sikertelen államok), a reagálás intézményei még hiányoznak, a közös fellépés feltételei nem biztosítottak. Ehhez az erők és eszközök kombinált alkalmazására lenne szükség. Fontos az amerikai és európai felfogás közelítése ezen a téren, mert míg az amerikai felfogásban a „combined” alkalmazás a katonai és polgári erők és eszközök bevetését jelenti, addig a „joint operation” a haderőnemek együttműködésére utal.

Politikailag fontos követelmény lenne a NATO alapszerződés 5. cikkelyének értelmezése, olyan viták elkerülése, amely pl. Irak kapcsán jött létre és megosztotta a Szövetséget. Ez vezetett oda, hogy az Egyesült Államok inkább ad hoc koalíciót szervez, mintsem a NATO-val tárgyalna. Talán szükség lenne a politikai tárgyalási mechanizmus újrafogalmazására is. A biztonsági struktúrának képesnek kell lennie Európa és az Egyesült Államok területének megvédésére, ugyanakkor arra is, hogy a globális kihívásoknak megfelelően bevethetőek legyenek az erők. A kettős feladat egyben kettős partnerséget is megkövetel, az első követelményként támasztja a NATO és az EU együttműködését, míg a másik cél Európa és az Egyesült Államok főként biztonsági területen való együttműködésének fontosságát veti fel. Az alkotmányossági viták kudarcát természetesen számos kérdést vet fel az egységes Európa szemléletében.

Az együttműködés retorikai részével úgy vélem nincs probléma, a nehézségek a konkrét akciók során merülnek fel. A kidolgozott együttműködési formák közül a Berlin Plusz nem nevezhető rossznak, de szükséges lenne a továbblépés. A Berlin Plusz megállapodás lehetővé teszi, hogy az EU műveletei során – bizonyos korlátozásokkal – használhassa a NATO eszközöket. Nincs azonban kidolgozva olyan esetekre, ha gyors reagálásra van szükség, vagy ha túl akarnak lépni a szűkebb értelemben vett katonai feladatokon, például a békemissziók területén. A megállapodás nem alkalmas olyan helyzetek kezelésére sem, ahol a NATO és az EU között politikai természetű viták vannak. A kihívásokból azonban logikusan következik, hogy szükség van az együttműködésre, hiszen például az EU nem rendelkezik bevethető katonai erőkkel, így az együttműködés nem opcióként, hanem szükségszerűségként merül fel. A NATO rendelkezik bevethető katonai erőkkel, míg az EU képes lehet a válság nem katonai erőkkel történő kezelésére és a NATO-akciók politikai támogatására.

Melyek azok a mechanizmusok, struktúrák, amelyekre a válságok kezelésében közös fellépés érdekében szükség lenne.

- Közös tervezés, amely magában foglalja a fenyegetettség elemzést és a fenyegetésre adott választ. A reagáló mechanizmusok kialakítása biztosíthatná a megfelelő, összehangolt válaszadást.
- Erőtervezés, amely biztosítaná az erők kombinált alkalmazását oly módon, hogy a képességek kihasználása optimálisabb legyen.
- Katonai és parancsnoki struktúrák összehangolása (jóllehet az EU katonai törzs és a SHAPE együttműködése többé-kevésbé kidolgozott, ez még nem elegendő).

- Politikai egyetértés, amely magában foglalja a célok összehangolását. A NAC (Észak-Atlanti Tanács) és a PSC (Politikai és Biztonsági Bizottság) feladata a tevékenységek összehangolása, ez közel sem elegendő az eredményes működéshez, hiszen a két szervezet alapvetően a saját tevékenységet koordinálja, szükség lenne egyéb szinteken is az együttműködésre. Milyen szép lenne például, ha a NAC és a PSC egy válság kapcsán közös álláspontot alakítani ki és terjesztené például az ENSZ elé. Egy ilyen fellépés meggyőződéseim szerint hozzájárulna egy szélesebb koalíció kialakításához is.
- A kompatibilis képességek területén szükség lenne a NATO NRF (reagáló erők) és az EU harccsoportjai tevékenységének összehangolására. Ez természetesen csak akkor lenne megoldható, ha az EU harccsoportok olyan szinten állnának, mint a NATO NRF-erők (persze abban is döntenie kellene, hogy szükség van-e külön erőkre és főleg képesek-e ezt a kormányok finanszírozni). A képességek kialakításához szükség lenne a NATO és az EDA (Európai Védelmi Ügynökség) összehangolt fellépésére, amitől ma még úgy vélem messze állunk, hiszen ezen a területen komoly érdekellentétek vannak.
- A katonai és a polgári képességek összehangolására (tartalmilag ez a hadviselés és az újjáépítés összekapcsolását jelenti). Az összehangolás megvalósítására összekötők kellenének, akik a parancsnoki struktúrákon kívül végeznék munkájukat. Szükség lenne továbbá a NATO és az Európai Bizottság szoros kapcsolatára, mivel a Bizottság végzi az erők és eszközök elosztását.
- A NATO és az Európai Bizottság válságkörzetekre vonatkozó konzultációit szorosabbá kellene tenni, továbbá célszerű volna alternatív kapcsolódási lehetőségek kidolgozására arra az esetre, ha az előbbiek párbeszéde valami miatt elakadna. Hasznos lenne, ha a két szervezet még akkor is egyeztetne (legalább a tájékoztatás szintjén), ha nem vennének részt mindketten egy tevékenységi területen kívüli katonai akcióban.

Fentiek megvalósítására akkor nyílna lehetőség, ha mindkét szervezet, illetve az Egyesült Államok elkötelezettséget vállalna arra, hogy alapvető feladataik vannak a transzatlanti térség biztonságának szavatolásában. Ez kizárólag az érdekek és a szándékok harmonizálásával valósítható meg, amelyben mindhárom félnek megvan a saját szerepe.

A Magyar Köztársaság helyét és szerepét illetően mindenképpen pozitív tényező, hogy a globális kihívásokkal nem egyedül, hanem a NATO és az Európai Unió tagjaként kell megbirkóznia. *A jelzett szervezetek tagjaként úgy vélem nem kell, sőt nem is szabad választania Európa és az Egyesült Államok között. Legelőnyösebb politikának a kiegyensúlyozott viszony ígérkezik, a helyes arányok megtalálásával.*

FELHASZNÁLT IRODALOM

NATO-EU Policy paper v.5 Transatlantic Transformation: Building a NATO-EU Security Architecture (<http://www.acus.org>)

Transatlantic Security Notes and Comment (Center for Strategic and International Studies, April 2006 Vol. 1. Issue 1.

A NATO prágai és isztambuli csúcstalálkozóinak nyilatkozatai.

Molnár István

Békepartnerség az IFOR misszióban – a NATO megújulásának egyik mutatója

Az Észak-Atlanti Szerződés Szervezetének 57 éves történetében nevezetes dátum 1995. december 20-ika. Első alkalommal kezdett a Szövetség valós többnemzeti összhaderőnemi műveletet. Tegyük hozzá: annak eredményeképpen, hogy a szokásosnál is tudatosabban, de konkrét ellenségkép nélkül készült az új kihívásokra. E műveletnek témánk szempontjából különös jelentőséget ad egyrészt, hogy a gyakorlatban mutatta meg a NATO hidegháború utáni megújulási képességét és eltökéltségét az ilyen és hasonló kihívások kezelésére, másrészt, hogy abban az 1994 januárjában meghirdetett békepartnerség első, szintén gyakorlati eredményeit is konstatálhatjuk. A katonai művelet neve, találón, Közös Törekvés (Joint Endeavour) lett...

A hidegháború és annak fenyegetései elmúltával sokakban és gyakran felvetődött az a kérdés, hogy vajon milyen konkrét szerepet játszhat egy olyan transzatlanti védelmi szövetség, mint a NATO, az európai, észak-amerikai és általában a globális biztonsági sakktablán, ha a történelem súllyesztőjében eltűnik az az ellenség, amelyik fékentartására elrettentésként létrehozták és működtették? A Szövetség addigi története bebizonyította, hogy rendeltetésszerű feladatát eredményesen látta el. Olyan katonai képességekkel rendelkezett, amelyhez hasonlóval más katonai szövetségek, az egy Varsói Szerződés kivételével, nem rendelkezett. Azonban a szocialista világrendszer felbomlásával együtt ez utóbbi is a történelemkönyvek lapjaira került. A NATO, mint gigászi, olajozottan működő szervezet egy időre – de csak valóban egy kis időre – feladat nélkül maradt.

Eurázsia új kihívások elé nézett. A nemzeti identitás felerősödése, a demokrácia lehetőségének felcsillanása és a hatékonyabb piacgazdasági viszonyokra való átállás általános igénye következtében az akkor még szocialista országok leváltak a Szovjetunióról, ez utóbbi pedig szétesett. Mindez váratlanul érte a folyamatban résztvevőket, de nem készültek fel erre a nyugati demokrácia államai, sőt az ENSZ és a különböző regionális biztonsági szervezetek sem. A kiszámítható szembenállást felváltotta az új fejlődési irányt vevő államokban kialakuló politikai, gazdasági és társadalmi bizonytalanság, a nemzetközi porondon pedig a hatalmi vákuum. A bizonytalanság kísérőjelenségei újszerűek voltak és kiszámíthatatlanságot okoztak mind globális-, regionális- és állami-, de még az emberi magánszféra szintjein is, amelyek együttes

eredőjeként, szélsőséges esetben, helyi vagy regionális válságok kialakulása fenyegetett. Megjelent a tömegpusztító fegyverek ellenőrizetlen elterjedésének a veszélye, lábra kapott a nemzetközi terrorizmus, felerősödött a migráció, a kisebbségek identitásérzése (és ezzel párhuzamosan az államok ragaszkodása a status quo-hoz), a gazdaság terén a korrupció, a pénzmosás, az illegális drog-, fegyver- és emberkereskedelem és a szervezett bűnözés. A hatalmi vákuum pedig egyes régiókban teret engedett az állami és nem állami erőszaknak, a nemzetközi- és a nemzeti jogok semmibe vételének és az alapvető emberi jogok súlyos csorbulásának.

E globális és regionális környezetben kereste a helyét az Észak-Atlanti Szerződés Szervezete, korának már akkor is legmegbízhatóbb biztonságpolitikai- és katonai intézménye, sikerrel. A NATO minden olyan szervezettel szemben, amelyek valamilyen formában a nemzetközi biztonság garantálásához járultak hozzá, mint az ENSZ, az EBESZ, a NYEU, az Afrikai Unió, a legelőbbre mutatóan és a legdinamikusabban kezdett hozzá az új helyzethez történő alkalmazkodáshoz. Történetében először, 1991-ben, stratégiai koncepciót dolgozott ki, amelyben felvázolta a kilencvenes évek biztonsági fenyegetéseit, kockázatait és kihívásait felelősségi körzetének periferiáján, majd rögzítette szerepét ezek elhárításában, akár önállóan (a NATO Alapokmány V. cikkelye alapján), akár pedig a különböző nemzetközi biztonsági szervezetek, köztük az ENSZ felkérése nyomán.

A regionális hatalmi vákuumot a NATO a maga eszközeivel, úgy törekedett csökkenteni, hogy 1994 januárjában, Brüsszelben, meghirdette a *Partnerség a békéért programot*. Egyrészt azért, hogy mint transzatlanti szervezet, a kollektív biztonság terén megkezdje a kelet-európai államok integrálását a régióba, felcsillanva egy későbbi tagság lehetőségét is, másrészt azzal a távlati céllal, hogy bevonja a partnerségre törekvő európai semleges-, kelet-európai-, kaukázusi- és közép-ázsiai országokat a régióban kialakuló válságok kezelésébe. Cserébe, más előnyök mellett, (16+1 alapon) egyfajta társult tagságot ajánlott azzal, hogy konzultációs lehetőséget biztosított számukra, amennyiben biztonságuk terén fenyegetve érzik magukat.

A békepartnerség folyamatában kétségtelenül a legfontosabb, ámde a legellentmondásosabb partnerévé a korábbi ellenség, a Szovjetunió örököse: Oroszország vált. A semleges európai országokat nem számítva, a többi állam sem a korábbi szimpatizánsokból került ki. E lépéssel megindított egy olyan regionális együttműködési folyamatot, amely hamarosan maga is konfliktus-csökkentő tényezővé kezdett válni. Elkezdődött a partneri párbeszéd a régió biztonságáról, a közös felelősségről és a kialakuló válságok együttes kezeléséről, majd kezdetét vette az azokra való közös felkészülés a biztonság civil és katonai területein. A közös felkészülés célja volt az egységes elgondoláson alapuló harmonikus együttműködési képesség kialakítása szövetségi alkalmazási, vezetési-irányítási elvek, doktrínák és eljárások alapján.

A Szövetséges Erők Európai Legfelsőbb Parancsnokságánál (SHAPE) megalakultak a Partnerségi Koordinációs Sejtek, amelyek legfontosabb feladata az volt, hogy eljuttassák a partner országokba azokat a NATO alkalmazási- és haditechnikai szabványokat (standard agreement-eket – STANAG), amelyek nélkülözhetetlenekké váltak a jövőbeni katonai együttműködéshez. Ezt a folyamatot segítette az 1994. évi NATO-csúcson elfogadott új katonai elgondolás kimunkálása, amely a válságkezelés műveleteihez egyesítette magába a partnerországokkal való együttműködés és a

Többnemzeti Összhaderőnemi Alkalmi Harci Kötelék (CJTF) keretei nyújtotta lehetőséget.¹

Kialakultak és fejlődésnek indultak a NATO és a partnerországok között a kölcsönös bizalom és bajtársiasság, illetve a szellemi és technikai interoperabilitás fokozását célzó elméleti és gyakorlati tevékenységek keretei. Partner államok katonái és civil alkalmazottai kezdték meg tanulmányaikat NATO és tagállami oktatási-képzési intézményeiben, végeztek különböző tanfolyamokat, vettek részt szakmai konferenciákon, műhelyvitákon, nyelvi képzésen és szemináriumokon. A Szövetség nem feledkezett meg a „békebeli” katonai együttműködés legmagasabb formájának kihasználásáról sem; békepartnerségi gyakorlatokat kezdeményezett, amelyek célja kezdetben az ismerkedés, a kölcsönös bizalom kiépítése és elmélyítése lett, majd fokozatosan előtérbe került a kiségerség szintű és a soknemzetiségű törzseken belüli együttműködés kialakítása. Ebben, egyfajta donorként, jelentős szerepet vállalt az Európában állomásozó amerikai 1. harckocsihadosztály, amelynek parancsnoksága, törzse és katonái gyakorlati példákkal, eljárások, módszerek és (az iraki háborúban frissen szerzett) tapasztalatok átadásával segítették partnerországi társaikat a NATO-eljárások szerinti tevékenységek begyakorlásában.²

Napirenden volt a szervezeti megújulás belső igénye is, amely során a Szövetség létrehozta gyorsreagáló hadtestét, lehetővé téve a válságokra való katonai reagálás hatékonyságának növelését. Átalakította az európai parancsnoksági struktúráját is. Kijelölte észak- és dél-európai regionális parancsnokságait, valamint alárendeltjeit, szervezetenként hatékonyabbá téve azokat, északon a törékeny demokráciák felől, délen pedig a nemzeti- etnikai konfliktusokból származó kihívások esetleges kezelésére. Válságkezelő szervezete és válságkezelő központja készen állt a periferiáján kialakuló válságok figyelésére és, beavatkozás esetére, az azok kezeléséhez szükséges döntések előkészítésére, megvalósításuk irányítására és koordinálására. A SHAPE mozgáskoordinációs központjának aktivizálása pedig lehetővé tette, hogy a válságrégiókba a szükséges nagyságú, megfelelő képességekkel rendelkező erők és eszközök a kívánt rendben kerüljenek telepítésre, kihasználva a csapatmozgás-koordinációs rendszer adta előnyöket – akár a partnerországok számára is.³

A NATO és a boszniai válság

A NATO válságkezelői feladatokra történő felkészülését három fontos tényező siettette. Egyrészt az a tény, hogy olyan egyedülálló katonai képességekkel rendelkezett, amelyre ésszerű funkció-kiszélesítés és konvertálás után (a kevésbé valószínű háborús funkció mellett, a valószínűbb katonai válságkezelői feladatokhoz rendelhető képességek kialakításával) a belátható jövőben nagy szükség lehet, s amelyet, ha érdekei is úgy kívánják, felajánlhat és bevethet válságok kezelésére. Ezzel megtalál-

1 George A. Joulwan: SHAPE and IFOR – Putting Theory into Practice. In: NATO's Sixteen Nations. Vol. 41. No 2. 1996. pp. 14–22.

2 William L. Nash: Preparing for the Full Spectrum of Conflict. In: Uo. pp. 52–57.

3 George A. Joulwan: SHAPE and IFOR – Putting Theory into Practice. In: Uo. pp. 14–22.

hatja és legitimizálhatja a korhoz illeszthető szerepét. Másrészt, sem az ENSZ, sem pedig más, regionális szervezet, elegendő katonai erő és eszközök híján, nem volt képes a biztonságot érintő bármely döntésének, határozatának érvényesítésére. Ez lényegében azt jelentette, hogy konfliktushelyzetben minden maradt a régiben. A konfliktus öntörvényűen, annak megfelelően alakult, ahogy a benne szereplők és a külső érdekeltek azt formálták. Jól jött volna egy olyan szervezet, amely az ilyen válságokat képes érdemben kezelni, s erre a NATO éppen megfelelőnek látszott. Harmadszor pedig, nem oldódott meg, sőt elmélyült a perifériáján zajló, Jugoszlávia felbomlásából adódó elhúzódó konfliktus, még jobban kiéleződött a fegyveres erőszak.

A boszniai háború 1992 áprilisában tört ki, amikor az egyesített szerb erők terrorista hadjáratot és etnikai tisztogatást kezdtek a Drina-folyó völgyében Bijeljina, a soknemzetiségű ország soknemzetiségű városa ellen, azután, hogy kudarcba fulladtak a bekebelezési célzattal folytatott hadműveletek a horvátországi szlavóniai és dalmáciai régiók ellen.⁴ Milosevics szerb haderejét, menteni a még menthetőt, országegyesítés címén, Karadzics boszniai szerb erői támogatták. A háború három és fél évében több mint kétmillió soknemzetiségű lakosság menekült el, illetve került elűzésre otthonából, szülőföldjéről. Több ezer ember – katona és civil – vesztette életét, vált nyomorékká, sok száz középület, köztük számos mecset, bolt, kávézó, kultúrház, híd és egyéb, a közösségi élet és a közlekedés nélkülözhetetlen színtere vagy tartozéka vált a földdel egyenlővé. Számptalan település többször is „gazdát cserélt” a szerb, horvát és bosnyák szervezetszerű és paramilitáris erők között, amely csak növelte a lakosság szenvedéseit. Elmenekültek a befektetők is, összeomlott a törékeny gazdaság, veszendőbe ment a termés, paragon maradt a föld, amely alá mag helyett mintegy hárommillió akna került, melynek teljes hatástalanítására a szakemberek szerint csak 2030-ig kerülhet sor. A nemzetközi szakirodalom e háborút, jellemzően, lakhelyirtásnak (homicide), a szülőföld és soknemzetiségű, kevert kultúrájú lakossága elleni tudatos terrorsorozatnak bélyegzi.⁶

Közben a művelési területen, kellő mandátum és elrettentő erő hiányában, az ENSZ békeerők (UNPROFOR) nem sok eredménnyel igyekeztek a háborús feleket szétválasztani, melynek során mitsem csökkent a háború intenzitása. A NATO ugyanakkor, válságkezelő központján keresztül, már 1993–94 telétől figyelemmel kísérte a Boszniában zajló, egyre kritikusabb helyzetet. 1995 őszére a Szövetség, ha kezdetlegesen is, de már rendelkezett mindazon képességekkel, amelyek lehetővé tették számára, hogy felelősségi körzete közelében bármikor válságkezelői misszióba kezdjen. A térségben eltökélt volt abban, hogy elrettentse a szemben álló feleket az értelmetlen háború brutális eszkalálódásától, amelyet az is bizonyít, hogy határozott légicsapásokat mért az agressziós erőkre, amikor a szerb hadsereg alakulatai augusztus 28-án aknatűz alá vették a szarajevói piacot, s melynek sok civil, köztük gyermek

4 Gearóid Ó Tuathail, Carl Dahlan: Post-Domicide Bosnia and Herzegovina: Homes, Homelands and One Million Returns. In: International Peacekeeping. Vol 13. No 2. June 2006. Routledge Taylor & Francis Group. Oxfordshire. Pp. 242–260.

5 Uo.

is áldozatává vált. Ennek a határozott kiállásnak volt az eredménye, hogy a háborús felek Daytonban tárgyalóasztalhoz kényszerültek.

A daytoni béke-megállapodást az érintett felek hivatalosan 1995. december 14-én írták alá Párizsban, de a NATO, mivel az ENSZ-nél már napirenden volt felkérésének előkészítése, a tényleges megállapodástól (november 21-től) konkrét intézkedésekkel készült a válságba való beavatkozás megkezdésére. Az Észak-Atlanti Tanács felhatalmazta a Szövetséges Erők európai főparancsnokát, hogy kezdje meg a boszniai válságkezelés katonai missziójának megtervezését, majd a szükséges erőket telepítse Horvátországba és Bosznia-Hercegovinába. A főparancsnok kijelölte a NATO Dél-európai főparancsnokát az IFOR (Implementation Force) vezetésére.

Hamarosan elérkezett a konkrét cselekvés ideje. Sőt, nem pusztán csak a tagállamok közreműködésével, hanem kezdetben tizennégy-, majd egyre több nem-NATO-, köztük tizenhárom-, a békepartnerség keretében résztvevő állam kijelölt haderejének részvételével.⁶ Az ENSZ a Biztonsági Tanács 1031. számú határozatával felhatalmazta a tagállamokat, hogy egységes parancsnokság alatt hozzák létre azt a végrehajtó kontingenst, NATO- és nem-NATO-erők részvételével, amely érvényt szerez a daytoni egyezményben foglaltaknak, és alkalmazza mindazon eszközöket, amelyek ezek megvalósításához szükségesek.

A Szövetség, szinte minden tekintetben készen állva, 1995. december 20-án átvette a katonai művelet vezetését és irányítását az UNPROFOR-tól. Az új katonai művelet neve, mint már említettük, Joint Endeavour lett; békekikényszerítés, a katonai válságkezelés legbonyolultabb formája. Hiába írták alá a háborús felek a béke-megállapodást, semmilyen szinten nem volt tényleges egyetértés a felek között, s kezdetben komoly szándék sem az egymással szembeni önmérsékletre, ezért a beérkező különböző nemzeti katonai kontingensekre soha nem tapasztalt kihívás hárult.

Az IFOR misszió

A NATO az ENSZ-től az IFOR misszió mandátumát egy évre kapta. A katonai misszió célja volt:

- a háborús felek szétválasztása;
- a tűzszünet biztosítása;
- a csapatoknak és fegyverzetüknek a kijelölt körzetekbe való kivonásának elérése;
- és megfelelő körülmények létrehozása ahhoz, hogy más szervezetek a béke-megállapodással összefüggő polgári feladatokat végrehajthassák.

A Szövetség a katonai célkitűzés és megvalósíthatósága függvényében alakította ki az IFOR erőit és eszközeit, valamint a misszió menetrendjét is. Az IFOR erők települése, már a hadszíntéren működő gyorsreagálású hadtest biztosítása mellett, 1996.

6 A résztvevő Pfp államok: Ausztria, Cseh Köztársaság, Észtország, Finnország, Lettország, Lengyelország, Litvánia, Magyarország, Oroszország, Románia, Svédország, Szlovákia, Ukrajna. Nem-NATO államok: Ausztrália, Dél-Afrika, Egyiptom, Jordánia, Malajzia, Marokkó, Pakisztán. Forrás: Michael Walker: ARRC into Action. In: NATO's Sixteen Nations. Vol. 41. No 2. 1996. pp. 38–45.

február elején befejeződött. 32 országból mintegy 50 000 fős NATO- és 10 000 fős nem szövetségi erő kezdte meg, fokozatosan, kijelölt feladatát. A települést több mint 2800 légiszállító misszió, mintegy 400 katonai szerelvény, 50 teherszállító hajó, 2500 fős kiszolgáló erő és az ADAMS-rendszer biztosította. A hadszíntéren a többnemzeti-ségű szárazföldi haderő alapvetően a gyorsreagálású hadtest, három hadosztály és a műszaki erők állományába szerveződött. Az északi hadosztály amerikai, a dél-keleti francia, míg a dél-nyugati brit parancsnokság alá került. Az amerikaiak még friss harci tapasztalatokkal rendelkeztek, ők kapták a legkevesbé kiszámítható felelősségi körzetet. A britek és a franciák pedig komoly történelmi ismeretekre tettek szert annak idején, amikor még gyarmataikon fenn kellett tartani a rendet és a biztonságot, s ezért várható volt, hogy megbízhatóan kezelik azokat a konfliktusokat, incidenseket, amelyek elébe néznek.

A misszió menetrendje a következő volt:

- D nap (1995. december 20) – az IFOR átveszi a vezetést és irányítást az UNPROFOR-tól;
- D+7 nap (1995. december 27) – a háborús felek hadereje elhagyja Szarajevót;
- D+30 nap (1996. január 19) – a háborús felek haderejét kivonják az elkülönítő zónából;
- D+45 nap (1996. február 3) – a háborús felek haderejét kivonják az ideiglenes körletekből;
- D+91 nap (1996. március 20) – a megállapodást aláíró felek megkezdik e körzetek elfoglalását;
- D+120 nap (1996. április 18) – a volt háborús felek haderői megkezdik a visszatérést a laktanyákba;
- D+366 nap (1996. december 20) – az IFOR mandátum lejár.

Most tekintsünk el a válságkezelés eseményeinek, a „mikor, hol és hogyan történt” leírásától, amely inkább a hadtörténelem, mint e rövid esettanulmány lapjaira kívánczik. Helyette vessünk néhány pillantást azon dolgok mögé, amelyek elsősorban a békepartnerség szemszögéből befolyásolták az IFOR misszió sikerét.

Partnerségi közreműködés

Az IFOR-ban résztvevő partnerországoknak „jól jött” a katonai válságkezelésben való részvételre történt ENSZ és NATO felkérés. A közreműködéssel bizonyították elkötelezettségüket és felelősségvállalásukat a béke, az emberi jogok biztosítása és a demokrácia iránt. Fellépésük demonstrálta, hogy nemzeti célkitűzéseik megvalósításában prioritásként szerepel a régiójuk válságövezeteiben kialakuló fegyveres konfliktusok hatékony kezeléséhez való tevéleges hozzájárulás. Ugyanakkor megmutatták hajlandóságukat arra is, hogy ilyen és hasonló feladatokban, a békepartnerség keretében (egyes országok egy majdani szövetségi kötelékben is), készek a legszorosabb együttműködésre a NATO-val.

7 Documentation. Implementation Force. Background. In: Uo. pp. 84–85.

Az ENSZ és a NATO számára is előnyös volt a partnerek csatlakozása a válságkezeléshez. 32 ország eltökéltsége kellő kompetenciát és hitelességet biztosított a daytoni megállapodás megvalósításához és a kapcsolódó ENSZ BT határozat érvényre juttatásához. Minden hatodik katona, partnerországi lévén, jelentős terhet vett le a Szövetség válláról, még akkor is, ha a későbbi együttműködést természetsszerű fogyatékoságok is jellemezték. Ugyanakkor olyan képességek is megjelentek a NATO műveletében, amelyekkel az korábban nem rendelkezett. Gondoljunk csak a magyar műszaki kontingens hídépítő képességére, az orosz katonák szláv kulturális érzületére vagy a közeli partnerországok szolidaritásának a szomszédságból fakadó bizalomépítő jellegére, hogy csak néhányat említsünk.

A válságkezelés mind a NATO, mind pedig a partnerországok számára új típusú feladatot jelentett, jóllehet, a Szövetség az alkalmazási elvek és a doktrinalitás szintjén többé-kevésbé felkészült volt. A partnerországoknak, az egy Oroszország kivételével, amely már gyakorolta a békefenntartást, többek között Észak- és Dél-Osziában, Abháziában, a Dnyeperen túli területeken és Tadzsikisztánban, de már 1992-től az ENSZ békefenntartók kötelékében Boszniában is⁸, nem sok tapasztalata volt e téren. Ez a tény is tovább növelte a katonai válságkezelés kihívás jellegét.

A partner-kontingensek részei, szám szerint tizenkettő, a NATO gyorsreagálású hadtest kötelékében működött együtt a Szövetség tagállamainak katonáival. A hadtest már 1995. december 2-án megkezdte települését Boszniába, előzőleg pedig felderítési tevékenységet és katonai tervezési feladatokat végzett a hadszíntéren. Tizenegy partnerországból kerültek katonák az északi többnemzeti hadosztály állományába, szoros együttműködésben a már általuk, a közös békepartnerségi gyakorlatok idejéből is jól ismert amerikai 1. harckocsihadosztállyal. Kivétel az orosz kontingens volt, amely a hadosztállyal együttműködésben ugyan, de a NATO Szövetséges Erők európai főparancsnoka mellé kinevezett *Leontij Sevcsov vezérezredes* közvetlen alárendeltségében tevékenykedett. A brit szektorba került a cseh lövészzászlóalj. A francia vezetésű többnemzeti hadosztály állományát pedig egy ukrán lövészzászlóalj erősítette. A műszaki hadtestet osztrák, magyar, román és svéd erők és eszközök egészítették ki.

A válságkezelés katonai feladataiban a következő legmarkánsabb békepartnerségi elemek tevékenykedtek: egy orosz önálló légideszant-dandár, egy finn vezetésű többnemzetiségű (keret) ezred, egy cseh lövészzászlóalj, egy svéd lövészzászlóalj, egy lengyel dandártörzs és egy légideszant-zászlóalj, egy ukrán lövészzászlóalj, egy finn műszaki-zászlóalj, egy román műszaki-zászlóalj svéd megerősítéssel, a magyar műszaki kontingens, egy cseh műszaki-század, valamint egy észt-, egy lett- és egy litván lövészszerkezet.

A többnemzeti együttműködés főbb tapasztalatai

A többnemzeti együttműködés a koalíciós katonai műveletek sajátos problémája, és sikerének egyik központi kérdése. A koalícióban résztvevők természetsszerűleg különbözhetnek egy sor fontos, megkerülhetetlen tényező és feltétel tekintetében, mint például, az

8 Alexander Lentsov: Once Again We Met on the Elbe. In: Uo. pp. 70–73.

anyanyelv, a sajátos kultúra, a katonai alkalmazási elvek, a doktrínák, a katonai tapasztalatok és az alkalmazott haditechnikai eszközök terén, – hogy csak a legmarhánsabbakat említsük. Ezért az effajta együttműködés összehangolása különös figyelmet, nagy tapasztalatot és a szokásosnál is szakszerűbb vezetést és irányítást igényel a különböző szintű parancsnokságoktól és törzsektől.

Az együttműködési folyamat történelmi fejlődése során nem ez volt az első eset, hogy a Szövetség komoly erőpróba elé állt. Így volt ez az 1949. évi megalakulást követő időszakban is, amikor a szervezet katonai erejének összekovácsolása volt a legfőbb feladat, s amelyet sikerrel is teljesített. De hasonló problémák jelentkeztek Görögország és Törökország 1952-ben, a Német Szövetségi Köztársaság 1955-ben és Spanyolország 1982-ben történt felvételekor is.⁹ 1998-ban beszélgetést folytattam egy magas rangú német tábornokkal, aki abban az időben a SHAPE egyik kulcsbeosztásában szolgált, és szóba került a majdani magyar integráció, megjegyezte, hogy a Szövetségbe való teljes beilleszkedéshez katonáinknak mintegy negyed századra volt szüksége.

Az IFOR-misszióban a többnemzeti együttműködés megszervezésében és fenntartásában *elévülhetetlen szerepet játszottak a hadtest- és hadosztályparancsnokok és törzseik*, akik, és amelyek fáradságot nem kímélve, tudásukat és tapasztalataikat latba vetve kezdték meg a beérkezett kontingensek egységes elgondolás szerinti, türelmes, toleráns, de mégis követelménytámasztó beillesztését katonai szervezetükbe, majd folytatták a misszió teljes időtartamában a nemzeti komponensekből összeállított műveleti elemek összehangolását a közös feladatra.

A hidegháború éveiben a különböző nemzeti katonai erők között – harcászati gyakorlatokon – hadászati és hadműveleti szintű többnemzetiségű együttműködés volt a jellemző, legfeljebb hadosztály szintig. E vezetési szint alatt ez már csak nemzeti keretek között valósulhatott meg.¹⁰ Ugyanezt figyelhetjük meg, például, a normandiai partraszállás során megkezdett hadműveletekben is a második világháborúban. Ezzel szemben az IFOR-misszióban a harcászati szintű alegységek közötti többnemzeti együttműködésre már számtalan példát találhatunk. Ennek alapvetően szervezeti oka volt és az IFOR-erők összetételéből fakadt; a közreműködő partner nemzetek, korlátozott lehetőségeiknek megfelelően, csak (ezzel nem lebecsülve annak jelentőségét) harcászati kötelék(ek)kel képviseltethették magukat.

A harcászati szintű együttműködést úgy lehetett megszilárdítani, hogy összekötő csoportok kerültek kiküldésre és alkalmazásra a magasabb szintű parancsnokságokhoz és törzsekhez a parancsnoki szándék minél tisztább és világosabb vételére, illetve az alacsonyabb vezetési szinten történt eseményekről szóló jelentések egyértelművé tételére. De az is gyakori volt, például az orosz dandár vagy a cseh lövészszázalaj esetében, hogy a hadosztály parancsnoka is küldött ki összekötőket alárendeltjeikhez. E módszer alkalmazása annál is inkább kívánatos volt, mivel a partnerországok kulcsbeosztású katonáinak zöme nem uralta a közös vezénylési nyelvet; az angolt.

9 NATO kézikönyv. 3. javított kiadás. Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet és a NATO Információs és Sajtóiroda. Bp., 1997. 9. o.

10 Jackson M.D.: Cooperating with Non-NATO Forces in a New Environment. In: NATO's Sixteen Nations. Vol. 41. No 2. 1996. pp. 64–68.

Itt érdemes kitérni arra is, hogy tizenhét partnerország miért nem vett részt az IFOR misszióban. Az okok mindegyiküknél mások és mások lehettek. Voltak olyan partner-államok, amelyek saját nemzeti biztonságuk védelmére minden erőt és eszközt tartalékolnak (Grúzia, Örményország, Azerbajdzsán). Voltak olyanok is, amelyek a részvételt gazdasági okok miatt nem engedhették meg maguknak. Sőt, talán olyanok is, akik csak formális partnerséget vállalva nem kívántak a közös felelősségben és cselekvésben részt venni. Volt azonban egy közös ok is; a katonák angol nyelvi ismeretének hiánya. (1998-ban a vezérkari főnök helyettesének kíséretében jártam egy olyan partnerországban, amely korábban nem vett részt az IFOR – misszióban. Azóta már a NATO megbecsült tagállama. Akkor azonban a katonai vezetők és szakemberek között szinte senki sem beszélt az angolt.) A vasfüggöny-effektus még ekkor is munkált a volt ellenfelekben.

Annak ellenére, hogy a partnerországok folyamatosan vették át a NATO különböző, a válságkezeléshez, a humanitárius segítségnyújtáshoz és a kutatás-mentési feladatokhoz szükséges alkalmazási- és technikai szabványokat – doktrínákat és egyéb előírásokat – mégis zavarokat okozott azok kellő ismeretének és előírászerű alkalmazásának hiánya, amelyet mindenekelőtt a békepartnerségi folyamatban eltöltött rendkívül kevés idő és a szűkös anyagi erőforrások számlájára írhatunk. Több partnerországban még el sem kezdődött hazai elemzésük, feldolgozásuk és adaptálásuk. Ezekhez hozzájárult még az a közömbösség, sőt esetenként ellenállás is, amely néhány kelet-európai partnerországnál volt tapasztalható egyes katonai felsővezetők részéről az együttműködéshez nélkülözhetetlen NATO előírások nemzeti adaptálását illetően. Ugyanakkor, sajátos helyzetüknél és lehetőségeiknél fogva, nem csak a partnerek „küszködtek” a katonai válságkezelés doktrinális értelmezésével, amely kezdetben gyengítette a közös erőfeszítések egységét, hanem számos tagállam kontingense is, eltérő tapasztalatuk vagy éppen hogy tapasztalatlanságuk okán, s amely tényező szintén negatívan hatott a zavartalan együttműködésre.

Természeteszerű szellemi akadályt képezett, különösen a kezdeti időszakban, az alkalmazási elvek, eljárások, tervezési- és tevékenységi- és jelentési folyamatok eltérő vagy nem eléggé mély ismerete, amely a misszió során fokozatosan csökkent, elsősorban az autodidakta tanulás, a közös tevékenység, a fokozatosan megszerzett rutin és a tanulságok rendszeres, közös elemzése és levonása következtében. E kezdeti fogyatékossgot jól ellensúlyozta egyrészt a többnemzetiségi katonai kontingens visszatartó erejében folyamatosan megnyilvánuló, elegendő fizikai képesség, melynek következtében a misszió sohasem állt olyan kritikus feladat elé, hogy végső próbára tette volna azt; másrészt a bajtársiasság, a nemzeti büszkeség, a profizmus és a lelkesedés sok tekintetben kompenzálta a kezdeti meg nem értést és a szakmai nézetkülönbségeket.

Az előbbi problémakörhöz tartoznak még a NATO-, a tagországok és a partnerországok katonái, törzsei és katonai szervezetei felkészítésének és kiképzésének rendszerében és tartalmában akkor meglévő különbségek által okozott implikációk is, amelyeket a későbbi együttműködők, de különösen a partnerországok, egyrészt a nemzeti felkészítés folyamatában közelítették az elvárt platformra; másrészt pedig, e nélkülözhetetlen tudnivalókat, jártasságokat és készségeket a közös tevékenységek során, a misszióban sajátítottak el.

Kevésbé látszik reálisnak az a felfogás, hogy ekkor a kezdeti békepartnerségi gyakorlatok voltak a kiképzés azon legfőbb színterei, amelyek érdemben hozzájárultak ahhoz a felkészültséghez, amely az IFOR-misszióban való részvételhez szükséges volt.¹¹ Bár így lett volna!

Pedig a missziót megelőző két, szárazföldi orientációjú békepartnerségi gyakorlaton nagy hangsúly helyeződött mind a katonák egyéni, mind a vezetők, mind pedig az alegységek felkészítésére és kiképzésére. A törzsek begyakorolták a válságkezelést tömegdemonstrációk során, a menekültek és elűzöttek visszatelepítésekor, a szemben álló erők figyelésekor a tűzszüneti zónában, a nem kormányzati- és a magánvállalkozói szervekkel való együttműködés, valamint a közös katonai bizottságokban való tevékenység eseteire. A katonák jártasságot szereztek az aknaveszély elhárításában és a téli viszonyok közötti túlélésben. Kollektív lövészeteken vettek részt a támogató repülőgépek számára adott lézeres célmegjelöléssel, gyakorolták a közvetlen légi-, tűzéségi- és harci-helikopteres támogatás során alkalmazott eljárásokat. A dandár- és hadosztálytörzsek összetett válságkezelői feladatokat oldottak meg.

Mi, volt partnerországbeliek, jól tudjuk, hogy a kezdeti bizonytalankodás és kapkodás, az előrelátás hiánya, a bizonyítási kényszer, a nyelvtudás és ismeretség alapján történt kiválogatás eredményeképpen többnyire olyan katonáink vettek részt e gyakorlatokon, akiknek később semmi közük sem volt az IFOR-hoz. Sőt, a haderő szüntelen átalakításának, megreformálásának (lényegében csökkentésének) sokszor lázas időszakában, amikor a hadsereg nap, mint nap anyagi erőforrás-hiánnyal küszködött, arra sem volt kellő erő, hogy az ott szerzett tapasztalatokat közkinccsá tegyék. Katonáinkat akkoriban még a közös gyakorlatok fuvallata sem érte el. Ehhez évekre volt szükség. E gyakorlatoknak kétségtelen hozadéka ugyanakkor a Szövetség számára az volt, hogy megtapasztalhatta, milyen területeken várhatóak nagyobb anomáliák a katonai egyetértés és az együttműködés területein egy jövőbeli közös fellépés során. E gyakorlatok legfőbb értéke leginkább abban rejlett, hogy arra még kellő időben felkészülhetett.

Különös figyelemre volt szükség a szövetségi és a nemzeti fegyverhasználat szabályainak összeegyeztetése során. Több esetben a nemzeti szabályozás szigorúbb követelményeket és korlátozásokat tartalmazott és támasztott a partner katonák számára, mint ahogyan a békekikényszerítés különböző eseteire azokat a Szövetség megállapította. E fogyatékoság is a doktrínák egységes értelmezésének szükségességét hangsúlyozza.

Az eltérő katonai kultúra leginkább abban nyilvánult meg, hogy amíg a tagállamok katonáinak a véreben volt az angolszász küldetésalapú vezetésen¹² nyugvó feladat-végrehajtás, addig partnerországbeli társaik a porosz-orsz hagyományokra épülő, részletesen megszabott parancsok keretein belül keresték a feladatok megol-

11 Vö.: William L. Nash: Preparing for the Full Spectrum of Conflict. In: Uo. pp. 52–57.

12 A küldetés-alapú vezetés legfőbb sajátosságai: az időbeni döntéshozatal, a parancsnok szándéka megértésének fontossága és a világos felelősségvállalás a szándék megvalósítására, amely decentralizált vezetési stílust, gyors és szabad cselekvést, valamint kezdeményezést igényel. Forrás: M.D. Jackson: Cooperating with Non-NATO Forces in a New Environment. In: Uo. pp. 68.

dásának lehetőségeit, amely azonban teljesen idegen volt a NATO-ban megszokott vezetési filozófiától. Ezért kezdetben a NATO parancsnokok „öszvérmegoldást” alkalmaztak; bővebb magyarázatokkal, instrukciókkal látták el partnerországi beosztottaikat és gyakrabban ellenőrizték tevékenységüket, majd fokozatosan áttértek a küldetés-alapú vezetés metodikájára, amelyhez a partnerek gyorsan hozzá is szoktak.¹³

A békepartnerség máig ható legszűkebb keresztmetszete a tag- és partnerországok haderőiben *rendszeresített haditechnikai eszközök kompatibilitásának hiánya*, amely súlyosan nehezíti azok multinacionális alapon történő technikai kiszolgálását, lőszerrel, alkatrészekkel és egyéb anyagokkal való ellátását. Ezek a körülmények az IFOR-ban arra kényszerítették a nemzeti kontingenseket, hogy kizárólagos alapon, saját logisztikai támogatást szervezzenek és működtessenek, amelynek következtében a válságkezelő katonák és a kiszolgálók aránya kedvezőtlenebbül alakult az optimálisnál, sőt sok esetben fékezte az együttműködés dinamizmusát is.

A kompatibilitás hiánya a legmarkánsabban a híradóeszközök eltérő technikai lehetőségei miatt volt kimutatható, amelyek következtében az elvártnál gyengébbé vált a híradás megbízhatósága, s ezzel a zavartalan információáramlás. Természetesen itt is győzött a józanész és a találmányosság, ezért kiterjedten került alkalmazásra a párhuzamos, sokcsatornás kommunikáció, a számos összekötő csoport és, felsővezetői szinten, a virtuális jelenlétet, a vizuális szemléltetést és a proaktivitást is lehetővé tévő televízió-rendszer. Valószínű, hogy nagy árat kellett volna fizetni e kollektív képesség viszonylagos gyengeségeért egy háborúhoz hasonló magas intenzitású konfliktusban, ahol az információ valós idejű áramlása élet-halál kérdése, s ahol a katonai vezetők, kulcsfontosságú beosztásúak és egyéb információhordozó személyek szabad mozgása, s ezzel az információ áramlása vagy lehetetlen vagy pedig felettébb kockázatos. A misszióban ezzel szemben gyakran tettek látogatást magasabb beosztású parancsnokok a katonai szervezeteknél, műveleti elemeknél, amely segítette a mindenkor helyzetről való személyes tájékozódást a parancsok teljesítésének állásáról, a morál fenntartását és egyúttal lehetőséget adott a helyi polgári szervekkel, a lakossággal, a nem kormányzati szervezetekkel való találkozásra is.

Már említettük, hogy *a partnerországok olyan szakmai képességeket is behoztak a Szövetségbe, amelyekkel korábban csak korlátozottan vagy egyáltalán nem rendelkezett*, de azokra az IFOR-misszióban mégis elengedhetetlenül szükség volt. Ilyenek például azok a műszaki képességek; híd- és útépités, vízellátás, erődítés, aknafelderítés és -mentés, amelyekben, a fejlett hadszíntér-előkészítési kultúra miatt a volt Varsói Szerződésbeli országok magas szintet értek el. E képességek gyakorlati alkalmazása különösen fontossá vált a menekültek és elűzöttek – a békeállapot gyors helyreállítása terén az egyik legfontosabb, a daytoni megállapodásban is hangsúlyozott¹⁴ – mozgásszabadságát biztosító katonai-műszaki feladatok színvonalas megoldásában.¹⁵

13 Lásd: M. D. Jackson: Uo. p. 65.

14 General Framework Agreement for Peace in Bosnia-Herzegovina (Excerpts from the text). In: Uo. pp. 82–83.

15 John Moore-Bick: Building the Peace – Opening the Country. In: Uo. pp. 75–78.

Külön figyelmet érdemel a NATO és az orosz kontingens együttműködése, amelyet részben olyan politikai felhangok terheltek, mint Oroszország globális hatalmi státuszának elvesztése vagy a NATO bővítésével kapcsolatos polémiák. Oroszország számára az ideiglenes európai elszigeteltségből való kitörés és a történelmi hagyományok miatt fontossá vált a balkáni régió válságának kezelésében való részvétel. A NATO pedig érdekelt volt abban, hogy segítse volt ellenfelét a szervezet felé való nyitásban, a vele, valamint a tagállamokkal szembeni bizalmatlanság oldásában. Az orosz politikai megfontolások áttételes, merev együttműködési struktúrát eredményeztek, s mint ahogy már korábban utaltunk rá, az 1996 januárjában beérkezett orosz önálló légideszant-dandár nem került az amerikai 1. harckocsi-hadosztályparancsnok közvetlen alárendeltségébe, de annak felelősségi körében tevékenykedett. A dandár parancsnoka napi kapcsolatot tartott Nash tábornokkal, a hadosztály parancsnokával, de felelősséggel csak Sevcsov vezérezredesnek tartozott, akit, az orosz Honvédelmi Minisztérium képviselőjeként, az IFOR-misszió időszakára az Szövetséges Erők európai főparancsnoka mellé neveztek ki. Egy szűk törzs pedig a SHAPE-nél dolgozott. A két ejtőernyős-zászlóaljnyi dandár állománya békefenntartásban már jártas szerződésekből állt. A dandár a feladatait az északi szektorban, tíz másik náció katonai kontingensével együtt magas szakmai színvonalon, elismerésre méltóan látta el – emlékezett vissza Nash tábornok.¹⁶ Az együttműködés színvonaláról azonban feltalálható információval nem rendelkezünk. Sevcsov vezérezredes is inkább pozitívan nyilatkozott a napi katonai kapcsolatokról, amelyet a SHAPE szintjén „meglehetősen jónak”, gyakorlati katonai szinten pedig „teljesen kielégítőnek” talált, ugyanakkor kiemelte azokat a területeket, amelyek nehezítették a napi kapcsolatokat, így a nem teljes egyetértést, a nyelvi- és pénzügyi korlátokat, a katonai eljárásokban rejlő különbségeket, az egymás tanításának, valamint a haditechnikai eszközök kompatibilitásának hiányát.¹⁷

A partnerországok nem csak csapatokkal járultak hozzá a misszió sikeréhez, hanem *transzitországokként is biztosították a katonai kontingensek műveleti területre települését, az onnan való visszatelepülést, továbbá a nemzeti logisztikai támogató elemek zavartalan mozgását a művelet folyamán, rendszerint elsőbbséget adva ezeknek a szállítmányoknak.* Visszatekintve erre a kérdésre, annak megoldása nem is volt olyan kézenfekvő, mint ahogyan az az első megközelítésre látszik, hiszen komoly politikai rugalmasságot és bölcsességet igényelt. Az érintett partnerországoknál nemzetbiztonsági megfontolásokból alkotmányossági kérdésként merült fel az idegen államok katonai szerelvényeinek, gépkocsi konvojainak és légiszállító eszközeinek az ország területén való áthaladásának, légterén való átrepülésének engedélyezése. Ezek az országok nem a NATO-tól és a partnerországoktól tartottak, hanem a probléma precedens jellegét ismerték fel akkor, amikor szembesültek a törvénykezés e hiányosságával. Partnerséget vállaltak a NATO-val és tagállamaival, de a törvények még nem fedték le e státuszt teljes körűen. Ugyanakkor, felemás viszonyba kerültek a többi partnerállammal, köztük Oroszországgal. Irányukba kötelezettségek nem ter-

16 William L. Nash: Preparing for the Full Spectrum of Conflict. In: Uo.p. 54.

17 Leontij Sevcsov: IFOR's Russian Forces. In: Uo. pp. 24–25.

helték őket. Az idő, mint oly sokszor, megérlelte a körülményeket a törvények kiigazításához. A tranzitáláson túlmenően a partnerországok a csapatok logisztikai támogatásában is rendszeresen részt vettek, elsősorban az élelemmel és a napi fogyasztási cikkekkel történő ellátásban, amely értelemszerűen hozzájárult a katonák feladatvégző-képességének és magas szintű moráljának fenntartásához. *Magyarország ezen kívül hozzájárult ahhoz, hogy az IFOR csapatok egy része a területén állomásozzon.*¹⁸

A katonai válságkezelésben a Mediterrán Dialógus országai közül Egyiptom 657, Jordánia 50, Marokkó pedig 1288 fővel vett részt a gyorsreagálású hadtest kötelékében, eredményesen.¹⁹ Tevékenységükkel és szakértelmükkel kivívták a transzatlanti népek elismerését a békeszerető és az azért tenni is kívánó afrikai és közel-keleti politikai erők és katonák iránt. A mindennapos együttműködés növelte a kölcsönös bizalmat és megértést, a szakmai tapasztalatcsere lehetőségét, illetve azok kamatoztatását egy majdani afrikai unióbeli válságkezelő művelethez.

Az IFOR együttműködési térképe csak akkor válik teljessé, ha elismeréssel illettük Ausztrália és a Dél-Afrikai Unió 2–2, Malajzia 1558 (az UNPROFOR-ból itt maradt egy gépesített lövészszázlőalj és egyéb kiegészítő elemek) és Új-Zéland 12 fős kontingensét, amelyek szintén a gyorsreagálású hadtest erejét növelték és állományát, szakmai képességeit színesítették, árnyalták.²⁰

Kedvező hatással volt az együttműködésre a nációk kulturális keveredése. Napirenden voltak az egymás táboraiba való látogatások, a közös kulturális- és sportrendezvények, a bajtársi találkozók, a nemzeti ünnepekről való megemlékezések és a privát barátságok születése. A más nemzetek fiaival és lányaival való találkozások közelebb hozták az öt földrésről egy közös cél; a boszniai béke helyreállítása érdekében egybegyűlt katonákat a kölcsönös megértés és egymás nagyrabecsülése terén is.

A többnemzeti együttműködés tapasztalatainak összefoglalásaként megállapíthatjuk, hogy az IFOR-misszió során a szükséges együttműködési képesség elérése, történelmi léptékben, elenyésző ideig tartott. Ez nem mást bizonyít, mint, hogy az együttműködő partnerek, a különböző vezetési szinteken és a végrehajtás dimenziójában is, komolyan, tervszerűen készültek a várható zavarok gyors és hatékony leküzdésére és magasan motiváltak voltak az előttük álló feladatok végrehajtásában.

Az IFOR eredményei

A misszió katonai része a kezdetektől az elvárásoknak megfelelően teljesítette feladatát. A békeszerződésnek a mandátum idejére szóló azon kitételei, amelyek köztes katonai erőt igényeltek, betartatásra kerültek. Nem volt szükség az erő alkalmazására, de jelenlétére és közreműködésére, számtalan esetben, annál inkább. Közben olyan alapvető teendők valósultak meg, mint a Katonai Bizottságok létrehozása és folya-

18 Gorka Sebestyén: A NATO a bővítés után: most jobban van a Szövetség? NATO tükrö. 3. szám, 1999. ősz. NATO, Brüsszel. 33–35. o.

19 Michael Walker: ARRC into Action. In: NATO's Sixteen Nations. Vol. 41. No 2. 1996. pp. 38–45.

20 Lásd: Uo. pp. 66. A közös tevékenységek során itt is számos, az együttműködést illető tapasztalat született, de azok kívül esnek e dolgozat keretein.

matos működtetése annak érdekében, hogy kialakuljon a szükséges és szakszerű információcsere az érintett felek között, a visszatelepüléshez és a normál napi élethez szükséges mozgásszabadság biztosítása, a légvédelmi radarok működésének beszüntetése, a háborús felek erőinek és fegyverzetének kiürítése Szarajevó környékéről és a nem mozgatható haditechnikai eszközök megsemmisítése ugyanebben a körzetben, hogy csak a legfontosabbakat említsük. Tehát béke honolt – igaz csak az IFOR erők „szorításában”.

Nem sikerült egyértelmű megnyugvást elérni a felek szándékait illetően. Nem csillapodtak számottevően a háború által okozott keserű érzések sem. Többé nem tekintettek egymásra a különböző nemzetiségű emberek nyíltan és bizalommal, pedig azelőtt együtt éltek, köszöntek egymásnak, jó szomszédságot ápoltak. Mindezt elsöpörte a kíméletlen háború. Bosznia már soha többé nem lehetett az a tarka, vegyes kultúráját virágoztató ország, amely néhány éve még volt. Mindent előről kellett kezdeni; az új lakhely felépítését, belakását, az idegen szomszéddal való komázást, az elfogadható egzisztencia megteremtését, s egyáltalán az életet, amelyből már, pótolhatatlanul, több családtag és rokon is hiányzott. Megszokottá vált a nélkülözés és a bizalmatlanság.

*A katonai célkitűzések eredményes teljesítése mellett súlyos fogyatékokosságok terheltek a válságkezelés polgári oldalát, amelynek kézenfekvő bizonyítéka, hogy egyre többször volt szükség a katonai oldal segítségnyújtására, amelyben az ott állomásozó erők szinte minden esetben erőn felül, a misszió küldetését jóval meghaladó mértékben igyekezett közreműködni.*²¹ Számos intézmény vett pedig abban aktívan részt, de célkitűzéseik és felelősségi területeik nem kerültek összehangolásra, tevékenységükben sokszor az egymással való rivalizálás volt tettenérhető. Az erőforrások, elsősorban az anyagi erőforrások pedig csak szűkösen álltak rendelkezésre.

Hátráltatta a civil szféra működését, és egyáltalán a békeállapotra való visszaállítás folyamatát, hogy a helyi önkormányzatok többsége nem a daytoni megállapodás szellemében támogatta a visszatelepülést, hanem elsősorban nemzeti alapon. Az iskolák is így nyíltak meg újra; elsősorban az anyaországbeli nemzetiségű fiatalok számára, nem pedig vegyes osztályok kialakítására törekedve. Még az oktatási reform is nemzeti alapokon került kidolgozásra, kihagyva ebből a szakembereket.²² *A háború a tudatban és az érzelmekben még továbbra is folyt.* Ebben a helyzetben a katonai kontingens kivonásáról, hiába járt le mandátuma, szó sem lehetett. Így került sor az IFOR-nak, amely megteremtette a kezdeti alapokat a bizalomerősítéshez és a békés fejlődéshez, az SFOR misszióval történő felváltására.

Ami pedig a NATO-t, mint regionális biztonsági-és védelmi intézményt illeti, az IFOR-misszió sikertörténet abban az értelemben, hogy a *Szövetség először vezetett szárazföldi koalíciós katonai műveletet, ezen belül is válságkezelő katonai műveletet. Először lépte át felelősségi körzetét, és először vont be műveletébe nem-NATO erőket – elsősorban a*

21 Lásd: Leighton Smith: The Ardous Climb to Peace. In: Uo. pp. 26–32.

22 Wayne Nelles: Bosnian Education for Security and Peacebuilding? In: International Peacekeeping. Vol. 3, No 2, June 2006. Routledge Taylor&Francis Group. Oxfordshire. pp. 229–241.

23 Documentation. Implementation Force. Background. In: NATO's Sixteen Nations. Vol. 41. No 2. 1996. p. 85.

békepartnereket.²³ Felkészültségének, eltökéltségének és a partnerországok mozgósításának sajátos konstellációja eredményeképpen a Szövetség bizonyította, hogy a szükséges funkcionális- és szervezeti változtatások, továbbá a katonai erő alkalmazási elveikben történt megújulása következtében, képes a hidegháborús időszak utáni megváltozott nemzetközi biztonsági kihívásoknak való megfelelésre. A békepartnerségi együttműködők is félreérthetetlenül demonstrálták, hogy, erkölcsi- és anyagi áldozatokat is hozva, készek a régiójukban fellángoló válságok kezelésében való aktív közreműködésre, egyelőre ugyan csak komplementer szinten, de egy olyan koalíciós partnerrel, amellyel hasonló értékeket vallanak, és akitől ezen a téren is tanulni érdemes.

Ilyen értelemben az IFOR-misszió és abban a békepartnerek közreműködése precedens értékű. Olyan tapasztalatok halmozódtak fel, amelyek máris kétségtelenül elősegítették az SFOR, a KFOR, az ISAF és az EUFOR missziók eddigi eredményeinek elérését, és hasznosíthatóak lesznek azokban a válságreakáló műveletekben is, amelyek elé a Szövetség és más regionális biztonsági- és védelmi szervezetek néznek majd a jövőben.

Értékes momentum az is, hogy a Mediterrán Dialógus országaiból Jordánia, Egyiptom és Marokkó is részt vállalt a katonai misszióban, amely mutatja a NATO-val szembeni bizalom és megértés terén tett előrelépésüket. Nem kizárt, hogy a távolabbi jövőben ezek az államok még szorosabbra szándékoznak fűzni a Szövetséggel kialakított viszonyukat, igaz talán nem a békepartnerségi szint teljes spektrumában, hanem annál kissé lazábban, de ebben a csírában benne van a dialógus kiváltása a konkrét együttműködés óhajával. Ez az óhaj a NATO elemi érdeke is a Mediterrán térségben.

Végül pedig az IFOR-misszió katonai tapasztalatai, reményeink szerint, hasznosulnak a hadtudományban, sőt, szélesebb értelemben a biztonsági tanulmányok és más interdiszciplinák területein is, tényeivel, elemzéseivel, tanulságaival és következtetéseivel gazdagítva és erősítve azok elmélet-tesztelési és empirikus-metodikai oldalait.

Farkasné Zádeczky Ibolya

A biztonságot veszélyeztető globális kihívások

Az alábbiakban közölt cikk az MHTT 2005. évi pályázatára beküldött nagyobb terjedelmű tanulmány egy önálló részének szerkesztett változata. A szerző több szakirodalmi forrásra hivatkozva értelmezi a biztonság fogalmát, bemutatja összetevőit; felvázolja a biztonságot fenyegető veszélyeket, veszélyforrásokat, majd súlyos katasztrófákra utalva és azok kezelésének tanulságaira hivatkozva hangsúlyozza: a globális kihívásokra történő hosszú távú stratégiára és külpolitikára alapozott felkészülés szükségességét.

Az elmúlt másfél évtized, különösen annak utolsó harmada alaposan megváltoztatta az emberiség biztonsággal kapcsolatos elvárásait, fogalmait. A bipoláris világrend felbomlása, a szocialista országok nagy részében végbement rendszerváltoztatás idején, a múlt század 90-es éveinek kezdetén mind a politikusok, mind az átlagemberek egy a korábbinál sokkal biztonságosabb világ létrejöttét remélték.

E reményben sajnos csalatkoznunk kellett. Igaz, az atomfegyverekkel vívott világháború veszélye elmúlt, az emberiség azonban jó néhány, a biztonságot fenyegető veszéllyel, kockázattal szembesült, melyek közül itt a terrorizmust emelném ki. 2001. szeptember 11-e óta azzal a tudattal kell élnünk, hogy bárki, bárhol és bármikor áldozatává válhat egy ilyen cselekménynek. 2005 nyarának eseményei, például a londoni, isztambuli robbantások sajnos igazolják ezt. De ezen a nyáron a természet erői is szélsőséges jelenségeket produkáltak: hideg- és melegrekordok váltották egymást, hurrikánokkal, csapadékekordokkal, özönvízszerű árvizekkel kellett megküzdeni a Föld minden részén.

Mindezek alapján leszögezhetjük: a biztonság fogalmának, a biztonság problémakörének vizsgálatára folyamatosan szükség van. Nap, mint nap fel kell tennünk a kérdéseket: mi a biztonság; melyek a biztonság összetevői; hogyan kell kezelni a biztonság kérdéskörét? Eleget költünk-e, elég figyelmet fordítunk-e a biztonságra?

A biztonság kérdéseinek a vizsgálatakor abból kell kiindulni, hogy egyrészt a biztonság fogalma, a biztonság alkotórészei, elemei bővülnek és mélyülnek. Az ország (állam) biztonsága magában foglalja állampolgárai biztonságát. Ha az állampolgárok jelentős része nincs (vagy nem érzi magát) biztonságban, az az ország biztonságát negatívan befolyásolja; másrészt a biztonsági rendszer alkotórészei nem függetlenek

egymástól. Ha a rendszer egyes elemei meggyengülnek, ez a többi elemet is gyengíti, alááshatja az ország biztonsági rendszerét.

A biztonság fogalma, összetevői

A biztonságra való törekvés minden élőlény sajátja, így a homo sapiensé is. Természetesen a biztonság fogalma folyamatosan változik, ahogyan életünk is. Biztonság szavunk jelentését legszélesebb értelemben az értelmező szótárakban találhatjuk meg. Az 1959-ben kiadottban a következőket olvashatjuk:

„Biztonság

1. *A dolgoknak, életviszonyoknak olyan rendje, olyan állapot, amelyben kellemetlen meglepetésnek, zavarnak, veszélynek nincs v. alig van lehetősége, amelyben ilyenről nem kell félni.*
 - a.) *Valakinek, valaminek (veszélytől, kártól, jogtalan beavatkozástól, bántástól való) védett állapota, helyzete.*
 - b.) *Védelem, oltalom.*
2. *(Ép. Műsz.) Valamely építménynek, gépnek, szerkezetnek biztos szilárdsága, működésének zavartalansága, illetve nem fenyegeti.*

Ehhez a fogalomkörhöz tartozik az ún. biztonságérzet: a valakinek azzal a tudattal járó érzése, hogy biztonságban van; az az érzés, amely lehetővé teszi, hogy elfogultság nélkül, kellő határozottsággal, öntudattal cselekedjék az ember; magabiztosság.”¹

A hidegháború időszakában a biztonság katonai összetevőjét mindkét oldal elsődlegesnek tartotta, de az ekkor alkotott meghatározásokban már benne van a mai, komplex biztonságértelmezésünk csírája is, jobban megérthetjük az adott ország polgárainak viselkedését. Például, Az amerikai Nemzetbiztonság című könyvben – megjelent 1981-ben – a következő olvasható: „nemzetbiztonság nemcsak a lakosságunk és területünk védelme a közvetlen támadástól, hanem létfontosságú gazdasági és politikai érdekeink védelme is különféle eszközökkel.”²

A már akkor is NATO-tag Német Szövetségi Köztársaságban kiadott Biztonságpolitikai Szótár három értelmezést is ad:

„a.) A biztonság a veszély hiánya.

- b.) *A biztonság az egyes emberek vagy azok csoportjainak, az államoknak és az államcsoportoknak a bizonyossága arról, hogy a lehetséges veszélyektől védve vannak.*
- c.) *A biztonság olyan állapot, amelyben az egyéneket, csoportokat és az államokat komoly veszélyek nem fenyegetik, illetve azoktól védettnek érzik magukat, vagy – pozitívan kifejezve – amelyben biztosak abban, hogy jövőjüket saját elképzeléseik szerint alakíthatják. A biztonság és a fenyegetettség foka jelentős mértékben függ tehát a szubjektív érzettől, a történelmi tapasztalatoktól, az önmegértéstől és a környezethez való viszonytól.”³*

1 A magyar nyelv értelmező szótára. Első kötet A – D, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959. 643. old.

2 Idézi Fülöp Imre: A Magyar Köztársaság biztonságpolitikája. In: Szemelvények I. évf. 1. sz. 21. old.

3 Uo. 21. old.

Nagyon fontos felismerés, hogy a biztonság, a biztonság mértéke megítélésében nem csupán racionális érvekkel, tényekkel kell számot vetnünk, hanem érzésekkel, érzelmekkel is.

A biztonság komplex jellegének felismerése eredményeként a 20. század második felében megszületett az a konklúzió, miszerint az összetett jelleg összetett kezelési mechanizmust igényel, melynek eredményeként kialakult a *biztonságpolitika*, mint az államok politikájának önálló ága.⁴

A rendszerváltozás előtt a szocialista országokban, így hazánkban sem használták a biztonság, a biztonságpolitika fogalmát, ebből adódóan a Politikai Kiszótár⁵ szócikkei közt sem szerepel – a bizalmi után a Biztonsági Tanács, majd a biztosítás következik. De nem használja e fogalmakat a katonai szakirodalom sem.

A 20. század második felében szembesült az emberiség azzal, hogy tevékenysége olyan globális problémákat eredményezett – például a környezetszennyezést, amelynek megoldása nemzetközi összefogást igényel.

A szocialista világrendszer felbomlása, a Szovjetunió szétesése meggyőzően demonstrálta, hogy a biztonság nem katonai területeinek háttérbe szorítása milyen következményekkel jár.

A szemlélet, a gondolkodás változását jelzi, hogy az 1995-ben megjelent Hadtudományi Lexikon⁶ bő terjedelemben foglalkozik a biztonság fogalmával, a részletes magyarázat mellett kitekint a nemzetközi irodalomra. A mai időszakra, és hazánkra vonatkoztatott részt érdemes kiemelni, mert ez jól mutatja a hadtudomány megújulását, fejlődését, valamint e meghatározás vált alapjává a további kutatásoknak:

„A biztonság ma komplex fogalom és állapot; a politikai, gazdasági, katonai, szociális, humanitárius, környezetvédelmi szférákra, valamint a katasztrófaelhárításra egyaránt kiterjed. Ez az átfogó, sok ország tapasztalatain alapuló meghatározás azonban Magyarországon még nem vált általánossá. Jelenleg még inkább a szűkebb, a külpolitikára és a katonai szempontokra értelmezett fogalomra szorítkozik. Egy ilyen szűkebb, praktikusabb értelmezés és fogalom célszerű változata (Magyarországra vonatkoztatva) lehet: A Magyar Köztársaság biztonsága komplex fogalom, olyan reális képességeken nyugvó helyzet és állapot, amely magában foglalja: az ország lakosságának, területének, állami érdekeinek, nemzeti értékeinek megővését és védelmét minden olyan külső és belső potenciális veszélytől, fenyegetéstől, amely az emberi és nemzeti (nemzetiségi, etnikai, vallási) létet, az egyén boldogulását, a progresszív irányú fejlődét hátráltatja és akadályozza.”

Gyuricza Béla, aki a biztonság komplex megközelítését fogadta el, 1997-ben a következő meghatározást adta: *„A biztonságot... olyan állapotnak tekinthetjük, amelyben kizárható, vagy megbízhatóan kezelhető az esetlegesen bekövetkező veszély, illetve adottak a veszéllyel szembeni eredményes védekezés feltételei. Ezért értelmezhető az egyén (a polgár), az országok, a régiók és a szövetségesek esetében is. Eredetük szerint a veszélyek lehetnek külsők (korábban katonai), vagy belsők, természetük szerint pedig politikai, gazdasági, katonai, környezeti és szociális vagy ezek kombinációi.*

4 Uo. 23. old.

5 Politikai Kiszótár, harmadik, bővített kiadás, Kossuth Kiadó, Budapest, 1976. 57. old.

6 Hadtudományi Lexikon A – L. Főszerkesztő: Szabó József, MHTT, Budapest, 1995. 144. old.

Ilyen értelemben tehát egy ország akkor van biztonságban, ha:

- békében nem kell külső támadástól tartania, a belső rend szilárd, a polgároknak lehetőségük van az érvényesülésre és a fejlődésre az élet valamennyi fontos szférájában (különös tekintettel a szabadságra és az emberi jogokra), a környezetet pedig nem fenyegeti súlyos és kiterjedt katasztrófaveszély;
- válságban megvannak a lehetőségek és az eszközök (mechanizmusok) a konfliktusok kezelésére és visszafejlesztésére, valamint az élet normalizálására;
- fegyveres konfliktus illetve különböző intenzitású háború esetén megvannak a feltételei a konfliktus korlátozására és visszafejlesztésére, az eredményes védekezésre, a személyi és anyagi veszteségek elviselhető szinten tartására, a nemzeti túlélésre, a területi integritásra, valamint az állami szuverenitás és működőképesség biztosítására.⁷

A definíciót összevetve a korábbi meghatározásokkal, láthatjuk, hogy azon túlmenően, miszerint a statikus állapotnak tartott biztonságot komplex rendszerként értelmezi, a biztonság meglétét az esetleges veszélyek leküzdésére való képességgel, az erre való felkészültséggel köti össze. Ezzel a biztonság nem egyszerűen egy állapot, hanem egy olyan cél, amelynek eléréséhez aktivitásra, cselekvésre van szükség. A biztonság többszintű értelmezésével, annak megfogalmazásával, miszerint a veszélyek az élet minden területén felléphetnek, a biztonság megteremtését is minden terület feladatává tette. Ebből adódóan a biztonságpolitika Gyuricza Béla meghatározásában, „mint az általános politika része, szoros egységben van a kül- és a védelempolitikával és célja a biztonság átfogó szavatolása.”⁸

Századunk fő veszélye a terrorizmus

2005. szeptember 14–16. közt zajlott az ENSZ megalakulásának 60. évfordulója alkalmából rendezett csúcstalálkozó, amelyen a 191 tagállamból 175-nek az állam- vagy kormányfője vett részt. Sajnos a végeredmény igazolta az elemzők szkeptikus várakozását, nem született jelentős előrelépés az ENSZ és intézményei – különös tekintettel a Biztonsági Tanácsra – reformjáról.⁹ Bár egyetértettek a terrorizmus elleni harc szükségességével, de nem sikerült megállapodniuk a terrorizmus definíciójában sem. „A demokratikus országok álláspontja szerint ide tartozik minden, a polgári lakosság elleni fegyveres akció. Ezt a meghatározást azonban elutasította egy sor arab ország, valamint... Pakisztán. Ők azt szerették volna, hogy a nemzeti felszabadítási mozgalmak képezzenek kivételt. Az utalás kétségtávol az izraeliek ellen terrorista eszközökkel is küzdő palesztin szervezetekre vonatkozott volna.”¹⁰

Gorka Sebestyén biztonságpolitikai szakértő szerint a mindenki által elfogadott meghatározás létrehozását akadályozza, hogy a terrorizmus, a terrorista szó önmagában pejoratív. Ezért inkább a politikai erőszak kifejezést ajánlja. Szerinte: „A terrorizmus vagy a politikai erőszak egy olyan helyzet, amikor egy kisebbség erőszakot használ

7 A nemzeti katonai stratégia és integráció. Budapest, 1997. 77. old.

8 Uo. 78. old.

9 ENSZ: a reform elmarad? In: Magyar Nemzet, 2005. szeptember 15. 8. old.

10 Ki is harcol mi ellen? In: Népszabadság, 2005. szeptember 16. 8. old.

ahhoz, hogy valamiféle olyan végcélhoz jusson el, amely politikai, ideológiai vagy vallási végcél. Fontos azonban megjegyezni itt, hogy amikor ez a szóban forgó kisebbség fellép, akkor felhasználja ezt a harcmodort a többséggel szemben, vagy a többségnek legitim módon megválasztott képviselőivel szemben.¹¹

A téma más szakértőivel együtt a hivatkozott szerző is választóvonalként tekint 2001. szeptember 11-ére. Kétfajta terrorizmust különböztet meg. „A XX. században kifejlődött „rég” típusú terroristák legfőbb közös nevezője az volt, hogy pontosan meghatározott és reális politikai végcél érdekében folytattak harcot. ... A kétpólusú világrendszer megszűnése óta azonban létrejöttek olyan csoportok, amelyek reális helyzetértékelés nélküli erőszakra ragadtatják magukat, mint az al-Kaida vagy az 1995-ben a tokiói metróban ideggázt bevetett Aum Sinrikjo szekta. Ezek a szervezetek megegyeznek legfőbb céljaikat illetően: valamifajta világkormányt s ezzel különféle apokaliptikus helyzeteket akarnak teremteni.”¹²

Gorka szerint nagyon komolyan kell venni az al-Kaida világalakítusság kialakítására vonatkozó szándékát. Az al-Kaida évszázadokban gondolkodik, tagjaink számára megnyugtató az a tudat, hogy leszármazottaik, késői követőik fogják e célt megvalósítani.

Aggasztó ma az a jelenség, hogy egy ún. „hiperterrorizmus” terjed, amelynek célja a lehető legnagyobb pusztítás.¹³

Felkészült-e a világ a terrorizmus elleni harcra?

Az események azt mutatják, hogy nem, nagyon komoly gondok vannak e téren. Nap, mint nap hallunk a világ különböző részein elkövetett robbantásokról, az áldozatokról. Irakban katonák, ártatlan civilek esnek naponta az esztelen terror áldozatává. Tudjuk-e, hogy a Föld országai 2004-ben bruttó hazai termékük 2,6%-át fordították katonai kiadásokra? Összesen 1,035 billió dollárt adtak ki e célra, ennek 47%-át az Egyesült Államok költötte el fegyveres erőinek fenntartására és fejlesztésére, terrorellenes háborújára, iraki és afganisztáni katonai műveleteire. Még megdöbbentőbb ez az adat, ha tudjuk, hogy a Stockholmi Nemzetközi Békakutató Intézet számításai szerint ez az összeg reálértékben csak 6%-kal kevesebb, mint amennyit a hidegháborús fegyverkezési verseny csúcspontján, 1987–88-ban fordítottak az országok e célra.¹⁴

Ez is mutatja, hogy a terrorizmus nem győzhető le csak katonai eszközökkel. Sajnos, azt is meg kell állapítanunk, hogy híján vagyunk a más eszközöknek, az összefogásnak, a közös módszerek alkalmazásának. A nemzetközi jogrend a nemzetállamok együttműködésére épül, jelenleg nem tud mit kezdeni a nemzetállamokhoz nem kötődő fegyveres csoportokkal, terrorszervezetekkel. Ez idő szerint, minden erőfeszítés ellenére a nyugati világ csak védekezik a terror ellen, csak a tüneti kezelés zajlik, az okok feltárása és megszüntetése még nagyon messze van. Komoly szemléletváltásra van szükség, újra kell fogalmazni a nemzetbiztonsági munka módszereit.

11 Gorka Sebestyén: Érdek és biztonság. In: Magyar Demokrata, 2005. szeptember 8. 39. old.

12 Szentesi Zöldi László: Az al-Kaida évszázadokban gondolkodik. In: Magyar Nemzet, 2005. július 29. 10. old.

13 Uo. 10. old.

14 Az összes katonai kiadás fele amerikai. In: Metro, 2005. június 8. 5. old.

A biztonságot fenyegető globális veszélyek, veszélyforrások

Nagyon nehéz, tulajdonképpen lehetetlen a biztonságunkra leselkedő veszélyeket teljes körűen összegyűjteni, hiszen az élet minden területén bekövetkezhetnek olyan nem várt változások, melyekről kiderül, hogy negatívan befolyásolják az emberek egy csoportja, egy régió, vagy az ország biztonságát. Példaként említem az elmúlt időszak élelmiszerbotrányait – aftatoxinos paprika, szalmonellás csirke, átbélyegzett tojás, stb. – amelyeket már uniós tagként éltünk át, annak ellenére, hogy a belépés előtt az Európai Unió (EU) élelmiszerbiztonságának csak a szigorúságáról, magas színvonaláról hallhattunk.

2003-ban jelent meg Resperger István tollából egy tanulmány, amelyben a szerző összegezte a 21. század biztonsági kockázatait, kihívásait, fenyegetéseit.¹⁵ A következő veszélyekre, veszélyforrásokra hívta fel a figyelmet:

A 21. század kihívásai:

- a demográfiai robbanás és következményei;
- az energiahordozók kimerülése;
- a víz, az élelem és a természeti erőforrások problémája;
- környezeti problémák: az erdőirtás környezeti hatásai, a levegőszennyezés, a termőtalaj minőségének romlása és a megművelhető területek csökkenése, a globális felmelegedés és az ózonréteg elvékonyodása;
- globális gazdaság és globalizáció.

A kockázatok között a migráció és a vele összefüggő kérdéseket; a fegyverkereskedelemből fakadó, a vallási fanatizmusból és a nacionalizmusból eredő problémákat, valamint a tömegpusztító fegyverek elterjedéséből adódó kockázatokat.

A 21. század fenyegetései között pedig a szervezett bűnözéssel (benne a kábítószerek kereskedelmével), terrorizmussal összefüggő fenyegetéseket említi.

Mint bevezetőben említettem, 2005 nyara bővelkedett olyan eseményekben, amelyek a biztonságérzetünket tovább gyengítették. A júliusi londoni robbantások kapcsán újra átélhettük, hogy Európa célpontja a terrorizmusnak. A merénylők személyazonosságának megállapítása után a nyugati világnak szembesülnie kellett azzal a ténnyel, hogy még a mi kultúrkörünkben eltöltött gyermekkor, a befogadó társadalom normái, törvényei szerinti életvitel sem zárja ki azt, hogy az egyén terrorista cselekményt, öngyilkos merényletet hajtson végre. Mindez felerősítette a bevándorlás szabályozásáról, a biztonsági intézkedések és az emberi szabadságjogok viszonyáról folyó vitát. Megakadt az EU alkotmányának elfogadási folyamata a francia és a holland elutasítás kapcsán. Megroppanni látszik az EU tagállamai közti szolidaritás eszméje, nem fogadták el a 2007–2013 közti költségvetést, felerősödtek az új tagállamok felvételével kapcsolatos félelmek. De nem csupán az Európai Unió nem képes kezelni a kor problémáit. Átalakításra szorulnak azok az intézményrendszerek, amelyek a második világháború után jöttek létre.

15 Resperger István: Kockázatok, kihívások és fenyegetések a 21. században. In: Tanulmánygyűjtemény. Válogatás a Honvédelmi Minisztérium kutatási eredményeit összegző tanulmányokból. Budapest, 2003.

A globális kihívások hosszú távú stratégiára alapozott kezelése

A bipoláris világrendszer összeomlása, a Szovjetunió szétesése után az Egyesült Államok immár a világ egyetlen szuperhatalma. Milyen a mai globális környezet az USA szempontjából? Robert J. Art *Amerikai stratégia* című könyvében a következőképp jellemzi: hiányzik egy erős katonai kihívó; fellépett a „nagy terrorizmus”; erősödik Észak-Amerika, Nyugat-Európa és Japán gazdasági összefonódása; a fejlett világban kívül is egyre vonzóbb kormányzati formává válik a demokrácia; a felmelegedés által kiváltott környezeti változások következtében romlik a globális környezet.¹⁶

Mint láttuk, az Egyesült Államok vezető szerepet játszik a különböző nemzetközi szervezetekben; kis híján egymaga annyit fordít katonai kiadásokra, mint a világ összes többi állama. A NATO vezető hatalmának támaszpontjai megtalálhatók az öt kontinensen, a Szövetség szerepet vállal a konfliktusok kezelésében, humanitárius segélyeket nyújt. Még mindig él az „amerikai álom” eszménye. Mind a polgárok, mind vezetőik elsődleges értékként kezelik az emberi jogok, a demokrácia érvényesülését, a szabad vállalkozás jogának gyakorlását, valamint a nyersanyagforrásokhoz való szabad hozzáférést. Ennek országon belül és kívül történő megvalósításáért az amerikai polgár hajlandó áldozatot is hozni, és nem érti, hogy a „hálátlan” külföldiek ezt esetenként miért nem méltányolják, miért erősödött meg az amerikaellenesség a világon. Elfogadják azt is, hogy az USA különböző szankciókkal sújtsa azokat az országokat, amelyek számára nem megfelelő módon politizálnak.

Az amerikai átlagpolgár teljesen rendjén valónak találja, hogy mindig rendelkezésre álljon az energia, nagy fogyasztású autókba korlátlanul tankolhassa a benzint, töredékét fizetve annak az árának, amennyibe a világ más részén kerül az üzemanyag. Amerika, visszafogja a texasi és az alaszki olajmezőinek kitermelését, inkább importál, és a kőolajkincshez való hozzáférése minden más érdeket, szempontot megelőz. Megnyitották a Kaszpi-tenger kőolajkincsét szállító olajvezetékét, amely Baku és Ceyhan közt kígyózik, természetvédelmi területeken, földrengésveszélyes vidékeken, hegyeken és völgyeken át, mely miatt harmincezer embernek kellett elhagynia lakóhelyét.¹⁷

Napjainkban a nemzetközi rend átalakulóban van, a keletkező feszültségeket, problémákat kezelni kell. Ma jellemzően *tüneti kezelés zajlik, nincs hosszú távú amerikai külpolitikai stratégia*. Henry Kissinger szerint a gazdasági globalizmus, bár a világrend fontos alkotóelemévé válhat, nem helyettesítheti azt. A globalizált gazdaság feszültségeket fog kelteni államokon belül és országok közt egyaránt, amely folyamatok a politikai vezetőkre nyomást fognak gyakorolni. A volt amerikai külügyminiszter szerint a nemzetállamok újjászerveződése kétféle módon fog bekövetkezni: lesznek, amelyek etnikai összetevőikre bomlanak, mások nagyobb területi csoportosulásokba olvadnak be.

16 Matolcsy György: *Amerikai stratégia* (Recenzió Robert J. Art: *A Grand Strategy for America*, [A Century Foundation Book, Cornell University Press, Ithaca and London, 2004.] című könyvéről) In: *Heti Válasz*, 2005. április 28. 47. old.

17 Balogh András István: *A világkereskedelmet az olaj áramlása élteti*. In: *Magyar Nemzet*, 2005. május 27. 8. old.

Henry Kissinger megoldási javaslata: „Addig, amíg a hidegháború utáni vezetők nemzedéke fél kidolgozni a felvilágosult nemzeti érdek vitathatatlan fogalmát, erkölcsi felemelkedés helyett progresszív paralízis lesz az eredmény. Ahhoz, hogy igazi amerikaiak legyünk, a nemzeti érdek bármely felfogásának kétségkívül az ország demokratikus hagyományából kell következnie, valamint abból, hogy törődünk a világ demokráciáinak életképességével ... Amerika végső kihívása az, hogy hatalmát morális konszenzussá változtassa, értékeit ne kényszerítő eszközökkel hirdesse, hanem mások hajlandók legyenek önként elfogadni azokat egy olyan világban, melynek minden látszólagos tiltakozása ellenére szüksége van felvilágosult vezetésre.”¹⁸

E szavak igazságát bizonyították a könyv megjelenése utáni események: kiderült, hogy az iraki háború megindításának fő indoka (tömegpusztító fegyverek birtoklása, fejlesztése, rejtetgetése) nem bizonyosodott be, a foglyul ejtett irakiakat egyes esetekben kínozták, emberi méltóságukban, vallásos érzelmeikben megalázták, szent könyvüket, a Koránt meggyalázták.¹⁹ Mindezek nagymértékben rontották az USA megítélését.

Az Egyesült Államok polgárai négy éven belül másodszor szembesülhettek azzal, hogy még a világ első hatalma sem sebezhetetlen. Az első sokkot a 2001. szeptember 11-i terroristámadás jelentette. A másodikat a Katrina hurrikán. A természet erői megmutatták, hogy az emberi civilizáció milyen sérülékeny, ennek képei pedig éppen a technikai fejlődés eredményeként juthattak el a Föld minden részébe. Nem túlzás azt mondani, hogy nem csupán az amerikaiak döbbsenek meg a látottaktól, de a világ többi része is.

□ A Katrina hurrikán 2005 augusztusának utolsó napjaiban érte el az USA partjait, hatalmas károkat okozva Mississippi, Louisiana és Alabama államokban. A legsúlyosabb helyzet New Orleansban alakult ki, ahol átszakadtak a gátak, és a tengerszint alatt fekvő város legnagyobb részét elöntötte a víz. A bajt tetézte, hogy a hurrikán közeledtének hírére kötelező kitelepítést nem rendeltek el, így nagyon sokan, százezernél is többen maradtak a városban. Hivatalos menedékhely volt a város sportcsarnoka, a Superdome, de nem telepítették ki a kórházakat sem. A mentés késve indult, a városban a káosz és a rettegés lett úrrá, tömeges méreteket öltött a fosztogatás. Emberek napokig ivóvíz, élelem és gyógyszer nélkül tengődtek, haltak meg. Megelevenedtek a legborzasztóbb katasztrófafilmek, forgatókönyvek, amerikai nemzeti gárdisták, katonák kaptak tűzparancsot saját honfitársaik ellen.²⁰

Megfelelő volt-e a felkészülés? Az események tükrében, mondhatnánk, hogy nem, azonban ne felejtjük el, hogy a Katrina az USA történelmének egyik legpusztítóbb hurrikánja volt. Utólag könnyű azt mondani, ha többet költenek a gátakra, talán nem szakadnak át. Talán, de mi van, ha mégis? Tehát a védművek erősítése önmagában nem lett volna elég. A kérdések azonban tovább sorakoznak. A megkapott előrejelzések birtokában miért nem rendelték el a kötelező kitelepítést?

De ha már nem evakuálták az egész lakosságot, mert úgy gondolták, hogy a gátak nem szakadnak át; károokra, sérültekre, az áram-, a víz- és a gázszolgáltatás

18 Henry Kissinger: Korszakváltás az amerikai külpolitikában? Panem – Grafo, Budapest, 2002. 20. old.

19 Igazoló FBI – jelentés. In: Magyar Nemzet, 2005. május 27. 8. old.

20 Horváth Gábor: Katrina katasztrófát hagyott maga után. In: Népszabadság, 2005. szeptember 2. 9. old.

zavaraira, az áruszállítás nehézségeire számítaniuk kellett volna! Miért nem telepítették ki kötelezően az oktatási intézményeket, tanárokat, diákokat együtt, szervezeten, hogy megkezdhessék a tanítást? Miért nem evakuálták a várandós anyákat, a kisgyerekes anyákat gyermekeikkel együtt, a fogyatékkal élőket, a betegeket, az időseket? Miért nem szállították át távolabbi kórházakba a betegeket, felszabadítva így a személyzet kapacitását a várható sérültek ellátására?

Miért indult késve a mentés? Miért nem reagált rögtön a szövetségi kormány? Miért nem voltak naprakészek a tervek? Miért nem volt elérhető elég erőforrás, miért volt hiány emberekből és tárgyi eszközökből egyaránt?

Az emberi életek mentését miért előzte meg a vagyontárgyak védelme? Miért nem állt rendelkezésre elég vízi jármű, kételtű jármű? A mentés első hetében miért nem engedték, hogy a lakosok magukkal vigyék családtagként tartott házi kedvenceiket is?²¹

A baj nagyságát jól mutatta, hogy a mentés második napján közzétették: az élők elsőbbséget élveznek, a holtakat egyelőre nem gyűjtik össze. Ez azért volt megdöbbentő bejelentés, mert az amerikai társadalom arra szocializálódott, hogy minden külföldön elesett amerikai katona holttestét hazaszállítják, még napjainkban is folyik a kutatás a koreai és a vietnámi háborúban eltűntek után. De a civil átlag amerikai is abban a tudatban tartózkodik külföldön, hogy a polgárok élet- és vagyonbiztonságát tömegesen fenyegető események bekövetkeztekor az amerikai követség, az amerikai diplomácia mindent el fog követni megmentése, hazaszállítása érdekében, legvégső esetben katonai segítséggel, a haderő egységeinek bevetésével. Itt pedig szembesülnie kellett azzal, hogy békeidőben, honi területen nincs erő, kapacitás a holtak összegyűjtésére, a végtisztesség megadásáig tárolásukra. Márpedig a holtak összegyűjtése nem pusztán kegyeleti okokból lett volna szükséges, hanem a fertőzésveszély, a járványveszély csökkentése érdekében is!

Mi vezethetett ezekhez a szörnyű eseményekhez? Véleményem szerint a szolidaritás hiánya. A társadalom egysége nem jött létre akkor sem, amikor az afroamerikaiak hivatalosan megkapták azokat az állampolgári jogokat, amiket korábban csak a fehérek élveztek. Az 1960-as évek elejétől egyre többen kapnak állami segélyeket, lassan már a második-harmadik nemzedék éli így az életét. Bár ezt épp a társadalmi szolidaritás jegyében kapják, de ez egyben csapdába is zárja őket, kialakult egy rendkívül alacsonyan iskolázott réteg, amely zömében színes bőrű, rossz lakásviszonyok között él, körükben magas a bűnözés, a kábítószer-fogyasztás, a kitörés esélye gyakorlatilag minimális. Szociológusok ezt a réteget szokták „roncs társadalomnak” leírni. E réteg tagjai tudatában vannak kirekesztettségüknek, szűkös lehetőségeiknek, annak, hogy a társadalom őket „leírta”, ami frusztrálja őket, átéli a szolidaritás hiányát. New Orleansban a családok 23,7%-a, a lakosság 27,9%-a (az országos átlag 12,7%) él a hivatalos létminimum alatt. A lakosság 67,3%-a afroamerikai, szemben a 12%-os országos átlaggal.²²

21 Horváth Gábor: Szellemváros lesz New Orleansból. In: Népszabadság, 2005. szeptember 10. 11. old.

22 Lukács Csaba: Katasztrófafilm lett valósággá. In: Magyar Nemzet, 2005. szeptember 5. 7. old.

New Orleansban a szolidaritás hiányának további fokozatait kellett elszenvedniük. Annak ellenére, hogy a szakemberek tisztában vannak azzal, hogy ez a réteg képtelen az életét megszervezni, kritikus helyzetben cselekedni, mégsem szállították el őket a veszélyeztetett részokról. Nagyon sok volt köztük az idős, a beteg, a sérült ember, a kisgyerekes; ők lettek volna a segítségre legjobban rászorulva. Ezzel a szolidaritás további hiányát élték át.

Mivel ők laktak a legrosszabb, azaz a legmélyebben fekvő részeken, ezért lakásaikat az ár elöntötte, mindenük odaveszett. A mentés lassan, kevés erővel indult, sokaknak étlen, szomjan, gyógyszer nélkül kellett várni, átélve a szolidaritás totális hiányát. A gyengéknek, elesetteknek azt is át kellett élniük, hogy nem az ő mentésük az első, hanem a magántulajdon védelme. Sajnos, sokaknak ez volt az utolsó élményük földi életükben, mint például az öregotthon ottfeljett 30 ápolójának; a kórházban a hőség, a hűtés hiánya miatt meghaltaknak, vagy azoknak, akiket a további szenvedések elkerülése érdekében az orvosok segítettek át a túlvilágra.²³

Mindez magyarázza azok tetteit, akik fosztogattak, erőszakoskodtak, gyilkoltak, önmagukból kivetkőztek, de nem menti fel őket, hisz épp nekik lett volna meg a fizikai erejük, szervezőképességük arra, hogy segítsék a gyengébbeket. Ezek az események bemutatták az amerikai társadalom sötét oldalát, és egyben az emberiség egy lehetséges jövőjét is. A Katrina hurrikán nemcsak a társadalom sérülékenységét mutatta meg, hanem a nagyvárosi élet, a civilizációs infrastruktúra gyenge pontjait is. *Mindenképp célszerű átgondolni, milyen eszközökkel, milyen mennyiségben célszerű minden lakásnak, minden családnak rendelkezni, milyen felkészítésben szükséges részesíteni az állampolgárokat.*

A hurrikán felszínre hozta az amerikai közigazgatás bürokratikuságát, merevségét, amely sok esetben a mentés megszervezésének, a segélyek fogadásának gátja volt. Bírálják a kormányzatot, amiért nem készültek fel a katasztrófára, jóllehet már három évvel ezelőtt modellkísérlettel kimutatták, hogy egy négyes vagy ötös hurrikán katasztrófát okoz, át fognak szakadni a gátak.²⁴

A bírálatok nem csupán konkrét cselekedetek végrehajtásáról vagy elmulasztásáról szólnak, hanem két álláspont vitájáról. A „minél kisebb állam” eszméje csap össze a „gondoskodó, feladatát ellátó állam” modelljével. Az Independent így ír erről: *„A hurrikán azt is bebizonyította, hogy egy jól működő, hatékony, központi kormánynak nincs alternatívája. Grover Norquist, Washington konzervatív establishmentjének egyik erősége a kormányt olyanmire össze akarta zsugorítani, hogy az »megfulladhasson egy kádban«. Kívánsága teljesült, csak hogy a kád New Orleans, amely azért fulladt meg, mert a kormány nem tartotta rendben a védőgátakat.”* A gondoskodó, feladatát ellátó állam nyert szeptember 15-én, amikor „Bush elnök bejelentette New Orleans állami segítséggel történő újjáépítését, amely, mint hangsúlyozta, a legnagyobb szabású újjáépítés lesz Amerika történetében.”²⁵

A hurrikán ökológiai katasztrófát is okozott. Még nem tudjuk, valójában mennyi káros anyag került a környezetbe. A New Orleans és más településeket elborító víz a

23 Lovas István napi sajtószemléjében idézi a Daily Mail-t. In: Magyar Nemzet, 2005. szeptember 15. 8. old.

24 Halálos vírusok a hurrikán nyomában. In: Magyar Nemzet, 2005. szeptember 7. 8. old.

25 Idézi Lovas István: A Katrina világrengető következményei c. cikkében, Magyar Nemzet, 2005. szeptember 17. 6. old.

halálos vírusokon, baktériumokon, az olajon, olajszármazékokon kívül sok nehézfém, növényvédő szert, műtrágyát is tartalmaz, amely hosszú távon fogja éreztetni hatását.²⁶

A Katrina hurrikán pusztítása nagyon sok tanulsággal jár mindannyiunk számára. Egyrészt bizonyította, hogy még a világ első hatalma sem képes azonnal leküzdeni egy ilyen méretű csapás következményeit. Megmutatta a modern élet sebezhetőségét. Megmutatta, hogy a globalizáció eredményeként egy régiót érintő pusztítás következményei hatással vannak a bolygó egészére.

A globális éghajlatváltozás egyre hevesebb, pusztítóbb hurrikánok egyike most egy olyan sűrűn lakott, iparosodott területet ért, ahol mint láttuk, nem fordítottak kellő figyelmet a megelőzésre, könnyelműen bízva a katasztrófa be nem következésében, elmaradásában, csökkentették a gátak fenntartására, a védekezésre, a megelőzésre fordítható pénzösszeget, azaz a biztonsági rendszer egyik összetevője meggyengült. De nem volt erős, és a katasztrófa kezdetével tovább gyengült egy másik összetevő, a szolidaritás is. A késve, kis erőkkkel induló mentés következtében az emberek végképp elvesztették biztonságérzetüket, megindultak a fosztogatások és az erőszakos cselekmények, ami miatt a helyszínre vezényelt nemzeti gárdisták, katonák tűzparancsot kaptak a rend helyreállítása érdekében. Ezek az események gyengítették a katasztrófa által nem érintett területeken élők biztonságérzetét is.

Jelenleg az Egyesült Államok a nemzetközi terrorizmus legyőzését tekinti elsődleges feladatnak, ide összpontosítja forrásait. Ez a hurrikán alátámasztotta, hogy nem hagyhatók figyelmen kívül a biztonság egyéb tényezői, szomorú következményekkel jár, ha nem készülünk folyamatosan az összes veszélyforrás elhárítására, kivédésére.

Nagyon sok ország ajánlotta segítségét, a szövetséges, a gazdag országokon kívül a nem baráti államok (pl. Kuba, Venezuela) és a szegény országok is. A világ szolidáris volt a bajban az Egyesült Államokkal, a csapást elszenvedőkkel. *De szolidáris-e az Egyesült Államok a világgal?* Figyelembe veszi-e önös érdekein túl az emberiség egésze érdekeit? Bizony, erre a kérdésre a válasz: *nem*.

□ *Napjainkban a környezetszennyezés, az üvegházhatás, a globális felmelegedés, az éghajlatváltozás, a szélsőséges időjárási jelenségek nagyobb gyakorisága az egész emberiséget érinti, veszélyezteti, és bár végkimenetelében (globális felmelegedés vagy lehűlés) nincs teljes egyetértés tudományos körökben, abban viszont van, hogy a jelenségek oka az emberi tevékenység, és ha nem csökkentjük a káros anyagok légkörbe juttatását, akkor teljesen tönkretesszük bolygónkat, kétségesse tesszük az emberiség jövőjét.*

Az Egyesült Államok nemcsak a világ vezető hatalma, de legnagyobb környezetszennyezője, legnagyobb energiapocsékolója is. Európában ezer dollárnyi GDP előállításához 0,4–0,5 hordó olajat használnak fel, az USA-ban 0,7 hordónyit. Az amerikai családokban átlag 2,2 gépkocsi üzemel, az amerikai autók több mint fele terepjáró, nagy fogyasztással. A világ benzinfogyasztásának 45%-át az USA adja. De az Egyesült Államok juttatja a légkörbe a világ széndioxid kibocsátásának 36,1%-át, az

26 Halálos vírusok a hurrikán nyomában. In: Magyar Nemzet, 2005. szeptember 7. 8. old.

ózonpajzsot károsító gázok 25%-át, első helyen áll a metán- és a dinitrogén-oxid kibocsátásban is.²⁷

Ennek ellenére a Bush kormányzat nem iktatta törvénybe a Clinton-kormány által már aláírt Kiotói Egyezményt, mely a felmelegedést okozó gázok kibocsátásának 2012-ig történő 7%-os csökkentését írta volna elő az USA számára. „Nem teszünk egyetlen lépést sem, ami káros az amerikai gazdaságra, mert számomra az Amerikában élő emberek a legfontosabbak.” – jelentette ki az elnök.²⁸

Nem ez az egyetlen eset, amikor az USA ipari érdekekre hivatkozik, és nem folytatja a tárgyalásokat: 2002 novemberében az amerikai delegáció távozott a veszélyes hulladékok tárolásáról és újrahasznosításáról folytatott genfi tanácskozásról is.

De nem volt szolidáris a világgal az USA a baj bekövetkezte után sem, már szeptember 4-én olvashattuk, hogy benzint vásárol Európában, további áremelkedést idézve elő a világpiacra. Takarékosági, fogyasztást korlátozó intézkedésekről nem olvashattunk. A benzinhiány kialakulásában nagy szerepe van annak, hogy az Egyesült Államok nem bővítette finomítói kapacitását.²⁹

Napjainkban egyre több szélsőséges időjárási jelenséget kell átvészelni az emberiségnek, de a Föld mélye is szolgálhat meglepetésekkel: földrengésekkel, vulkánkitörésekkel, amelyek következményeit szintén csak összefogással lehet leküzdeni (pl. a 2004. december 26-án óriási pusztítást okozó cunami).

Ha természeti katasztrófákról beszélünk, nem szabad kihagyni azt az eshetőséget sem, amikor a Földet (és rajta minden élőlényt) a világűrből érik fenyegetések. 65 millió éve a mai Mexikó területére hatalmas kozmikus roncs zuhant, 180 km szélességű krátert vágva a talajba. A keletkező porfelhő elnyelte a Nap sugarait, a hőmérséklet erősen visszaesett, ennek tulajdonítják a dinoszauruszok kihalását. Egy ilyen esemény bekövetkezte nem zárható ki, statisztikusan 50–100 millió évente fordul elő.³⁰

Ha a közeljövőben nem is kell számítanunk kisbolygó becsapódására, de aszteroidákéra igen. Az emberiség történetében 170 aszteroida-becsapódásról tudunk, amelyek idáig nem érintettek lakott területet. Napjainkban a hatmilliárd feletti lélekszámú emberiség erre nem számíthat. A Michigan Egyetem kutatóinak számítása szerint 2029-ben veszélyes közelségben, alig 30 ezer kilométerre, fog elszárguldan a Föld mellett egy 400 méter széles aszteroida. Mivel jelenlegi ismereteink alapján nem zárható ki, hogy a Föld vonzása magához rántja a sziklát, ezért a szakértők javasolják az eltérítésre való felkészülést. George W. Bush felkérte a Kongresszust, hogy dolgozzanak az emberiség védelmét szolgáló intézkedéseken.³¹ Egy szuperrakétákból álló védelmi rendszer létrehozását javasolta több mint 10 esztendeje Teller Ede, éppen a Kozmoszból jövő fenyegetések ellen.³²

27 Kárász Andor: Hurrikánbumeráng. In: Magyar Demokrata, 2005. szeptember 15. 45. old.

28 Uo. 44. old.

29 Erdősi Csaba: Benzinhiány fenyeget. In: Magyar Nemzet, 2005. szeptember 6. 8. old.

30 Úrágyú veszi célba az üstököst. Vasárnapi Blikk, 2005. július 3. 22. old.

31 Bajkó Panka: Aszteroida fenyegeti a Földet. In: Blikk, 2005. augusztus 19. 20. old.

32 Úrágyú veszi célba az üstököst. Vasárnapi Blikk, 2005. július 3. 23. old.

Összegezve az eddigieket, megállapíthatjuk, hogy a biztonság fogalma folyamatosan változik a civilizáció fejlődése eredményeként. E változás során egyrészt bővül, összetettebbé válik, másrészt kibővül, és immár magába foglalja a biztonság elérése érdekében szükséges teendőket is. A biztonság fogalma egyaránt értelmezhető az egyén, az egyes ember, majd a különböző kisebb-nagyobb közösségeken át egészen az emberiség, a Föld egész élővilága szintjén.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Gorka Sebestyén: Érdek és biztonság. In: Magyar Demokrata, Konzervatív hetilap, IX. évfolyam, 36. szám, 2005. szeptember 8. 38–40. oldal
2. Hart, B. H. Liddel: Stratégia. Szerkesztette: Molnár György, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2002. 571 oldal, ISBN 963 077243 4
3. Kissinger, Henry: Korszakváltás az amerikai külpolitikában? A 21. századi Amerika diplomáciai kérdései. Panem – Grafo, Budapest, 2002. 236 oldal, ISBN 963 545 359 0
4. A Magyar Köztársaság nemzeti biztonsági stratégiája. 25 oldal, http://www.mfa.gov.hu/Kulugy-miniszterium/HU/Miniszterium/Szervezeti_egysege... 2004.04.27.
5. Matolcsy György: Amerikai stratégia. In: Heti Válasz, V. évfolyam, 2005. április 28. 47. oldal
6. Nógrádi György: A jelenlegi nemzetközi helyzet és a terrorizmus néhány összefüggése. In: Tanulmánygyűjtemény. Válogatás a Honvédelmi Minisztérium 2002. évi kutatási eredményeit összegző tanulmányokból, pályázatokból. HM Oktatási és Tudományszervező Főosztály, Budapest, 2002. 7–18. oldal.
7. Tanulmánygyűjtemény. Válogatás a Honvédelmi Minisztérium kutatási eredményeit összegző tanulmányokból. HM Oktatási és Tudományszervező Főosztály, Budapest, 2003. 196 oldal.
8. Bajkó Panka: Aszteroida fenyegeti a Földet. In: Blikk, XII. évfolyam, 2005. augusztus 19. 20. oldal
9. Bohus Anita: Éghajlati katasztrófa hazánkban is? In: Magyar Nemzet, Polgári napilap, LXVIII. évfolyam, Budapesti kiadás, 2005. június 29. 10. oldal
10. Balogh András István: Az al – Kaida hét fázisa a kalifátusig. A terrorhálózat ideológusai a világ térdre kényszerítését tervezik 2020-ig? *A forgatókönyv több részlete hitelesnek tűnik.* In: Magyar Nemzet, Polgári napilap, LXVIII. évfolyam, Budapesti kiadás, 2005. augusztus 27. 10. oldal
11. Czene Gábor: Partatlan egyenlőtlenség. In: Népszabadság, Budapesti Kiadás, LXIII. évfolyam, 2005. szeptember 9. 3. oldal
12. ENSZ: a reform elmarad? – Hírösszefoglaló. In: Magyar Nemzet, Polgári napilap, LXVIII. évfolyam, Budapesti kiadás, 2005. szeptember 15. 1. és 8. oldal
13. Horváth Gábor: Katrina katasztrófát hagyott maga után. In: Népszabadság, Budapesti kiadás, LXIII. évfolyam, 2005. szeptember 2. 9. oldal
14. Kárász Andor: Hurrikánbumeráng. In: Magyar Demokrata, Konzervatív hetilap, IX. évfolyam, 37. szám, 2005. szeptember 15. 44–45. oldal
15. Lovas István: A Katrina világrengető következményei. In: Magyar Nemzet, Polgári napilap, LXVIII. évfolyam, Budapesti kiadás, 2005. szeptember 17. 6. oldal
16. Az összes katonai kiadás fele amerikai {MTI} In: Metro, Budapesti Kiadás, 2005. június 8. 5. oldal
17. Politikai Kisszótár. Harmadik, bővített kiadás. Szerkesztette: Fencsik László, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1976. 331 oldal, ISBN 963 09 0718 6
18. Világméretű benzinváltás fenyeget. (Szerző nélkül) In: Vasárnapi Hírek, Hírlap és hétvégi magazin, 22. évfolyam, 35. szám, 2005. szeptember 4. 2. oldal.

Szabó János

Önkéntes haderő – a védelmi szektor kultúraváltása Magyarországon

A Magyar Honvédség már nem az, ami tizenöt évvel ezelőtt volt. Szolgálati kultúrája azonban e másfél évtized alatt alig változott, sőt, napjainkra a feladatok értelmezésének, megoldásának akadályává vált. A hazai védelmi szektor átalakulásának folyamatában tehát alapvető feladat, hogy a katonai szervezet végleg levetkőzze a tömeghadseregi jelleg minden örökségét és valamennyi szegmensében végrehajtsa azokat a módosulásokat, amelyek létrehozzák a változások kritikus tömegét a professzionális haderőre való áttérés érdekében. A lényeg tehát egy társadalmi nagyszervezet kultúraváltása, amely beleágyazódik a magyar társadalom általánosan vett kultúraváltásába is, amelyet a rendszerváltozással kezdett, és a korábbi pártállami totalitárius rendszerből a versengő piacgazdaság és a parlamenti demokrácia rendszerére való átállással immár 15 éve elkezdett és egyre fokozódó erőfeszítésekkel, egyre kiteljesedőbb eredményekkel folytat. A hazai védelmi szektor kultúraváltása csak akkor teljesíthető, ha megfelelő elméleti alapokkal, megfelelő céltudattal és terepismerettel, azaz a valós helyzet egyértelmű ismeretével és a változás-tudatosságában megfelelő értékrendszerrel felvértezett, változások iránt elkötelezett vezető állomány veszi a kezébe a folyamatok tudatos alakítását. A tanulmány szerzője az alábbiakban a folyamatok tartalmát, menetének és kiteljesedésének feltevéleit foglalja össze.

A hazánkban csak nemrég létrejött önkéntes haderőhöz történő társadalmi viszonyulásban beállott változásokat nem akkor értelmezzük helyesen, ha csupán azt vesszük sorra, hogy milyen dimenziókban, hogyan változott meg a társadalom viszonya a hadseregéhez, hanem akkor, ha a szervezeti genezis történelmi szempontjait érvényesítve belátjuk, hogy már a korábbi haderő fenntartásának időszakában rendkívül jelentős változások zajlottak le a társadalomban, sőt valójában ezeknek a változásoknak volt köszönhető magának az önkéntes haderőnek a létrejötte is. Mindenekelőtt látnunk kell, hogy az önkéntes haderő szükséges és elégséges feltételei is a társadalmi változásokban formálódtak meg.

Az európai társadalmak állampolgári forradalmaiban kialakult egyfelől a társadalmat államosító tendenciák visszaszorításával az állampolgárok önrendelkezési jogának tágabb intézményesítése és ezzel összefüggésben a tömeghadseregek számára kötelezővé tett szolgálat állami monopóliumának jelentős megnyírálása, másfelől ugyanezen állampolgári forradalmak létrehozták Európa egységesülését, azaz a volt szovjet blokk és a nyugati blokk egységes elvű demokráciákban történő feloldó-

dását. Mindezek hatására egyfelől létrejöhetett az állami fenntarthatóság intézményrendszerén belül a katonai szolgálatkötelezés visszaszorulása, másfelől az egységes Európában létrejöhetett az a viszonylag háborúmentes társadalom, amelyben az európai haderők közös védelmi funkciókat, illetve a világ biztonsági erőrendszerében való szerep- és feladatvállalást zömében külföldi missziók keretében realizálhatták. Ezzel az európai védelmi intézményrendszerben a biztonsági feladatok a katonai szervezetektől, a katonai tevékenység viszont a klasszikus territoriális védelemtől távolodott el.

A versengő piacgazdaság ipari társadalmaiban és posztmodern társadalmi struktúráiban kibontakozott a technológiai forradalom, amely a haditechnikában is olyan eszközök rendszeresítését hozta, amelyek beszerzése exponenciálisan növekvő költségeket, működésének az elsajátítása hosszú időt, működtetésük pedig szztenderizált, magas szakértelmet, illetve igényes kontrollt igényel. Ez a katonai beruházások és szakértelem ugrásszerű követelményszint- és investíció- szükségletnövekedéséhez vezetett, amit már nem lehetett sorozott állománnyal biztosítani.

A polgári demokráciák és a versengő piacgazdaságok szisztémájában egyre inkább testidegenné vált a költségekkel, ráfordításokkal nem törődő tömeghadseregi szemlélet, ugyanakkor az ipari technológiák bevezetése egyre inkább az ipari menedzsment és annak megfelelő logisztikai, vezetési, munkaerő piaci támogató struktúráinak a bevezetését igényelte a hadseregben is.

Az önkéntes haderőre történő áttérés társadalmi lehetőségeinek megteremtése

Társadalmi változások tették lehetővé, hogy az ország biztonsági, védelmi igényei, nemzetközi elkötelezettségei, követelményei világosan egyértelműen kalkulálhatóak legyenek: ennek legfontosabb feltételét az ország NATO-ba való belépés teremtette meg. Ugyanennek a folyamatnak a kicsit késleltetettebb ágán jött létre az a konszenzus, amely a parlamenti pártok között létrehozta az önkéntes haderő garanciája, céljaira, kialakítására vonatkozó kalkulativitást és hosszú távú politikai egyetértést. Hasonlóképpen társadalmi feltételek kellettek ahhoz is, hogy az önkéntes haderőre való áttérés össznemzeti érdekű folyamataihoz a megfelelő szakmai előkészítés, kidolgozás és javaslatétel megfelelő civil kontroll érvényesülése alatt folyhatott.

Ugyancsak társadalmi feltételei voltak annak, hogy az önkéntes haderőre való áttérés legfontosabb feltételeit, a források biztosítását és a megfelelő törvényi szabályozást a Parlament felvállalja, illetve a kormányzat számára az átalakításra vonatkozó egyértelmű tervet hagyjon jóvá. Megfelelő társadalmi feltételek kellettek ahhoz is, hogy az önkéntes haderő komplex formában, a kapacitások, a szervezetek, a működésmódok egészére kiterjedő módon érvényesüljön és a változások kritikus tömege azonos logikájú, a védelmi szektor minden szegmensében megjelenő lépésekkel vihesse keresztül az önkéntes haderőre való áttérést.

Annak is társadalmi feltételei voltak, hogy az önkéntes haderőre való áttérés értékei szerint modernizáló lehetett. Azaz az ország védelemre fordítható kapacitásai a nemzetközi összehasonlításban élenjáró szervezeti, kiképzési és harcjeljárási mintákat követtek és emellett jutott szóhoz a nemzeti értékörzés és hagyományápolás.

Társadalmi feltételei voltak továbbá annak is, hogy az önkéntes haderőre való áttérés néhány dimenzióban, mindenekelőtt a nemzetközi missziókban való részvétel tekintetében a képességalapú védelmi szemléletet bekapcsolhatta és a nemzeti haderő méretének csökkentése mellett is növelni volt képes ezekben a szegmensekben a hadrafoghatósági, harcászati követelményeket. S végül megfelelő társadalmi feltétele teremtetődött meg annak is, hogy az önkéntes haderőre történő áttérés levezérlői képesek voltak maguk mellé állítani a társadalom támogatását, illetve hatékony eszközökkel és módszerekkel rendelkeztek a katonai szervezetekben természetesen módon fellelhető változásokkal szembeni ellenállás leszereléséhez és hatástalanításához.

Miközben az önkéntes haderőre való áttérés szükséges és elégséges társadalmi feltételei létrejöttek, aközben érzékelhetően megváltozott a társadalom is a haderő körül. A haderő és a társadalom kölcsönös változási tendenciáiban létrejött az önkéntes haderő új elvárás-rendszere, amelynek normatív mutatói az alábbiakban vázolhatóak:

Az önkéntes haderő normatív jellemzői

A normatív jellemzőket az alábbi öt szinten vizsgáljuk:

- 1) Makro-szintű jellemzők (politikai, szervezeti szerepjellemzők)
- 2) Mező-szintű jellemzők (szervezet, vezetés, teljesítmény, otiváció)
- 3) Mikro-szinten (az önkéntes haderőben érvényesülő életmód, életstílus)
- 4) Jellemzők szimbolikuss szinten (jelek, jelzések, rituálék)
- 5) Jellemzők védelempolitikai szinten (legitimitás, katonai szervezet)

Ezek mutatói részletesebben a következők:

1. Makro-szinű jellemzők (politikai, szervezeti szerepjellemzők)

A katonai-civil relációkat alapjaiban meghatározta, hogy a parlamentarizmusra és versengő piacgazdaságra való áttérés új nemzeti integrációt hozott létre, amelyben többcentrumú versengő, de befogadó politikai intézményrendszer kezdte meg működését a pluralitás, a demokrácia, a demokratikus hagyományok és cizellált alku-technikák politikai kultúrájával. Ebben a közegben a civil katonai határok lerögzítésre kerültek, amely lerögzítettség csak kontrolláltan módosítható, de biztosítja a civil és a katonai szféra közötti átjárhatóságot.

A védelmi kormányzat és a fegyveres erő legitimációja ebben a közegben egyértelmű lett. A védelmi kormányzatok a bürokratikus szakszerűség, illetve a védelmi törvény alapján a garantált és hatékony civilkontroll, valamint az elvárások, előírások katonai-szakmai, professzionizmus alapján működnek. A fegyveres erő legitimitásának alapját a biztonság társadalmi igénye, a külső veszélyeztetettség elleni védelem igénye, illetve a kontrollált közszolgálat, a nemzeti kontinuitás fenntartása szabja meg, a védelmi kormányzat és a fegyveres erő társadalmi gazdasági forrásait, pedig a parlamentális demokrácia biztosítja.

A katonai szerep társadalmi felfogása is megváltozott, lemálottak róla a korábbi indoktrinációs, belső elnyomó és egyéb szerepek. Egyértelmű védelmi katonai professzionista szerepek, a fenyegetettség és a veszélyeztetettség elleni fellépés és

MAKRO-SZINTŰ JELLEMZŐK		
<i>A katonatársadalom kultúra-szerveződési szintjei, dimenziói</i>	<i>A professzionális típus (önszabályzó-dinamikus)</i>	<i>A tömeghadseregi totalitárius típus (felülről szabályozott, extra dinamikát ígérő)</i>
1	2	3
1. Társadalmi gazdasági fejlettség	Kiegyensúlyozott piaci alapon szerveződő, önszervező autonómiák	Szervetlen hiánygazdaság ideológiai, politikai fennhatóság alatt, önszervező intézmények nélkül
2. Nemzeti integráció	Befejezett, problémamentes	Konstruált ideológia köré újraszervezett, politikailag funkcionális
3. Politikai struktúra, intézményrendszer	Többcentrumú, versengő, befogadó	Pár-monolitikus, kizáró
4. Politikai kultúra	Pluralitás, tolerancia, demokratikus hagyományok, cizellált alkutechnikák	Párt-autoritatív, intoleráns, hagyományoktól eloldott, diktatórikus
5. A civil-katonai határok	Rögzítettek, csak kontrolláltan módosíthatóak, de oda-vissza átjárhatóak	A politikai centrum akarata szerint kitolhatóak, de szigorúan védettek (ki- és belépés ellen)
6. A védelmi kormányzat (feladatjellege)	Bürokratikus szakszerűség (a védelem biztosítása)	Diffúz pártcélok követése (gazdasági építés, nevelés, iskolázás, terror, rendszervédelem stb.)
7. Védelmi törvény	Alkotmányos, legitim	(Ál)Alkotmányos, nem legitim
8. Társadalmi-gazdasági inputok	A parlamentáris demokrácia útján	Az állam-párt központi allokációja alapján
9. A függés jellege	Hatékony civil kontroll garantált, katonai, szakmai autonómia elvárt	A párt-centrum közvetlen kontrollja, direkt irányítás mindenre kiterjedően
10. A fegyveres erő legitimációs elve	A biztonság igénye, külső veszélyeztetettség elleni védelem igénye, kontrollált közszolgálat, a nemzeti kontinuitás egy faktora	A párt vezető szerepe, a politikai rendszer védelme, a világ-politikai (történelmi) szerep garanciája, a politikai centrumba való betagozódás, a népből való származás
11. A katonai szerep a társadalomban	Érdek-fenyegetettség esetén eseti aktivizálás (többnyire védelmi), készenlét+ több-kevesebb nemzeti szimbolikus szerep	A létrehozó, megmentő erőszak jogutódja, a világ-politikai (történelmi) küldetés biztosítása, folyamatos elmaradottság kompenzáció (építés, nevelés), maga az ideológia és a párt ereje, a „politikai éberség” intézményesülése

12. A katonai erő nagysága	Szükségletek és a legitim döntések szerint funkcionálisan redukálható vagy dinamizálható	Állandó magasszintű készség, a mennyiségi dinamizálásban jobbak, mint a minőségiben, a redukálás mindig összekapcsolódik hatalmi kérdésekkel
13. A civil attitűdök a fegyveres erővel szemben	A veszélyeztetettség és a biztonságérzet függvénye, békében háttérbe szorul (gyakran elutasító), szabadon kifejezhető, mérhető, nyilvánosságra hozható	Elfedő párt-deklarációkkal helyettesítve, erős indoktrináció mellett ellenzéki eltérések szankcionáltak (árnyalatok nem), mérik, de nem kommunikálják (csak megbízható pozicionáltak ismerhetik)
14. A védelmi szektor társadalmi nyilvánossága	Az állampolgár szabad betekintése (a védelmi érdekből fontos titkok kivételével), az adófizetőnek joga van tudni, mire költik a pénzét. A fegyveres erő tudatos „image”-építése	Általános titokzatosság, a pártcentrum kezeli a szelektív nyilvánosságot, standard ideológizált kép a védelmi szektor szereplőiről, az ellenvélemény blokkolása, sértő megnyilvánulások elleni szankciók
15. A katonák és a pártpolitika	A haderőből a pártpolitizálás kizárt, a magánéletben (korlátozottan) állampolgári jog	Az állampárt közvetlen irányítása dominál, egzisztenciális nyomás a katonák belépése érdekében
16. A társadalmi elitek és a katonai elit	A katonai elit szolgálata során elkülönül, utána gazdasági, tudományos, politikai karrierlek lehetőségek (személyes kondíciók bázisán)	A civil és a katonai elit keveredik, a pártköz-pont katonáknak is biztosít hatalmat, nyugdíjazás után civil elitpozíciókba kerülhetnek (összeköttetések alapján)
17. A katonai elit szelekciója	Szakmai standardok teljesítése során	Nomenklatúra (megbízhatóság + illetékesség)
18. A katonai professzionizmus	Magas szintű, elsődleges, szakmailag autonóm	A párt-prioritásnak alárendelt, nem autonóm, relatíve alacsony (korlátozott) szintű
19. A civilek katonai tekintélye	Csak ha megszerezték és bizonyították a katonai, szakmai kvalifikációt, egyébként inkopetensek	Ideológiai alátámasztva a karrier-civilek is kapnak katonai rendfokozatot, a katonák csendes opposíciójával (ressentimentjével)
20. Tipikus civil félelmek	Túlzó költségek, létszámok, felesleges fegyverek, katonai túlerjeszkedés, a hatalommal való visszaélés, elszakadás a társadalomtól, titokzatosság, elzárkózás, kibújás a kontroll alól	A pártirányítás dominanciájának (illetékességének) és a központi utasítások, szimbólumok legitimitásának kétségbevonása. Az ideológiák, direktívák, normák hiányos ismerete. Az akciók iránti lelkesedés lohadása. Az ellenséges ideológiai diverzió. A múlt, vagy idegen minták, értékek csábítása

az arra való felkészülés képezi a katonai szerepet. *A katonai erő nagysága* a szükségletek és a legitim döntések szerint funkcionálisan redukálhatóvá, illetve dinamizálhatóvá vált. *A civil attitűdök szerint* a fegyveres erők a veszélyeztetettség és a biztonságérzet függvényében békében háttérbe szorulni, veszélyeztetettség esetén pedig erősödni látszanak. Ugyanakkor a fegyveres erővel szembeni civil attitűdök, akár kritikus formában is – szabadon kifejezhetővé, mérhetővé, nyilvánosságra hozhatóvá váltak.

Ebben a szisztémában az önkéntes haderő a védelmi szektor teljes társadalmi nyilvánossága előtt épült ki, amikor is *az állampolgárnak szabad betekintése van* – a védelmi érdekből fontos titkok kivételével – a haderő folyamataiba. Az adófizetőnek ugyanis joga van tudni, hogy mire költik a pénzét, a fegyveres erő pedig tudatosan építheti imidzsét, azaz szervezeti képét a társadalomban.

Ennek a fejlődésnek a folyamatában a *haderóból a pártpolitizálás kiszorult*, a katonák és a pártpolitika szerepe egyértelműen eltávolodott és a magánéletben – korlátozottan – állampolgári jogként jöhet számításba. Sajátosan alakul a társadalmi elit és a katonai elit viszonya. *A katonai elit* a szolgálata során ugyanis elkülönül, ezt követően viszont gazdasági, tudományos és politikai karrierrek lehetségesek számukra. *A katonai elit szelekciója* egyértelmű szakmai sztemderdek teljesítése során történik, a katonai professzionizmus magas szintű és elsődleges szakmai követelmény. *A civilek* csak akkor szerezhetnek katonai tekintélyt, ha megszerzik és bizonyítják a katonai, szakmai kvalifikációt, egyébként egyértelmű inkompetenciát tulajdonítanak nekik.

Az új helyzetben *tipikus civil félelmek* is keletkeztek a haderővel kapcsolatban: Azok a feltételezések, hogy a haderő költségei mindig túlzoák, a létszámok ugyancsak, fennáll a felesleges fegyverek beszerzésének, a katonai túlterjeszkedésnek a veszélye, a hatalommal való visszaélés, az elszakadás a társadalomtól, a titokzatosság, a túltitkosítottság, elzárkózás, kibújás a kontroll alól a civil szféra örök gyanúpontjai.

2. Mezo-szintű jellemzők (szervezet, vezetés, teljesítmény, motiváció)

Az önkéntes haderőre való áttérés a katonai szervezetben középszinten is számos folyamatot indított el és fejleményt, hozott. Mindenekelőtt a *szervezeti hatalom* a csúcson a civilek és a katonák közötti hatalommegosztást hozta, a hierarchián belül a funkcionális struktúraváltozások lehetőségével együtt. *A katonai szervezet hatékonysági elvévé* egyre inkább a költséghatékonysági- és tőke-intenzív megoldások váltak és egyre gyakrabban találkozunk a haderőben *az embert pótló technikákkal*, lévén, hogy a professzionális haderőnek az ember a legdrágább és legnehezebben pótolható eleme. *A katonai munka jellege* e fejlettségi szinten specializációkkal írható le, a menedzserparancsnokok, a szakértő szaktisztek tervszerűség és racionális szervezés keretében végzik munkájukat.

A döntéshozás, a védelmi szektor politikai és szakmai döntései tekintetében elkülönülnek és megfelelő szakmai és politikai autonómiákra épülnek. *A döntéselőkészítés* autonóm kutatások, tudományos elemzés és döntés előtti alternatívák keresésén alapszik, emellett nagyfokú a zavarérzékenysége az új szerezetnek. *Állandóan működő nyilvánosság* veszi körül és azonnali interpretáció és visszacsatolás jellemzi minden folyamatát. A katonai szervezet *belső korrigáló mechanizmusokkal az állandó változás*

helyzetét tartósítja, konfliktusmegoldásaiban az elemzés, az értékelemzés, a kompromisszumok és az alkutechnikák válnak dominánssá a korábbi titkolt, titkos kezelés és konfliktus elfojtási technikákkal szemben.

A *hierarchia betöltése*, a verseny-vizsgarendszer, a kvalifikáció, a gyakorlati tapasztalat és a sikeresség ismérvei alapján történik. Az *állománycsoportok jellegét* a civil és a katonai együttes jelenlét határozza meg egyre inkább önkéntes és szerződéses, egyre kevésbé sorozott, ugyanakkor a nő, férfi, és más kisebbségek szabad, foglalkozáselvű keveredését találjuk. Az *állománycsoportok egymáshoz való viszonyában* a munkaidőben funkcionális alá-fölérendeltség, szabadidőben pedig az állampolgári egyenlőség és akadálytalan horizontális integráció érvényesülhet. A *katonai előképzés* tekintetében az indoktrináló katonai előképzés megszűnik, a katonai kiképzés viszont a köznevelésre építi struktúráját. A *rekrutáció* a polgári jogegyenlőség és a munkaerő piaci mechanizmusok elvén a teljes önkéntességtől a részleges kötelezésig, ugyanakkor a lelkiismereti okból való szolgálatmegtagadás elismerésével folyhat.

A *domináns motivációt* az önkéntes haderőben az jellemzi, hogy a tudás, a szellemi, a fizikai készenlét, a gépkezelői hatékonyság, a piaci mechanizmusokkal, illetve karrierekésztetésekkel, javadalmazásokkal történik. A *motiváció intézményesedése* a javadalmak állandó piackövető karbantartásával és a közszolgáltatásigazgatásán belül egyfajta paritás és prioritás megőrzésével történik. Az *uralkodó aspirációs* elv az anyagi siker, plusz a szakmai karrier valamilyen aránya. A *javadalmazás jellege* szerint a közszolgálati fizetés, plusz a pótlékrendszer, pénzbeli és azonnali, a juttatás csökkenő arányú, szociális alapú, és azonos a társadalomra jellemző juttatásokkal. Tehát *nincsenek katonaprivilegiumok* a javadalmazásban. A *javadalmazás differenciájában* a rendfokozat, a kvalifikáció és a teljesítmény szerint magas, de nyomott illetményarányok mutatkoznak.

A munkaidő és a szabadidő az önkéntes haderőn belül elkülönül és törvényileg mind a kettő védett. Külső munkavállalás, másodállás, vagy vállalkozás parancsnoki engedéllyel lehetséges. Az érdekképviselet tekintetében a szolgálati út gyengül, a független, korporatív szervezetek viszont felerősödnek a különböző állománycsoportok körül. Lehetséges a szakszervezetesedés és a közvetlen részvétel is az érdekképviseletben. Határozott elmozdulás van a civil jogszolgáltatás felé, a jogszolgáltatás és az illetékesség a katonai bíróságok felszámolásával, de a katonai nyomozóhivatalok megtartásával történik. A katona ugyanazért a vétségért ugyanazt a büntetést kaphatja, mint a civil, bár esetében a katonai nyomozó szervek kompetensek.

A katonai szervezettel szembeni *tipikus civil problémák*: gyanakvás a harci motívumok hiányára, a társadalmi reprezentáció hiányára, a katona és a szakember örök vitája, a hatékonyságtromboló technikai közvetítettség, a külső társadalmi és a belső szolgálati szerepek konfliktusával, a szolgálati út kiürülése és a vezetői tekintély átstrukturálódása mentén.

3. Mikro-szintű jellemzők (az önkéntes haderőben érvényesülő életmód, életstílus)

Attitűd és orientáció tekintetében a társadalom a katonát egyenruhás állampolgárnak tekinti, az iránta támasztott életmód elvárásban az önérdék alárendelését a szervezeti közérdeknek elvárja. Ugyanakkor – mivel ezt rendkívüli igénybevételnek tekinti –, ezért kompenzálja a katonát, akit a nemzet ügynökeként kezel, nem közösi ki a tár-

MEZO-SZINTŰ JELLEMZŐK (SZERVEZETI FORMÁK ÉS FOLYAMATOK)		
<i>A katonatársadalom kultúra-szerveződési szintjei, dimenziói</i>	<i>A professzionális típus (önszabályzó-dinamikus)</i>	<i>A tömeghadseregi totalitárius típus (felülről szabályozott, extra dinamikát ígérő)</i>
1. A szervezeti hatalom működése	A csúcson a civilek és katonák közötti hatalommegoszlás, a hierarchián belül a funkcionális struktúráváltozások lehetőségével	A párthierarchia csúcsán összpontosul
2. A katonai szervezet hatékonysági elve	A költség-hatékonysági kalkulációk, tőke-intenzív megoldások, emberpótló technikák	Mennyiségi technikai megoldások és emberi túlterhelések a tartós minőségi versenyképesség hiányának kompenzálására
3. A katonai munka jellege	Specializáció (menedzser parancsnokok, szakértő szaktisztek) tervszerűség, racionális organizáció	Diffúz engedelmesség és másodlagos, de aprólékos specializáció, moralizálás, presszió, állandó kontroll
4. Döntéshozás	A védelmi szektor politikai és szakmai döntései elkülönülnek, szakmai autonómiákra épülnek.	A védelmi szektor politikai és szakmai ügyeiben egyaránt a pártcentrum és meghosszabbításai döntenek, elkötelezve a magukba foglalt katonákat is
5. Döntés-előkészítés	Autonóm kutatások, tudományos elemzés (a döntés előtt alternatíva-keresés)	Ideológiai ortodoxia dominanciája alatt kontrollált kutatás, fejlesztés (borítékolt végkövetkeztetés), a legfontosabb: az érvényes „vonal” ismerete
6. Változási képesség	Belső korrigáló mechanizmusok, állandó változás	Korlátozott (elsősorban ugyanazt lehet csinálni, csak jobban) vezető-váltással együttjáró (fenyegető) változások.
7. Konfliktus-megoldás	Elemzés, értékelemzés, kompromisszum, alkutechnikák	Titkolt, titkos kezelés, kompromisszumképtelenség, konfliktus-elfojtási technikák
8. A hierarchia betöltésének elvei	Versenyvizsga rendszer, tudás, kvalifikáció, gyakorlati tapasztalat, sikeresség	A pártnomenklatúra (hatásköri listák egymásra épülése) elve, a pozícióban lévők (befogadói attitűdjei (megbízha-tóság + rátermettség véleményekbe csomagolva)
9. Állománycsoportok jellege, egymáshoz való viszonya	Civil-katona, önkéntes-sorozott, nő-férfi szabad foglalkozáselvű keveredése. Munkaidőben funkcionális alá-fölérendeltség, szabadidőben egyenlők, akadálytalan horizontális integráció	A katonák a meghatározó pozícióban, civilek csak egyes spec. beosztásokban és szervezetekben, a nők csak kijelölt beosztásokban Fraternizálás tiltása, rigiditás, a horizontális szolidaritás esélyeinek intézményes akadályozása (a steril elvtárs titulus), a centrumhoz való standard viszony integrál

10. Katonai előképzés	Nincs, a katonai kiképzés a köznevelésre épül.	Rendszeres, intézményesített, a katonai kiképzést tehermentesítő.
11. Rekrutáció	A polgári jogegyenlőség és/vagy a piac elvén a teljes önkéntességtől a részleges kötelezésig (a lelkiismereti okból való szolgálatmegtagadást elismerik)	Az önkéntes hivatásos elem, és az általános sorozás kombinációja az össznépi védelmi készenlét talaján (a lelkiismereti okból való szolgálatmegtagadást nem ismerik el)
12. A domináns motivációs elv	Tudás, szellemi-fizikai készenlét, gépkezelői hatékonyság motiválása piaci mechanizmusokkal, ill. karrier-készítésekkel.	Engedelmesség, hűség, erkölcsi szilárdság, monolit egység motiválása egyfelől szimbolikus javakkal és szankciókkal, másfelől kiváltságok növelésével, általában a párt elismerésével
13. A motiváció intézményesedése	Javadalmak állandó piackövető karbantartása, paritás a közszolgálattal	Szocialista versenymozgalom, pártellenőrzés és transzmissziók, állandó „izzítás” (forszírozott indoktrináció)
14. Az uralkodó aspirációs elv	Anyagi siker+szakmai karrier	A párt, a vezető ideológia, az uralkodó osztály szolgálata, a szabályok megszegésének kerülése (az ünnepi elválik a praktikustól)
15. A javadalmazás jellege	Közszolgálati fizetések+pótlékrendszer (pénzbeni és azonnali, a juttatás csökkenő arányú, a szociális alapú azonos a társadalomra jellemzővel)	A hivatásos önkéntes elem relatíve magas fizetése (+juttatás,+kiváltság), a kényszerítettek jelképes zsebpénze, a szociális alapú javadalmak relatíve magas aránya, kompenzáció azonban számos esetben elmarad.
16. A javadalmazás differenciája	Rendfokozat (senioritás)+kvalifikáció+teljesítmény (magas de nyomott illetményarányok)	Beosztás, senioritás, rendfokozat, a pótlékok, juttatások és kiváltságok ezekhez kapcsolódnak és nem a teljesítményhez (dekomprimált illetményrendszer)
17. Érdekképviselés	Szolgálati út gyengül, független, korporatív szervezetek erősödnek, lehetséges a szakszervezetesedés, a közvetlen részvétel	Szolgálati út+pártnyilvánosság szintjei+a politikai információ+a parancsnoknak alárendelt becsületbíróúságok (független korporatív szerveződés tilos)
18. Jogi fennhatóság	Határozott elmozdulás a civil jogszolgáltatás és illetékesség felé, esetleg a katonai bíróságok teljes felszámolása	A katonaszemélyek a katonai (és nem civil) jogi hatáskörbe tartoznak, működik a halmozott ítélkezés (a párt, a becsületbíróúság, a katonai bíróság, a KISZ, a család, a munkahely)
19. Tipikus problémák	A harci motívum és a társadalmi reprezentáció hiánya, a katona és a szakember vitája, a technikai közvetítettség, a külső és a belső szerepek konfliktusa, a szolgálati út kiürülése, a vezetői tekintély átstrukturálódása	A fegyvelmezés hatástalansága, fokozódó és súlytalanodó verbalitás. Passzív rezisztencia, a tényleges kondíciók megismerhetetlensége. A párt- és szakmai érdekek ütközése. A fokozódó bürokratizálódás, a társadalomtól elszigetelődés, a késleltetett reagáló képesség, a generációs ellentétek

MIKRO-SZINTŰ JELLEMZŐK (ÉLETMÓD, ÉLETSTÍLUS, ELKÖTELEZŐDÉS, ATTITŰD, ORIENTÁCIÓ)		
<i>A katonatársadalom kultúraszerveződési szintjei, dimenziói</i>	<i>A professzionális típus (önszabályzó-dinamikus)</i>	<i>A tömeghadseregi totalitárius típus (felülről szabályozott, extra dinamikát ígérő)</i>
1. Katonai szolgálat életmód-elvárása	Az önérdek alárendelése a szervezeti (köz) érdeknek rendkívüli igénybevételeket jelent, de azokat kompenzálja, a katonát a nemzet ügynökeként kezeli (nem különít el)	A teljes önfeladás és az igénytelen feltételrendszer, a kemény élet része a felkészítési koncepciónak, a katonát elkülöníti a társadalomtól, a hierarchia felső szintjein növekvő juttatásokkal honorál
2. A személyiség esélyei	A katona egyenruhás állampolgár, a személyes jog védelme rá is vonatkozik, tiszteletben tartják szabadidőhöz, autonóm döntésekhez való jogát és biztosítják kereteit	Központilag előre gyártott személyiség klisék, az eltéréshez való jog és keretek, pl. szabadidő nem garantált, az ideológiailag "hasznos" célok irányába történő nyomás dominál
3. A hadsereg iránti attitűd	Veszélyhelyzetben: a nemzet védelmi intézménye. A mindennapokban: egy munkahely a sok közül	Ünnepi szinten: a párt, az eszme, a nép, a béke, a haza, a szabadság stb. védelmezője. Praktikusán: jó karrierlehetőség, relatíve magasabb életszínvonal
4. A katonai szolgálat iránti attitűd	Nyilvánosan megjeleníthető szélsőségek: – Protest tiltakozás, – Vállalás (jobb fizetés, magas önértékelés, vonzó kihívás, vonzó karrier, olcsó tanulás stb.), – Hivatalosan: a haza szolgálata	Nyilvánosan csak a hivatalos értékeállítódás kommunikálható, praktikusán egyre erősebb az egzisztenciális, anyagi, életszínvonal, karrier orientáció, illegálisan működik a szolgálat terhei alól való kibúvás
5. Család	Intézményesen támogatott, a katonai szervezet konkurense, esetleg magánügynek nyilvánítják (nő a családos katonák, sőt a kettős szolgálati viszonyú házaspárok aránya)	A családalapítási kedv (kényszer) nagyobb mint a társadalomban, deklaráltan támogatott, valójában része a szervezet takarékoskodó áthárításainak (a terheinél kisebbek a kompenzációk)
6. Tipikus nehézségek	Az állampolgári és személyiségi jog, valamint a katonai jogok ütközése. A kompenzáció és a rendkívüli terhelés, vagy korlátozás arányossága. A családi és a szervezeti érdek ütközése. A toborzási politikák helyes értékmegfogalmazása. A tradicionális katonai integráció eltűnése, helyébe a foglalkozási integráció belépése. A katonák diffúzabb feladatstruktúrája ütközik a civilek kizárólagosabb specializációjával.	Megkettőződés: a hivatalos viszonyulás-klisé mögött felnő annak praktikus inverze, amely egy darabig erősíti a hivatalost, aztán aláássa azt (a Patyomkin falvak logikája). Egyre nehezebb választ adni a viszonyítási alapul szolgáló hadseregekben bekövetkezett változásokra, ezért erősítik az elzárkózást és a propagandát. A költségáthárítást az alsó szinteken a magasabb beosztás privilégiumai reményében vállalják.

sadalomból és nem is különíti el. A *katona elköteleződése* a nemzetnek, a szakmai csoportnak, a szolgálati hely személyzetének, a bajtársaknak, a testületnek szól.

A *katona, mint értékhordozó, egy közszolgálat tagja*, az állampolgári kötelezettség teljesítője és a biztonság szakértője áll a társadalom előtt. A *katona identitása* a katonai szervezetet átmetsző szakmai, horizontális azonosság szerint alakul dominánsan és annak történelmi, nemzeti értékei iránt is bizonyos vertikálitással. A személyiség, – mint a katona egyenruhás állampolgár voltából következik –, a *személyiségi jog védelme alatt* áll, tiszteletben tartják a szabadidőhöz és autonóm döntésekhez való jogát és biztosítják is annak kereteit. A *hadsereghez való társadalmi attitűd*: veszélyhelyzetben a nemzetvédelmi intézménye lesz a haderő, a mindennapokban pedig egy munkahely lesz a sok közül. Itt a korábbi intézményi jelleg a foglalkozás-elvű felfogás felé tolódik el.

A *katonai szolgálat iránti attitűd* nyilvánosan megjeleníthető szélsőségekben mutatkozik meg. A haderővel szemben egy időben tapasztalható a proteszt tiltakozás, illetve a haderőnek a vállalása, jobb fizetéssel, magasabb önértékeléssel, mint vonzó kihívás, vonzó karrier, olcsó tanulás. Hivatalosan pedig a haza szolgálata lesz a katonai szolgálat alapja.

Az önkéntes haderő katonai szervezetében tudomásul veszik, hogy a katona is családi intézményekben él, ezért a *családokat intézményesen támogatják*, ugyanakkor részint magánügynek nyilvánítják a család vállalását, részint pedig a katonai szervezet konkurensként értékeli. A *feleséget szuverén munkavállalónak tartják*, aki férje hivatásának egyáltalán nem lehet függvénye. Ezért a férj hivatásának támogatásától fokozatosan visszavonulnak a feleségek. A lokalitás tekintetében *megszűnnek a zárt kolóniák*, minden katona rendelkezhet saját lakással vagy házzal, szabadon választott területeken, a civil társadalomban elvegyülve, a katonai közösségi kontroll elutasításával, a katonai kolóniák visszaszorulnak, csak elkerülhetetlen szolgálati helyzetekben laknak a katonák bázisokon.

Az *életmód-, életstílus és elköteleződés* tekintetében tipikus nehézség, hogy az állampolgári- és személyiségi jog, valamint a katonai jog ütköznek. A *kompensáció és rendkívüli terhelés*, vagy korlátozás arányossága mindig megkérdőjelezhető. A *családi és a szervezeti érdekek ütközése* mindennappossá válik, a toborzási politikák helyes értékmegfogalmazása örökösen pontosítást igényel. A *tradicionális katonai integráció eltűnik*, helyébe a foglalkozási integráció lép be, ami új eszközöket, módszereket igényel. A katonák diffúzabb feladatstruktúrája ütközik a civilek kizárólagosabb specializációjával, hiszen végül is mégsem igazi foglalkozás a katonáé, az ő feladatába ugyanis időnként bele is lehet halni.

4. Jellemzők szimbolikus szinten (jelek, jelzések, rituálék)

A *szimbolikus szektorban* a jelek, jelzések, gesztusok és rituálék tartományában az önkéntes haderő már nem törekszik *integráns rendszerszimbólumok használatára*, viszont a katona a kulturális kontinuitás a nemzeti identifikáció, és a szolgálat jelképeit és szimbólumait egyértelműen használja. A *katonai szimbólumok*, az egyenruha, a speciális tevékenység kifejezőjévé válik, a munkaruha jelleg felé tolódik el, a legitim haderőnek már nincs szüksége túlhangsúlyozni a fontosságát. A szervezeti funkciója az

JELLEMZŐK VÉDELEMPOLITIKAI SZINTEN		
<i>A katonatársadalom kultúra-szerveződési szintjei, dimenziói</i>	<i>A professzionális típus (önszabályzó-dinamikus)</i>	<i>A tömeghadseregi totalitárius típus (felülről szabályozott, extra dinamikát ígérő)</i>
1	2	3
1. Politikához való viszony	A szervezet depolitizált a katona, a szervezet párt-politika-mentes. A szervezet politika feletti, nemzeti jellegű, a mindenkori kormányzati politika végrehajtója (nincs politikai felelősség)	A totalizált, egyneműsített politikai mező kötelezően előírt támogatása, értékeinek ellenőrzött terjesztésében való szervezett részvétel
2. Politizáláshoz való viszony	A politikai hatalmi folyamatoktól való elkülönítettség	„A tiszt politikai tényező”. Versengő megfelelés, a politikai centrum erősítésében, a politikai felelősség állandó funkcionálizálása
3. Védelmi koalícióhoz való viszony	Autonóm öntevékenységgel keresni a módját, hogy a saját részvállalás milyen mértékű, terjedelmű legyen és hogyan valósuljon meg	Végrehajtani, vagy kijátszani az egyetlen centrumból (Moszkva) „leosztott” elvárásokat, de semmilyen módon nem megkérdőjelezni azokat
4. Nyilvánossághoz való viszony	Az állampolgároknak joguk van megtudni, hogy hogyan épül fel és működik biztonságuknak az a szervezeti garanciája, amelyet az ő adójukból tartanak fenn. A tájékoztatás korlátját csupán a védelmi racionalitás, az ésszerű titkosság képezi. A nyilvánosságbeli szereplés feltétele a szakmai kompetencia	A katonai tényeket és folyamatokat szervezeti ügyként kezelni, „nem tartozik a civilekre”, elzárkózás, ugyanakkor a manipulatív „lakkozott” látszatok folyamatos fenntartása. A nyilvánosságbeli szereplés csak az erre szakosodott funkcionárius feladata, szükséges képesség: „ún. ideológiai tisztánlátás”
5. Társadalomhoz való viszony	A társadalmi legitimitás elengedhetetlen alapja a nemzeti haderőnek: A társadalom alapkarakterisztikái megjelennek a haderőben (munkaerő-piac, költség-hatékony gazdálkodás, kényszer, demokratikus emberi jogok stb.); a társadalom felé való nyitottság felvállalt program (nyitott laktanyák, civilestés, társadalmi szervezeti hold-udvar stb.)	A társadalmat a katonai szervezeten kívül tartani, legitimitáshoz valójában nincs szükség társadalmi elfogadottságra, a haderő külön állam a társadalomban, belső folyamatait semmi nem presszionálja a civil társadalommal való lépéstartásra, az anakronizmusok fennmaradásának magas valószínűsége
6. Szervezeti célképzés	A legáltalánosabb cél a békés jólét, a piaci folyamatok zavartalanságának, a demokráciának védelme. Ennek költségei nem veszélyeztethetik magának a jólétnek, piaci prosperitásnak érdekeit=költség-takarékossági, költség-hatékonyági presszió	A deklarált eszme, a szocializmus (proletárdiktátúra) világméretű győzelméből anticipált célok, ehhez képest semmi sem drága=a költség-hatékonyági szemlélet elutasítása

7. Szervezeti célok kezelése	Vezetői feladat a célharmonizáció, a célfogadtatás a racionális argumentumokkal, részcélok ütközése esetén egyeztetés, kompromisszumkeresés	Alapvető vezetői feladat a cé-hierarchizálás, a célfogadtatás tekintélyérvekkel, szimbolikus magyarázatokkal, ellenzők kikapcsolásával, rejtett célok hatása kiküszöbölhetetlen
8. Szervezeti döntéshozás	Az átfogó célt elérő döntést rész célokra vonatkozó döntésekre bontják, ezeket a kondíciók megteremthetősége szerint tempózzák (prioritások, lépcsőzés), voluntarizmus kizárt, a döntés önmagában nem teljesítmény, csupán a szervezeti cél-elérés eszköze, ennyiben minősíthető is	Mivel a döntéshozás (a vezető szándékának deklarálása) a pozíció betöltését igazoló teljesítmény, a realitásoktól való elszakadás tipikusan előforduló hiba, intézményesül a voluntarizmus, a cél elérésével soha nem vizsgáztatják le a döntést
9. A katonai vezető (státusz, pozíció)	Szervező menedzser, tárgyi szakszerűséggel, szakértői önellfogadtatásra is törekszik, ez adja legitimitását	Politikai-ideológiai, szimbolikus talapzatra emelt felsőséges hivatalnok, hatalmi technikákkal, nem ön-legitimizálásra, hanem formális hatalma új- és új biztosítékainak építgetésére törekszik
10. Munkakörök kialakítása	Nyilvánosan levizsgáztatható munkakör elemzéssel, a szervezeti céloknak megfeleltetett teljesítmény-szükséglet kielégítésére	Személyes befolyás érvényesítésével a monopolizálható szerepekhez elszakmányolható pozíciók biztosítása céljából (megkérdőjelezése hatalmi érdekeket sért).
11. Toborzás, kiválasztás	A munkaerő-piaci versenybe történő intézményesített bekapcsolódás, szakszerű módszertan, előszelekció, PR technikák alkalmazása	A kényszer és foglyul ejtés logikája: – törvényi kötelezés – integráns szimbólumok – manipulált szervezet-kép+bürokratikus röghözkötés
12. Munkaerő fejlesztés, képzés	Rendszerszemléletű tőkeinvestíció a humán erőforrásba: munkaerő újratemelés kondícióit ellenőrzött szabályok rögzítik, rendszeres továbbképzés, egyéni karrier-tervezés, szakszerű munkavédelem, rekreáció, rehabilitáció	Humán-tőke helyett „emberanyag” szemlélet Az iskolai periódust, mint beruházást, a beosztásba helyezést, mint a hasznosítás kezdetét kezeli. Az élet- és munkakörülmények a juttatások, javadalmak logikáját követik, nem pedig a szükséges teljesítmények elvárásait
13. Emberi erőforrás finanszírozása	Tervszerű, munkaerő- (megszerzés, munkába állítás, munkavégzés, kilépés) ráfordítás-kalkuláció	Senki nem tudja megmondani, hogy mennyibe kerül egy ember a munkaerő-hierarchia egy-egy pontján (ez az emberrel való pazarlás intézményesítésének alapja)

1	2	3
14. A szervezeti kultúra jellege	Egységes, osztatlan, belsőleg cizellált kultúra, együtt vannak benne, felderíthetők és kommunikálhatóak a támogató és fékező mozzanatok	Kétszintű, szintenként egyneműsített kultúra, elválik az ünnepi, hivatalos deklarált, és a praktikus, hétköznapi, használható értékek és orientációk halmaza: a valóság-idegen kultúra ellen-kultúrát involvál
15. A vezetés kommunikációs stílusa	A speciális szakértelem érvei és érdekei kulcsfontosságúak, a vezető állandó konzultációs, együttműködési, egyeztetési, harmonizációs folyamatot tart fenn „a vezető azért kell, hogy együttműködjön a specialistákkal, hogy azok lehetséges teljesítményeinek leghatékonyabb integrációját érhesse el”	A vezető nem ismeri el semmilyen speciális szakértelem fölényét vele szemben, ezért diktátumokkal operál, nem konzultál, „a szakember azért kell, hogy a vezetőnél jobban ismerje a szakterületét, hogy minél jobb megoldást találjon a parancs végrehajtására”
16. A vezetés módszertani apparátusa	Ipari racionalitással: Erőforrás értéknövelése – képzés, – rekreáció, Erőforrás teljesítmény fokozása: célmegfogalmazás-feltételbiztosítás; harmónia-teremtés; képességek integrálása; konfliktuskezelés	Célok súlykolása, állandó indoktrináció, nevelés. Integráns szimbólumok használata. Valódi ösztönzés helyett állandó nógatas és példakép-állítás. Bizalmatlanság légkörét állandósító ellenőrzések
17. A változások menedzselése	Tudatos változás-vezetés, állandó visszacsatolás, felügyelet, szükség szerinti korrekció	Nem feltételezik, hogy a szervezet másként működik, változás esetén mint a szokásszerű „olajozott üzemmenet” periódusában: Pillanatnyi alkalmazkodás; Állandó feltétel-hiány; A deklarált szervezeti célok kiüresednek, a velük való azonosulás meggyengül; Tág tere van a passzív rezisztenciának, a teljesítmény-visszatartásnak
18. Szabályozás	A civil kontroll csak azokat a lépéseket engedi megtenni, amire törvényes felhatalmazás születik, ezért: a változások része a regulációs-deregulációs számítás; sokoldalú egyeztetéssel „előrehozott” konfliktus-rendezés működik	A vezető mindig találhat elvi hivatkozást valamely lépésére, ezért a reguláció-dereguláció nem kulcskérdés, akár utólag is történhet, vagy el is maradhat; az inkompatibilis szabályok okozta zavarban csak hatalmi szóval lehet konfliktusokat „rendezni.”

alaprendeltetés szerinti célszerűség, a haderő véd és megkülönböztet, segíti az identifikációt a szervezetén kívül és belül. *A haderő szimbolikus használata a társadalomban is megváltozik: a szabadsajtó mindenről hírt adhat, ami a haderőben fontos, a polgárokat rendszeresen tájékoztatja és a civil kontroll működésének a tudata elég a társadalom biztonságérzetéhez. Nincs szükség túlzott demonstrációjára a haderőnek.*

A katonai szimbólumok jellege egyértelműen a tények jelölésére, az utasítások hordozására irányul, egyre inkább eligazító jellegűekké válnak a katonai körben használt szimbólumok és nem pedig ideológiai közvetítésre. A szimbólumok beérik a funkcionalitással, nem túlhangsúlyozók és nem nagyon marad rajtuk megkérdőjelezhető, kifigurázandó jelentésréteg. A szimbólumokhoz való személyes viszony pedig az állampolgároktól értelmi, dekódoló, etimologizáló, racionalizáló magatartást vár el mindenféle szakrális viszony mellőzésével.

5. Jellemzők védelempolitikai szinten (legitimitás, katonai szervezet)

A hatalmi politikai folyamatok szektorában az önkéntes haderő katonatagja egy depolitizált, pártpolitika-mentes foglalkoztatási szervezetben találja magát, amely szervezet politika feletti, nemzeti jellegű, a mindenkori politika végrehajtója és mint szakmai csoportnak politikai felelőssége nincsen. *A politizáláshoz való viszonya az önkéntes haderő tagjának, a politikai folyamatoktól való elkülönítettséggel jellemezhető. A védelmi koalícióhoz való helyeselhető viszony: autonóm öntevékenységgel keresni a módját, hogy a saját részvállalás milyen mértékű, terjedelmű legyen és hogyan valósuljon meg. De a katonának tudomásul kell vennie, hogy a koalícióba nem a hadsereg kapcsolódott be, hanem a koalíciót a társadalom vállalta: a Magyar Köztársaság lépett be a NATO-ba és nem a Magyar Honvédség.*

Az önkéntes haderő tagjának a nyilvánosságához való viszonya állampolgári jogon működik. Az állampolgároknak is joguk van ugyanakkor megtudni, hogy hogyan épül fel és működik a biztonság azon szervezeti garanciája, amely a haderőben összpontosul, amelyet az ő adójukból tartanak fenn. A tájékoztatás korlátjait csupán a védelmi racionalitás, az ésszerű képességmegővítés képezheti, a nyilvánosságbeli szereplés feltétele pedig a szakmai kompetencia az önkéntes haderőn belül.

Az önkéntes haderő társadalomhoz való viszonyát a társadalmi legitimitás szabja meg. A társadalom alapkarakterisztikái megjelennek a haderőben, a munkaerő piac, a költséghatékony gazdálkodás, a demokratikus emberi jogok, az ipari racionalitás, a munkaszervezési elvek és módszerek közvetítésével. A társadalom felé való nyitottság felvállalt programmá válik, a nyitott laktanyák, a civilizáció, a társadalmi szervezeti holdudvar pedig folyamatos jellemzője az önkéntes haderőnek. A kisebbségekhez való viszony, a pozitív diszkrimináció, az állampolgári egyenlőség alkalmazása és a multikulturalitás talaján áll. Ugyanakkor a katonai követelményekben mindenféle követelményt-prualizmust ellenez.

Az önkéntes haderő a vezetési, irányítási folyamatban sajátos képet mutat. Szervezeti célképzése tekintetében a legáltalánosabb társadalmi cél a mérvadó, amely a békés jólét és a demokrácia védelmét jelenti. Ennek költségei azonban nem veszélyeztethetik magának a jólétnek, a piaci prosperitásnak az érdekeit, a költségtakarékosság és a költséghatékonsági pressziót a védelmi szektorban ez az elvárás folyamatosítja. A

katonai vezető ebben a szervezeti vezetési szisztémában *szervező menedzserként*, tárgyi szakszerűséggel, szakértői önelfogadattal is törekszik és ez adja legitimitását. A *vezetési kultúra* intézményes humánmenedzsmenten, intézményesült vezetéstudományos képességeken alapszik.

A *munkakörök kialakítása* nyilvánosan levizsgáztatható munkakörelemzéssel, s a szervezeti céloknak megfeleltetett teljesítményszükséglet kielégítésére irányul. A *humánerőforrások tervezése* átfogó, stratégiai kultúrába illeszkedik és szisztematikus intézményesítéssel működik. A *toborzás és a kiválasztás* munkaerő piaci versenybe történő intézményesített bekapcsolódással történik. Az önkéntes haderő megfelelő szakszerű módszertannal, előszelekcióval, PR-technikák alkalmazásával tesz szert a megfelelő minőségű és mennyiségű személyzet biztosítására.

A *munkaerő-fejlesztés és a képzés* rendszerszemléletű tőkeinvestícióval, a humán erőforrásba való beruházással történik. A *munkaerő újratermelés* kondícióit ellenőrzött szabályok rögzítik, rendszeres továbbképzés, egyéni karriertervezés, szakszerű munkavédelem, rekreáció és rehabilitáció működik a társadalom e nagy szervezetében is. A *teljesítményértékelés* rendszeres, egzakt és a manipuláció ellen védett módon történik. Az emberi erőforrás tervszerűen biztosított, finanszírozása a munkaerő ráfordítások megfelelő kalkulációjával történik, ahol a munkaerő megszerzése, munkába állítása, munkavégzése és kiléptetése is benne foglaltatik az emberi erőforrás költségeiben.

A *szervezeti kultúra jellege* egységes, osztatlan, belsőleg cizellált kultúrát jelent, együtt vannak benne és felderíthetőek, kommunikálhatóak a támogató és a fékező mozzanatok. Az önkéntes haderő szempontjából a kommunikáció többszörös, de a különböző csatornák integrált kooperációjával működik. A *szolgálati út, a szakszervezetek és az informális kommunikáció* egymás mellett léteznek, közlekednek egymással. A közhangulat nem kikapcsolható tényező, a központi álláspont és a kritikája nem eltitkolható, a titkosság a védelmi érdekeket szolgálja és a szervezet határaihoz igazodik. Ez a rendszer a vezetőt érdemi kommunikációra kényszeríti, tudniillik minden vezető körül állandósul a reaklási kényszer.

A *vezetéstechnikai eszközök* tekintetében első vonalbeli „Hitech” eszközök, nagysebességű, pontos, személyre szóló információeljuttató lehetőségekkel, a vertikális, horizontális információáramlás egyensúlyát nyújtják. Ugyanakkor az egész információs folyamattal szembeni szakszerű információkezelés igényét is támasztják az önkéntes haderő tagjaival szemben. A *vezetés kommunikációs stílusa*, a speciális szakértelem érvei és érdekei kulcsfontosságú szerepét tükrözik, a vezető állandó konzultációs együttműködési, egyeztetési és harmonizációs folyamatokat tart fenn. A vezető azért kell, hogy együttműködjön a specialistákkal, hogy azok lehetséges teljesítményeinek leghatékonyabb integrációját érhesse el.

A *vezetés módszertani apparátusa* alapvetően az ipari racionalitásra épül, az erőforrás értéknövelése képzéssel, rekreációval, erőforrás teljesítménynyújtással történik, a célmegfogalmazás, feltételbiztosítás, harmóniateremtés, képességek integrálása, konfliktuskezelés módszereivel. Az önkéntes haderő, az *állandósított változások munkaszervezete*, ezért domináns benne a *változások menedzselése*, amelynek a tudatos változásvezetés, az állandó visszacsatolás, a felügyelet, a szükséglet szerinti korrekciók képezik legfontosabb mozzanatait. Ebben a tekintetben egyértelmű a szabályozás is: A civil kontroll csak azokat a lépéseket engedi megtenni, amire törvényes felhatalma-

zás születik. Ezért a változások része a regulációs, deregulációs lépések, a sokoldalú egyeztetéssel előrehozott konfliktusrendezés is.

A társadalom önkéntes haderőhöz kapcsolódó viszonyulása nem merül ki azokban a normatív jellegzetességekben, amelyeket a társadalomnak és a haderőnek tulajdonítunk. Egyértelmű véleményekben, attitűdökben, mérhető tapasztalati viszonyulás is rendelkezésünkre áll már az önkéntes haderőre való áttérés viszonylag rövid idejéből.

Az empirikus kutatásokban számunka rendelkezésre álló 1992-től 2004 végéig szinte évenkénti méréssel szerzett adatok alapján elmondható, hogy a magyar társadalom viszonya az önkéntes haderőhöz egyértelműen támogató volt az átmenet folyamatában és támogató ma is. Ugyanakkor a társadalom előtt álló feladatok között egyre kevésbé tulajdonít kiemelkedő szerepet a Magyar Honvédségnek, és egyre inkább úgy gondolja, hogy ez a szervezet csupán egy a foglalkozási szervezetek közül, amelynek a különleges kiemelt támogatását a mai viszonyok között semmi nem indokolja.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bakacsi Gyula: Szervezeti magatartás és vezetés. KJK, Budapest, 1998.
- Bányai Kornél – dr. Molnár Ferenc: Hadfogyatkozás: A logisztikai tisztek rekonverziója (1. rész. Humán Szemle XX. évfolyam 4. szám, 2004.
- Baráth Tibor (1998b): A közoktatás hatékonysága. Vezetői értelmezések és modellek. Iskolavezetők a 90-es években. Budapest, Országos Közoktatási Intézet – Kutatási Központ, Okker. 135–172.
- Barlai Róbertné (2000): Ismeretek a szervezeti kultúra elemzéséhez. Új Katedra, 2000. november, 26–28. o.
- Biró Balázs – Serfőző Mónika (2003): Szervezetek és kultúra. Osiris Kiadó, Budapest, 481541.
- Buda Béla: A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei (Membrán Könyvek sorozat). Tömegkommunikációs Kutató Központ, Budapest, 1988.
- Cameron, K. S. – Quinn, R. E. (1999): Diagnosing and Changing Organizational Culture. Massachusetts, Addison-Wesley.
- Cutlip – Center – Broom: Effective Public Relations. Prentice-Hall, Englewood Cliffs, New Jersey, USA, 1985.
- Crown, A. (1995): Organisational Culture. London, Pitman Publishing.
- Csapó Judit (1997): Zeus, Apolló, Dionüszosz....Az iskola szervezeti kultúrája. 'Tanári létkérdések Budapest, RAABE Kiadó.
- Dúl Sándor – dr. Földesi Ferenc: Humánerőforrás-gazdálkodás a védelmi szférában. Humán Szemle XXI. évfolyam 2005/3.
- Ed Oakley – Doug Krug: Korszerű változásmenedzsment. Bagolyvár Kiadó, Budapest, 1997.
- Fekete Rita: Közzszolgálati minőség . . . kérdések, célok, alapelvek. Humán Szemle XXI. évfolyam 2005/3.
- Kántor Raimund: Humánerőforrás-fejlesztés és munkaügyi konfliktusok. Humán Szemle XXI. évfolyam 2005/3.
- Klein Sándor: (2001): Vezetés- és szervezetszichológia. Budapest, SHL Kiadó
- Lövey Imre – Manohar S. Nadkarni: Az örömteli szervezet. HVG Kiadó, Budapest, 2003.
- Morita Akio: Made in Japan. Árkadia, Budapest, 1989.
- Ott, S. J. (1989): The Organizational Culture Perspective. Books/Cole. Pacific Grove
- Quinn, R. E.(1988): Beyond Rational Management. San Francisco, Jossey-Bass Publishers.
- Sam Black: The Essentials of Public Relations. Kogan Page, London, 1993.
- Schein, E. H. (1978): Szervezési lélektan. Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó.

Kőszegvári Tibor

Gondolatok az űrhadviselésről

E tanulmánynak nem célja, hogy részletesen ismertesse az űrhadviseléssel kapcsolatos összes amerikai és orosz (szovjet) tervet, ezért csak néhány konkrét tényről villant fel azokból az előzményekből, amelyek a mai elképzelésekhez kapcsolódnak. Tehát nem tér ki az űrhadviselés technikai, műszaki szakkérdéseire sem. A történelmi előzmények rövid ismertetése után tárgyalja az orosz (a szovjet) és amerikai űrhadviselési erőket és eszközöket, majd megkísérli a jövő, a 21. században várható kozmikus hadviselési fejlemények bemutatását, többek között a bekapcsolódó új tagállamokat, amelyek ilyen kapacitással bírnak.

A nemzetközi biztonságot fenyegető legaktuálisabb kihívás a terrorizmus elleni küzdelem szükséges és napi feladatainak megfogalmazása és megoldása során gyakran megfélemlítünk az emberiség jövőjét fenyegető egyéb veszélyekről. Ezek közé kell sorolnunk az űrben folytatott és jelenleg is folyó kísérleteket, amelyek célja az űrhadviselési képességek létrehozása.

A nemzetközi és a hazai sajtó az elmúlt év májusában szenzáció jellegű hírekben számolt be arról, hogy az Egyesült Államok légierijének vezetői az USA nemzetbiztonsági stratégiájában hangsúlyozni kívánják az űrhadviselési felkészülés jelentőségét és feladatait.¹ Ezek a hírek készítették a szerzőt arra, hogy ebben a tanulmányban, bár röviden, de emlékeztesse az olvasókat azokra a ma már zömében történelminek tekinthető eseményekre és fejlesztésekre, valamint a 21. századi elképzelésekre, amelyek az űr katonai felhasználására irányulnak.

Az űrben folytatandó katonai műveletekre, az űrhadviselésre olyan tömegpusztító fegyverek alkalmazását tervezték és tervezik, amelyek romboló, pusztító ereje jelentősen meghaladja az eddig kifejlesztett fegyverekét.

Az űrhadviselésre történő felkészülés nem napjaink vitatott témája. A legnagyobb publicitása Reagan USA elnök 1983. március 23-án elmondott beszédének volt.² A tények azt igazolják azonban, hogy az űr katonai célokra történő felhasználásával kapcsolatos elképzelések mind az Amerikai Egyesült Államokban, mint Oroszországban (a Szovjetunióban) már jóval korábban megszülettek.

1 A Pentagon Halálcsillagra vágyik, Népszabadság, 2005. május 21., 8. old.

2 A nemzetközi sajtó ezt a beszédet a „csillagháborús” jelzővel látta el.

Történelmi előzmények

Az űr, vagyis a katonai tevékenységek negyedik dimenziója³ már hosszú idő óta foglalkoztatta a katonai gondolkodókat, hiszen az űr, a kozmikus tér kiterjedése sokszorosan felülmúlja a Föld felszínén található szárazföldek, tengerek és a légtér dimenzióit. Az űrben nincsenek sem természetes, sem mesterséges határok, amelyek gátolnák a katonai rendeltetésű eszközök mozgását és tevékenységét. Az űr szabad és határtalan, de meghódításának, katonai célokra történő felhasználásának igen kemény feltételei és óriási anyagi befektetéseket követelő akadályai vannak. Ezek első sorban az űrbe történő behatolás (a feljuttatás) és az ottani működés nehézségeiből és ezek leküzdésének problémáiból adódnak.

Az űr katonai célokra történő felhasználásának kérdése az 1920–30-as években folytatott, amerikai és szovjet kísérletek után először a második világháború folyamán merült fel. A német hadvezetés háborús tervei között kiemelkedő szerepet játszott Nagy-Britannia. Az 1940–41-es években a partraszállás és a brit területek elfoglalása volt a cél, de ez végrehajthatatlanná vált a német légierőnek az „angliai csatá”-ban elszenvedett súlyos veresége, majd a Szovjetunió elleni támadáshoz szükséges katonai erők nyugatról, keletre történő átcsoportosítása következtében.

Hitler és tábornokai azonban nem mondtak le a Nagy-Britannia elleni megtorló akciókról, amelyek főeszközekül a bombázó repülőgépek után a levegőből és az űrből támadó ún. V-fegyvereket (V-a német Vergeltung = megtorlás szó kezdőbetűje) vetették be a brit városok és más célok ellen.

A V-fegyverek első típusa a V-1 szárnyas rakéta⁴ volt, amelyet sugárhajtómű juttatott el kb. 250 km távolságra, közel 850 kg-os robbanótöltettel. A V-1 alacsony repülési sebessége (kb 600 km/óra) miatt sebezhető volt mind a légvédelmi tüzérséggel, mind a vadászrepülőgépekkel. A brit légvédelem hatása és a technikai hibák következtében a németek által indított kb. 9200 db V-1-ből mindössze 5000 érte el a kijelölt célterületet.

A német hadvezetés a V-1 kudarcai láttán 1943-ban egy új, korszerűbb és nagyobb hatású fegyvert, a V-2 ballisztikus rakétát vetett be Nagy-Britannia és szövetségesei ellen. A V-2-t nevezhetjük az első űrfegyvernek, mert indítása után a kozmikus tér alsó határát érintve közeledett a kijelölt cél felé.

A V-2 ballisztikus rakéta hatótávolsága meghaladta a 300 km-t, robbanótöltete pedig egy tonna volt. A rakéta mozgási sebessége rendkívül gyors (1,8 km/sec), pályájának nagy magassága (közel 100 km) volt, amely lehetetlenné tette a brit és a szövetséges légvédelmi eszközök sikeres alkalmazását ellene. 1943 és 1945 között kb. 4500 db V-2 gyártására és zömének bevetésére került sor, további harci alkalmazásokat csak az gátolta meg, hogy az indítóállásokat a szövetségesek elfoglalták.

A német rakétaszakértők tervei között szerepeltek a V-2-nél nagyobb teljesítményű rakéták (űrfegyverek) is, amelyekkel az amerikai kontinens elleni támadásokat kívánták megoldani. Az A-9 és A-10 elnevezésű rakéták közel 100 tonna induló

3 A szárazföld, a légtér és a tengerek vize képezi a három dimenziót a katonai műveletekben.

4 A szakirodalom használja a „szárnyas bomba” megnevezést is.

súllyal és kb. 5000 km hatótávolsággal rendelkeztek volna, de nem került sor megépítésükre a világháború befejezéséig.

A német rakéták tervezésében kiemelkedő szerepet játszott egy fiatal mérnök *Werner von Braun*, akit a háború után az Egyesült Államokba vittek, majd azonnal bevonták az amerikai rakétafejlesztési tervekbe. Az ő tervei alapján készült el az amerikai szárazföldi haderő első hadműveleti alkalmazásra szánt rakétája a *Redstone*, majd élete főműveként megalkotta a holdra szálló Apolló űrjárműveket szállító rakétát.

Az űr katonai célokra történő reális felhasználását kezdetben a különböző rendeltetésű (híradási, felderítő, navigációs, meteorológiai, zavaró stb.) mesterséges holdak földkörüli pályára juttatása és hosszabb-rövidebb ideig tartó megbízható működése jelentette. Ehhez olyan hordozórakétákra volt szükség, amelyek alkalmasak voltak a jelentős súlyú (több száz kg., vagy több tonna) mesterséges holdat a föld felszínétől 150 km-nél magasabb keringési pályára állítani. Ez először a szovjet tudósoknak sikerült 1957 októberében a *Szputnyik-I* földkörüli pályára állításával.

Ez a tény sokkhatást váltott ki az Egyesült Államok vezetőiben és ellensúlyként jelentős költségvetési összegekkel támogatott új fejlesztési terveket dolgoztattak ki az űr katonai felhasználására. Ezek eredményeként már a '60-as években jelentős előnyre tettek szert az űrbe felküldött eszközök mennyisége és képességei tekintetében. A történelmi igazsághoz tartozik, hogy az Egyesült Államokban nem az 1957. évi szovjet siker indította el az űrben folyó katonai célú kutatásokat és kísérleteket, de az első Szputnyik tagadhatatlanul lökést adott ezek felgyorsításához.

Az Amerikai Egyesült Államokban már Eisenhower elnöksége alatt, 1954-ben megkezdtek a 117 L jelzésű program keretein belül a felderítő műholdak alkalmazásával kapcsolatos előkészületeket.⁵ Ezek az előkészületek rendkívül felgyorsultak az első szovjet szputnyik (mesterséges hold) 1957 októberében történt felbocsátását követően. Földkörüli pályára helyezték az első felderítő- és híradó (összeköttetést biztosító) műholdakat, majd hamarosan sor került a személyzettel ellátott űrjárművek felbocsátására is.

A Szovjetunióban a sikeres szputnyikkísérletek után, 1960-ban felállították a hadászati rakétacsapatokat, amelyek olyan interkontinentális rakétákkal rendelkeztek, amelyekkel csapásokat lehetett volna mérni az Egyesült Államok területére. Ez a szovjet képesség rendkívüli mértékben növelte az Egyesült Államok sebezhetőségét és kiváltotta egyrészt az amerikai hadászati csapásmérő erők gyorsütemű fejlesztését, másrészt a rakétavédelmi rendszerrel kapcsolatos elgondolások és tervek kidolgozásának szükségességét.

A szovjet világhuralmi tervek megvalósítását, az Egyesült Államok és szövetségeseinek elpusztítására való felkészülést igazolják azok az 1980-as évekre vonatkozó adatok, amelyek a Szovjetunió hadászati atomtámadó eszközeinek mennyiségét mutatják be az 1-es táblázatban, amelyből kiderült, hogy a 2346 darab szovjet hadászati rakéta, összesen 9784 nukleáris robbanófej célba juttatására készült fel. Ezek a robbanófejek a kozmikus térben mozogva közelítették volna meg a kijelölt célokat.

⁵ Demeter Gy., Űrhadviselés 6. old., Zrínyi Katonai Kiadó, 1984.

1. táblázat

**Az Egyesült Államok és a Szovjetunió
hadászati atomtámadó eszközei az 1980-as években**

Megnevezés		Mennyiség		Erőviszony	
		USA	SZU	USA	SZU
Szárazföldi telepítési hadászati rakéta (ICBM)	Hordozóeszköz	1000	1418	1	1,4
	Robbanófej	2261	6440	1	2,8
	Hatóerő (kt)	2392	3558	1	1,5
Tengeralattjáró- fedélzeti ballisztikus rakéta (SLBM)	Hordozóeszköz	640	928	1	1,45
	Robbanófej	6658	3344	1,99	1
	Hatóerő (kt)	450	6992	1	15,5
Hadászati bombázó repülőgép	Hordozóeszköz	317	165	1,92	1
	Robbanófej	4740	1260	3,76	1
	Hatóerő (kt)	1376	750	1,83	1
Hadászati atomtámadó eszköz összesen	Hordozóeszköz	1957	2511	1	1,28
	Robbanófej	13 657	11 044	1,23	1
	Hatóerő (kt)	4218	11 300	1	2,67

Forrás: Katonai stratégiák és doktrínák a hidegháború korszakában, ZMNE egyetemi jegyzet, Budapest, 2000

Ezt a hatalmas pusztító erőt tovább növelte a 165 bombázó-repülőgéppel bevethető 1260 darab atombomba és rakéta.

Ez a reális veszély készítette arra az USA vezetőit, hogy megtegyék a szükséges ellenlépéseket, amelyeknek csak az egyik, de a nemzetközi média által felkapott, Reagan elnök által bejelentett elképzelése a stratégiai védelmi kezdeményezés, a SDI⁶ volt 1983-ban. Az SDI elképzelés lényege az volt, hogy az Egyesült Államok ellen indított szovjet hadászati rakétákat és azok robbanófejeit, valamint az űrben mozgó egyéb szovjet kozmikus eszközöket még a célba érkezés előtt, lehetőleg már a kozmikus térben meg kell semmisíteni. Ehhez a feladathoz teljesen új védelmi eszközökre és rendszerekre lett volna szükség, olyanokra, amelyek még el sem készültek és csak a szakértők jövőbeni elképzeléseiben merültek fel.

A stratégiai védelmi kezdeményezéssel kapcsolatban megjelent szakértői elgondolásokból⁷ nagy vonalakban az alábbi eszközöket és eljárásokat lehet megemlíteni:

A kozmikus térben alapvetően két csoportra osztható eszközök (fegyverek) alkalmazása lehetséges.

⁶ SDI = Strategic Defence Initiative

⁷ Számos amerikai, szovjet, brit és más nemzetiségű szakértő vett részt 1985-ben a svéd SIPRI által szervezett konferencián, amelynek témája az űrfegyverek és a nemzetközi biztonság (Space Weapons and International Security) volt. E tanulmány szerzője is részt vett és előadást tartott ezen a rendezvényen.

□ Az egyik csoporthoz a kinetikus energia fegyverek tartoznak, amelyeket kémiai vagy elektromágneses energia mozgat az indítószerkezettől a célig. Ilyen fegyverek indításához mind földi, mind az űrben tartózkodó szerkezeteket terveztek. Az USA tervek között szerepeltek a Nike-Zeus, Nike-Sprint, Sparlan, a SRAM és más rakéták, valamint a hipergyors lövedéket kilövő elektromágneses ágyú.

A szovjet tervek közül említésre méltó a mozgó indítóállványú (önjáró alvázon és vasúti szerelvényen mozgatott) SS–24 és SS–25 típusú interkontinentális hadászati rakéták, valamint az SS–20 típusú közepes hatótávolságú hadászati rakéták megépítése, továbbá a fővárost és több katonai objektumot oltalmazó Galosh elnevezésű rakétavédelmi rendszerek kiépítése. A kinetikus energiájú űrfegyverek mind hagyományos, mind nukleáris töltettel kerülhettek volna bevetésre.

□ A másik csoporthoz az irányított energiafegyverek tartoznak. E csoporthoz olyan nagyenergiájú lézerrészecske sugár- és rádiófrekvencia fegyverek tartoznak, amelyeket elsősorban a műholdak elleni (ASAT = Anti-satellite) fegyverként terveztek felhasználni. A nagyenergiájú lézerekkel⁸ folytatott kísérletek tűntek a legeredményesebbnek, de a szakértők kimutatták azt, hogy a nagyenergiájú lézersugarak jelentősen gyengülnek az atmoszférán történő áthatolás során az abszorpció, a hőhatás okozta rétegződés és az atmoszferikus légáramlások sugártörő hatására.

A Stratégiai Védelmi Kezdeményezéssel kapcsolatban igen sok ellenvélemény került nyilvánosságra a '80-as években. Ezek közül a legobjektívabbak azok voltak, amelyek egy ilyen kozmikus rendszer kiépítését több ezermilliárd dollárra becsülték,⁹ amelyre még az Amerikai Egyesült Államok gazdasága sem nyújt reális alapot. Nagyon sokan kételkedtek az SDI kiépítésének technikai lehetőségében. Még többen Reagan elnök blöffjének tartották a Stratégiai Védelmi Kezdeményezést, amelynek célja a Szovjetunió űrfegyverkezési kiadásainak jelentős növelése és a szovjet gazdaság csődbe juttatás volt.

Mivel már említésre került a katonai tevékenységek negyedik dimenziója a kozmikus tér, röviden vizsgáljuk meg azt, hogy ezek az eszközök milyen harci sajátosságokkal, rendeltetéssel és feladatokkal rendelkeznek.

Az űrben alkalmazható katonai eszközök harci sajátosságai, rendeltetésük és feladatuk

Más harceszközökhöz viszonyítva az űrhadviselési eszközök egy sor *különleges harci sajátossággal rendelkeznek, amelyek a következők:*

- a kozmikus szerkezetek *huzamos időtartamú, nagy sebességű mozgása*. Ez biztosítja, hogy azok hosszú időn keresztül földköri pályán maradjanak és, hogy különböző rendeltetésű, hosszú tevékenységi időtartamú, nagy fontosságú feladatokat teljesítsenek;

⁸ Ezek közül is a szabadelektron lézerekkel folytatott kísérletek emelkedtek ki.

⁹ 1 kg-nyi teher feljuttatása az űrbe, átlagosan 100 ezer dollár költséggel jár. Forrás: W. H. Possel: Lasers and Missile Defense

- a kozmikus szerkezetek *tevékenysége globális jellegű*. Ez lehetőséget ad arra, hogy az egész Földet, vagy annak hatalmas területeit átfogó feladatokat oldjanak meg;
- a kozmikus szerkezeteket *különböző feladatok végrehajtására* lehet felhasználni. A kozmikus szerkezetek különböző magasságokon történő alkalmazása lehetőséget ad arra, hogy mind békében, mind háborúban csapásmérésre, felderítésre, híradásra és egyéb katonai feladatokra alkalmazhassák;
- a *kozmosz tér rendkívül nagy befogadóképességgel* rendelkezik, amely a különböző rendeltetésű kozmikus rendszerek szétbontakoztatására korlátlan lehetőséget biztosít;
- a *kozmosz rendszerek szétbontakozásához jelentős idő szükséges*. Ehhez létre kell hozni az indítási bázisokat, az irányító és az információ vételére alkalmas komplexumokat, valamint pályára kell juttatni a kozmikus berendezéseket. Éppen ezért az alapvető űrhadviselési rendszereket – a szükséges mennyiségben – előre szét kell bontakoztatni;
- az űrviselési eszközök *technikailag bonyolultak és nagy értékűek*. A kozmikus szerkezeteket indító és irányító eszközök létrehozása, valamint készenlétük és harci alkalmazhatóságuk fenntartása nagy anyagi ráfordítást követel. Ezért a kozmikus eszközöket csak olyan fontos feladatok megoldására célszerű alkalmazni, amelyeket más, nem kozmikus eszközökkel nem lehet végrehajtani.

Az űrhadviselési eszközök a hadászati vezetés eszközei, így alkalmazásuk is központi elgondolás alapján történhet.

Rendeltetésük, hogy önállóan, vagy más eszközökkel együttesen feladatokat hajtsanak végre a fegyveres erők hadászati tevékenységének és más fontos katonai műveletek sikeres érdekében. A feladatok jellegétől, valamint a végrehajtás körülményeitől függően az űrhadviselési eszközöket *négy csoportra lehet osztani*: a biztosítás; a vezetés; a kozmikus támadás és a kozmikus védelem eszközeire.

□ A biztosítás kozmikus eszközeihez tartoznak a felderítő, a navigációs, a meteorológiai és a geodéziai biztosítás, valamint a rádióelektronikai harc kozmikus eszközei. Ezen eszközök egy része a '80-as években csak a tervezés kezdeti szakaszába jutott el, de az űrhadviselési elképzelésekben szerepelt. Napjainkban a fejlesztésükről csak elvétve lehet információt szerezni, de a fejlesztések valószínűleg folytatódnak. Ezen eszközök rendeltetése a fegyveres erők különböző műveleteinek biztosítása. Ezek a katonai kozmikus eszközök mind békében, mind háborúban felhasználhatók a katonai vezetés, illetve a csapatok harctevékenysége érdekében. Alkalmazásuk intenzitása a hadászati vezetés – beleértve a haderőnemek parancsnokait is – elhatárolásától függ.

□ A vezetés kozmikus eszközeihez tartoznak a híradási (kommunikációs) műholdak, valamint a kozmikus harcálláspontok. Rendeltetésük a fegyveres erők folyamatos és megbízható vezetésének biztosítása mind békében, mind pedig a háború folyamán. Ezen eszközöket békében a békeműveletek hadászati és hadműveleti szintű híradó biztosítására is bevonhatják.

A kozmikus harcálláspontok felhasználhatók mind a földi, mind az űrben folyó haditevékenységek vezetésére. Erre a feladatra több személy folyamatos munkáját biztosító űrjárművekre van szükség.

□ *A bevethető kozmikus támadó fegyverek kifejlesztése* a hadászati ballisztikus rakéták kivételével, jelenleg még csak a tervezés és kísérleti szakaszban tart. A tervek egyike még békében nagy mennyiségű atomtöltettel ellátott műhold pályára állítását irányozza elő. A műholdak keringési pályáit olyan számvetéssel választják meg, hogy minden egyes fordultnál, a meghatározott célhoz viszonyítva, néhány perccig olyan helyzetben tartózkodjanak, amely lehetővé teszi az adott cél megsemmisítését a földi utasításra.

A kozmikus támadó fegyverek közé sorolták az 1980-as években tervezett *orbitális rakétákat* is, amelyek alkalmasak nagy erejű atomtöltet hordozására és 20–30 ezer kilométer távolságra levő cél megsemmisítésére 4–8 kilométer találati pontossággal. Az ilyen rakéták röppályája körülbelül 160 km magasságban halad. Napjainkban ilyen rakétával egyetlen állam sem rendelkezik.

A kozmikus támadó fegyver egy másik tervezett változata volt a *bombázó űrhajó* (angolul MOBS = Maneuvering Orbital Bombing System = manőverező orbitális bombázó rendszer). Ez az eszköz nem állandó röppályán kering. A fedélzetén elhelyezett nagy hatású fegyverekkel képes csapást mérni a Föld felszínén és az űrben levő objektumokra.

Az *űrrepülőgép* a légkörben és a világűrben egyaránt működő repülő eszköz, amely a rakétameghajtás elvét alkalmazza. Többszöri bevetésre alkalmas és a fedélzetén elhelyezett széles skálájú fegyverzettel – ide sorolva a nagyenergiájú lézer- és más sugárnyaláb fegyvereket – képes a Földön és az űrben levő ellenséges célok elfogására és megsemmisítésére.

Az *orbitális repülőgép* az űrrepülőgép kisebb teljesítőképességű változata, amelyet a szaksajtó esetenként „hiperszónikus repülőgép”-ként is említ. Ez a kozmikus támadóeszköz 20–120 km magasságban hajt végre csapásmérési vagy elfogási harc-feladatokat. Az ilyen típusú repülőgépeket, rendszerint a földfelszíntől nagy (10–15 km) magasságban egy hordozható légi járműről indítják el a cél felé.

□ *A kozmikus védelmi fegyverek rendeltetése* az ellenséges interkontinentális ballisztikus rakéták, katonai műholdak és egyéb kozmikus eszközök felderítése és elfogása, illetve megsemmisítése. A kozmikus védelem eszközei a vadászűrhajók, a vadász műholdak (más irodalomban; ellenholdak, romboló műholdak stb.), az ellenrakéták és más kifejlesztés alatt álló űrvédelmi eszközök.

A *vadászűrhajó* olyan ember irányította űrjármű, amely huzamos ideig Föld körüli pályán keringve, különböző típusú fegyverekkel (elsősorban irányított energiafegyverekkel) felszerelve alkalmas az ellenség különböző típusú űrszerkezeteinek és ballisztikus rakéta robbanófejeinek elfogására, illetve megsemmisítésére.

A *vadászműhold* olyan földi központból vagy kozmikus harcálláspontból irányított űrhadviselési eszköz, amely föld körüli pályán keringve, különböző típusú fegyverekkel ellátva képes az ellenség űrhadviselési eszközeinek és ballisztikusrakéta robbanófejeinek elfogására, illetve megsemmisítésére.

Egyes vadász műhold-típusok (elsősorban a kezdetleges, korai típusok) minden külön fegyver nélkül is felhasználhatók az ellenséges űreszközök megsemmisítésére. Ilyen esetben az űrhajóknál gyakran alkalmazott megközelítés és dokkolás manővereivel térítik le a meghatározott pályáról, esetleg megrongálják az ellenség űreszközeit, s ezzel meggátolják a részükre meghatározott feladatok végrehajtását.

Az *ellenrakéták* olyan nagy indulósebességű, hagyományos, vagy atomtöltettel ellátott rakéták, amelyek a leszállópályán 100–400 km magasságban semmisítik meg az ellenség ballisztikus rakétáinak robbanófejeit.

A jelen és a várható jövő

❖ Az Egyesült Államok űrhadviselési erői és eszközei két parancsnokság alárendeltségében tevékenykednek.

A *hadászati támadó erők* a Stratégiai Parancsnokság (US Strategic Command) állományába tartoznak. A parancsnokság Offut légítámaszponton települt, Nebraska államban.

Ide sorolják a légierő interkontinentális ballisztikus rakétáit (500 db Minuteman III és 50 db Peacekeeper MX rakéta), hadászati bombázórepülőgépeit (93 db B–52H és 21 db B–2A típusú repülőgép), továbbá a haditengerészet ballisztikus rakétahordozó atom-tengeralattjáróit (18 db Ohio osztályú hajó 432 db Trident rakétával). (2. táblázat)

A *hadászati védelmi erőket* az Észak Amerikai Űr- és Légvédelmi Parancsnokság (North American Aerospace Defense Command) irányítja Peterson légítámaszpont-ról, Colorado államból.

A parancsnokság állományában tevékenykednek azok a rádiótechnikai és radar-egységek, amelyek feladata a légtérben és a kozmikus térben jelentkező ellenséges célok felderítése. Ezek az egységek települtek az USA honi területén kívül Alaszkában, Grönlandon, a Hawai-szigeteken, Európában és sok más helyen. Az egységek felszerelését képező radarállomások néhány száztól 5500 km távolságig képesek a célok, elsősorban az ellenséges ballisztikus rakéták robbanófejeinek és műholdjainak felderítésére.

Bár nem tartoznak a parancsnokság állományába, de az űrvédelmi erők szorosan együttműködnek a hadászati felderítést és adatgyűjtést végző felderítő műhol-

2. táblázat

Az Egyesült Államok és az Orosz Föderáció hadászati atomtámadó eszközei 2004-ben

Megnevezés		Mennyiség	
		USA	OF
Szárazföldi telepítésű hadászati rakéta (ICBM)	Hordozóeszköz	550	635
	Robbanófej	1700	2622
Tengeralattjáró-fedélzeti ballisztikus rakéta (SLBM)	Hordozóeszköz	432	216
	Robbanófej	3168	1732
Hadászati bombázó repülőgép	Hordozóeszköz	114	78
	Robbanófej	1100	624
Hadászati atomtámadó eszköz összesen	Hordozóeszköz	1096	929
	Robbanófej	5968	4978

Forrás: The Military Balance 2004–2005, The International Institute for Strategic Studies, London, October 2004

dakat indító és működtető katonai és polgári (pl. CIA) szervekkel. Ezek eszköztárában olyan felderítő mesterséges holdak működnek, amelyek (pl. a NAVSTAR 2 R rendszerhez tartozók) egy méter pontossággal derítik fel a célok koordinátáit (a működő műholdakat a 3. táblázat tartalmazza).

Fontos feladatot látnak el a Rakétavédelmi Ügynökség (Missile Defense Agency) állományába tartozó űrvédelmi rakétacsapatok, amelyek feladata az ellenséges ballisztikus rakéták és robbanófejek megsemmisítése. Ilyen rakétákat telepítettek Fort Greelyben (Alaszkában) és Vandenberg légitámaszponton (Californiában). A tervek szerint 20 rakétaindító állás kiépítése folyik.

❖ Az orosz űrhadviselési erők és eszközök a Hadászati Elrettentő (vagy Feltartóztató) Erők¹⁰ állományába tartoznak.

A hadászati rakéta csapatok képezik az elrettentő (feltartóztató) erők zömét. A hadászati rakéták egyes típusait (SS–18, SS–19 és SS–27) silókból indítják, míg más típusokat (SS–24 és SS–25) önjáró vagy vasúti indítóállványokról tervezik alkalmazni. A jelenleg meglévő 635 db hadászati rakétából 310 silóból, míg a többi mozgó indítóállványról vethető be.

Kifejlesztés és kísérletek alatt áll egy új hadászati rakéta, melynek robbanófeje a ballisztikus pálya leszálló ágában alkalmas manőverek megtételére, ami megnehezíti a rakétavédelmi eszközök (pl. ellenrakéták) sikeres alkalmazását az ilyen típusú támadó rakéták robbanófejei ellen.¹¹ (Putyin orosz elnök 2006. május 16-ai parlamenti beszédében megemlítette, hogy jelenleg folynak azok a sikeres munkálatok, amelyek a változtatható röppályájú katonai rakétákkal foglalkoznak.)

A haditengerészet 2004-ben 14 db ballisztikus rakétával felszerelt atom-tenger-alattjáróval rendelkezett, amelyek 216 db hadászati rakéta bevetésére képesek. A két Tájfunsztályú tengeralattjárókról 20 ballisztikus rakéta, míg a tizenhat Delta-osztályúakról 16 rakéta indítható a víz alól.

Az orosz távolsági (hadászati) bombázó repülőerők állományában 78 db zömében elavultnak minősíthető rakétahordozó repülőgépek (63 db Tu–95MS és 15 db Tu–160) tartoznak (2. táblázat).

Az űrvédelmi erők állományában tevékenykednek azok az egységek, amelyek a levegőben és a kozmikus térben mozgó célok felderítését végzik. Ezek közül kiemelendők az amerikaiak által „Hen House” elnevezést viselő radarállomások, amelyek 6000 km-es felderítési és rávezetési kapacitással rendelkeznek.

Az orosz fővárost és más fontos objektumokat oltalmazznak azok a légtér- és űrvédelmi csapatok, amelyek 36 db SH-11 és 64 db SH-08 (SZ-400) típusú rakétával lettek ellátva.

Az űrvédelmi erők indítják és működtetik azokat a felderítő-, híradási- és egyéb rendeltetésű mesterséges holdakat, amelyeket a 3. táblázat mutat be.

Az amerikai és orosz űrhadviselési erők és eszközök mellett, egyre gyakrabban szerepelnek a nemzetközi hírekben azok az államok, amelyek jelentős erőfeszítéseket terveznek saját űrhadviselési képességeik kifejlesztése céljából. Ezek közül első-

10 Oroszul = Sztrategicseszkije Szilü Szgyerzsiványija

11 Hivatalos orosz forrásból származó információ szerint a hadászati erők fő fegyverzetét 2008 és 2045 között a Topol-M és a Bulava típusú rakéták képezik.

3. táblázat

Működő katonai mesterséges holdak (2004)

<i>Rendeltetés</i>	<i>Ország</i>	<i>Működő műholdak (db)</i>	<i>Felbocsátás éve</i>	<i>Megjegyzés (a műhold neve)¹²</i>
Össze- kötetés (híradás)	USA	14	1989–2003	Skynet, Milstar, DSCS, SDS, UFO
	Oroszország	16	1997–2004	Molnyija, Geizer, Raduga, Sztrela
	Kína	1	2003	Fenghuo
	Nagy-Britannia	3	1998–2001	Skynet-4
	Olaszország	1	2001	Sicral
	NATO	1	1993	NATO-4
Navigáció	USA	28	1989–2004	Navstar-2 (GPS)
	Oroszország	15	1999–2004	Parusz, Uragan (Glonasz)
	Kína	3	2000–2003	Beidou
Meteorológia	USA	4	1997–2003	DMSP-5, GFO (oceánográf, geodézia)
Felderítés	USA	14	1994–2003	EIS, KH-12, Onyx, Mentor, Mercury, SBWASS
	Oroszország	4	2002–2004	Araksz-2, Orletsz-1, Celina-2, US-PU
	Kína	4	2000–2003	FSW-3, Skenzou, ZY-2
	Franciaország	1	1999	Helios-1
	Izrael	1	2002	Ofeq-5
	Japán	2	2003	IGS-1
	Tajvan	1	2004	ROCSAT-2
Korai riasztás	USA	3	2000–2004	DSP
	Oroszország	3	2001–2002	Oko

ként kiemelendő *Kína*, amely már személyzettel ellátott űrhajót is feljuttatott a kozmikus térbe, interkontinentális ballisztikus rakétákkal (DF-31 és DF-41) és különböző feladatú műholdakkal rendelkezik. Nem hagyható figyelmen kívül *Észak-Korea*, *India* és *Pakisztán* sem, amelyek mind bevethető ballisztikus rakétákkal, mind nukleáris töltetekkel rendelkeznek. *Nagy-Britannia*, *Franciaország*, *Olaszország*, *Izrael*, *Japán*, *Tajvan* és más országok is bizonyítottak már határozott kozmikus képességeket, elsősorban a mesterséges holdak pályára juttatása és működtetése terén. Mindezek azt igazolják,

12 Az orosz műholdak nevét a médiában rendszerint a Kozmosz-sorozat sorszámaival adják meg. 2006-ig több mint 2400 Kozmosz műhold pályára állítása történt meg.

hogy a kozmikus tér számos ország katonai elgondolásaiban és terveiben, mint a jövő dimenziója szerepel.

* * *

Az űr, a kozmikus tér, mint a katonai tevékenységek negyedik dimenziója már közel száz éve foglalkoztatja a katonai vezetőket és szakértőket. A kozmikus tér határtalan kiterjedése, látszólag óriási szabadságot nyújt a különböző jellegű (támadó, védelmi és egyéb) katonai műveletekhez. Ezek megvalósulása azonban, napjainkban és feltehetően még néhány évtizedig, rendkívül komoly akadályokba ütközik. Ezek közül az első helyre tehető az űrfegyverek megvalósításának költségei, melyek ezermilliárdokat jelentenek. De nem kisebbek azok a technikai nehézségek sem, amelyek a megfelelő eszközök megépítésével járnak.

A hidegháborús korszak befejeződése jelentős változást hozott az űrrel kapcsolatos katonai tervek és elképzelések terén is. Míg a hidegháborús szembenállás során mind az amerikai (USA), mind a szovjet elgondolások az űr katonai célú felhasználása terén túlnyomóan a hadászati csapásmérés erőinek és eszközeinek a kozmikus térségben történő alkalmazásának, illetve a hadászati csapásmérés kivédésére (a ballisztikus rakéták elleni védelemre) irányultak, addig napjainkban az űr elsősorban a Föld távoli régióban zajló (folyó) expedíciós katonai műveletek, a terrorizmus elleni harc és más aszimmetrikus tevékenységek, továbbá a humanitárius és természeti katasztrófaelhárító (felszámoló) műveletek segítésére szolgáló eszközök elhelyezését és működtetését teszi lehetővé.

Az űrben folyamatosan működő és a Föld majd minden régióját lefedő felderítő, kommunikációs és egyéb űrjárművek (-eszközök) lehetővé teszik a különböző váratlanul felmerülő konfliktusok és veszélyek azonnali felismerését és a szükséges reagáló műveletek megindítását, majd vezetését.

A kozmikus tér tehát, napjainkban már nem a hadászati fenyegetés dimenziója, hanem a béke megőrzésének és a váratlanul jelentkező, az emberiséget fenyegető regionális veszélyek elhárítását szolgáló berendezések működtetésének helyszíne. Legalábbis ezt gondolja a tanulmány szerzője, aki csak a nyílt forrásirodalomra és a médiában megjelenő objektív (nem fantasztikus) információkra alapozhatta véleményét.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Space Weapons and International Security, SIPRI, Oxford University Press, 1987
2. Space Weapons, the Arms Control Dilemma, SIPRI, Taylor and Francis, London, 1984
3. W.H. Possel: Lasers and Missile Defense, Air University Maxwell AFB, July 1998
4. The Military Balance 2004–2005, The International Institute for Strategic Studies, London, October 2004
5. Horváth Gábor: A Pentagon Halálcsillagra vágyik, Népszabadság, 2005. május 20.
6. Demeter György: Űrhadviselés, Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1984
7. Rakétafegyver, Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1962
8. Ian V. Hogg: A fegyverek enciklopédiája. A kőbaltától az irányított rakétákig. Guinness Publishing Ltd., London, 1992. Magyar Kiadás: Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1994
9. Kőszegvári Tibor: Az űrhadviselésről, ZMKA 1984

Bukovics István

Logikai „nemvalószínűségi” kockázatelemzés

2001. szeptember 11-e (a new yorki merénylet napja) nemcsak a biztonság és szabadság alapkérdéseinek, hanem a kockázatelemzés és a katasztrófavédelem elméleti alapjainak újragondolását is szükségessé tette. Azzal, hogy a Világkereskedelmi Központ két tornyának egyszerre történő pusztulását rendkívül kicsiny valószínűségére tekintettel elhanyagolták és nem is kötötték rá (együttes) biztosítást, a kockázatelemzésben új fejezet nyílt. Addig a közkeletű „valószínűségi kockázatelemzés” kifejezésben a „valószínűségi” jelző a vájtfülűbbek számára feleslegesnek, vagyis pleonazmusnak hangzott, hiszen a „nemvalószínűségi kockázat” fogalma eladdig nem létezett. Azon a napon azonban olyan esemény következett be, amelynek egyszerűen nem volt valószínűsége. Nem valószínűtlen volt, nem is zéróvalószínűségű, hanem valószínűség nélküli. A cikkben* ismertetjük a nemvalószínűségi kockázatelemzés úgynevezett hibafa-módszerét és bemutatunk néhány tipikus alkalmazást. Az alapokat illetően [16] könyvére támaszkodunk. Általában [10] könyve fogalmait használjuk, az ettől való eltérést – ha szükséges –, külön jelezzük. A hibafa módszer központi jelentőségű fogalmait példákon keresztül vezetjük be.

A kockázatfogalom rendszertani helye és intuitív tartalma

A „kockázat” szó köznyelvi használata igen elterjedt, ám fogalmának tudományos igényeket kielégítő leírására a köznyelv nem alkalmas. Nem alkalmas arra, hogy a kockázat valamiféle leírása alapján, ha szükséges, annak létrehozására, ha kell elkerülésére módszereket, eszközöket szolgáltatasson.

A logikai „nemvalószínűségi kockázat” („nonprobabilistic risk”) kifejezéssel a hazai szakirodalomban eddig aligha lehetett találkozni (legalábbis az Internet tanúsága szerint). Szinonimája lehetne talán a „determinisztikus kockázat”, „logikai kockázat (?)”. Nemvalószínűségi kockázatról akkor van szó, ha egy olyan esemény, jelenség, történés tekintetében áll fenn bizonytalanság, amelynek nem értelmezhető a valószínűsége. A bizonytalanság fogalmát alapfogalomnak tekintjük. A „nem értel-

* A téma szélesebb összefüggéseit és a kockázatelemzés metodikai vizsgálatának módszereit bemutató nagyobb terjedelmű tanulmány a *Hadtudomány e számával* induló elektronikus mellékleteként az MHTT honlapján jelenik meg.

mezhető” nem azt jelenti, hogy számunkra (tudásunk vagy értesültségünk hiányossága okán) nem ismeretes a kérdéses valószínűség, hanem azt, hogy annak feltételezése, hogy az eseménynek van valószínűsége, önellentmondásra vezet. A nemvalószínűségi kockázatelemzés abból indul ki, hogy egy esemény akkor is lehet kockázatos, ha nincsen valószínűsége.

Magyarországon az első hibafa-elemzés (vagyis a hibafa-módszerrel történő nemvalószínűségi kockázatelemzés) [Fáy et al., 1978] nevéhez fűződik. A dolgozat égésfolyamatokat vizsgál. A 90-es évektől egyre több egyetemen és főiskolán tanítják.

A valószínűségi szemlélet korlátaival kapcsolatos megnyilatkozások már a múlt század közepétől kezdve fellelhetők. Ide sorolható [13] kritikája az életbiztosítást illetően, vagy [34] gondolatmenete. De – tágabb értelemben – azok a kutatások is ide tartoznak, amelyek közelítő modellekkel számszerűen írnak le lényegileg bizonytalan, határozatlan (tehát nem egyértelműen definiált) jelenségeket. Ott fordulnak elő tipikusabban ilyen esetek, ahol egyidejűleg több, igen eltérő szemléletű tudományág eszközeit kell alkalmazni. Ahol az elmélet szerint elhanyagolható (tehát lényegtelen) körülmények a gyakorlatban létfontosságúak. Ilyen esetekre a katasztrófavédelem szolgáltatja a legjobb példákat. Az egzakt elméletek mindig annak köszönhetik hatékonyságukat, hogy bizonyos tényezőket elhallgatnak, elhanyagolnak. Csakhogy a kudarcok és a katasztrófák nyomán, ha egyáltalán felderíthetők, mindig megtalálhatók az elhanyagolt, a figyelembe nem vett tényezők és körülmények, a mellékhatásokkal járó kockázatok. Ezek nem mindig emberi hanyagságok: sokszor az egzakt tudomány lényegéből fakadnak, annak „eredendő bűnei”. Márpedig a katasztrófák jó része hanyagolásból ered és a nagy katasztrófák mindig olyannyira valószínűtlenek, hogy a valószínűségük (ha egyáltalán hozzájuk rendelhető) elhanyagolható. A kisvalószínűségű események elhanyagolása nagy valószínűséggel jelentős hibára vezet, jelentős kárt okoz.

Ha mindennapi szavainkkal nem érhető el a kockázat fogalmának kielégítő leírása (és itt természetesen nem valamiféle formális definíciót hiányolunk), próbálkozhatunk talán az értelmező szótárral. Úgy véljük azonban, ez nem vinne közelebb a célunkhoz. Mert van a *kockázat és biztonság* kapcsolatában egyfajta immanens problematikusság, többértelműség, ami némelyest kitüntetté teszi az egyéb problematikus jelenségekkel szemben. Aligha utasítható el például Berlin azon megállapítása, mely szerint

„...Hobbes ... oldalán állt az igazság: az emberek nem a boldogságra, a szabadságra vagy az igazságosságra törekednek, hanem – mindek előtt és felett – a biztonságra.” [2]

A nemvalószínűségi kockázatelemzésre jellemző, hogy egyszeri, (egyedi, azonos körülmények között meg nem ismételtető) véletlen jelenségekkel foglalkozik és nem törekszik számszerűsítésre. Arra törekszik, hogy valamely nemkívánt esemény bekövetkezésére olyan szükséges és elegendő feltételeket találjon, amelyek közvetlen emberi hatáskörben vannak. Módszerére jellemző a közvetlen logikai eseményleírás. Ez sok rokon vonást mutat a mesterséges intelligenciakutatás módszereivel, az ismeretábrázolással [4], az akciólogikával [21], a kvalitatív fizikával [9]

A kockázatkezelés (és ezen belül a katasztrófakezelés) olyan döntések sorozata, amelynek célja valamely nemkívánatos esemény megelőzése vagy elhárítása. A köznyelv (és bizonyos mértékig a jogi szöveg is) – inherens sajátosságainál fogva – nem képes és nem is szándékozik különbséget tenni *esemény* és *eseménykategória* között.

Ugyanakkor jelenleg a jogi szöveg az egyetlen fogalmi apparátus, amely legalább megkísérli a kockázattal általában és a katasztrófával különösen kapcsolatos fogalmak egzakt értelmezését. Ennek sikere szakmai háttér (diszciplína és professzió valamint paradigma) nélkül erősen vitatható.

Minden katasztrófa egyedi, egyszeri, tehát azonos körülmények között meg nem ismételt, véletlen esemény. Múlt századi közkeletű felfogás szerint. [29]

„Azonos körülmények között megismételhetetlen, egyszeri [Rényi Alfréd kiemelése] véletlen eseményekkel a valószínűségszámítás és általában a tudomány [az én kiemelésem: B. I.] nem foglalkozik ”

Ez a felfogás ma már némiképpen túlhaladott és a terrorizmus, a természeti katasztrófák problémái aktualizálódása folytán kihívásként jelenik meg.

Rényi írja: (i.h.)

„Egy egyszeri véletlen eseménnyel kapcsolatban a tudomány nem tehet többet, mint hogy megállapítja annak véletlen jellegét.”

Álláspontom szerint a tudomány igenis többet tehet ennél. A tudomány nem tagadhatja, és nem ignorálhatja, hogy az egyszeri eseménynek is lehet kockázata, és hogy különböző eseményeknek különböző lehet a kockázata. Erre utal már az a körülmény is, hogy az Interneten bőségesen található olyan helyek, ahol a „nemvalószínűség” illetve a „determinisztikus” kockázattal foglalkoznak.¹ („non-probabilistic risk assessment” illetve: „deterministic risk assessment”). A tudomány megállapíthatja, hogy mi a szükséges és elegendő feltétele egy egyszeri, megismételhetetlen esemény bekövetkezésének. Megállapíthatja ennek alapján, hogy egy ilyen esemény hányféleképpen következhet be annak ellenére, hogy az esemény nem ismételt meg és így gyakoriságáról nem (és ezért valószínűségéről sem) lehet beszélni. Az is megállapítható a tudomány módszereivel, hogy melyek azok a legkisebb elemszámú eseményhalmazok, – eseménykombinációk – amelyek elemeinek bekövetkezése vagy be nem következése saját hatáskörünkbe esik és egyben a vizsgált kockázati rendszer nem kívánt eseménye bekövetkezésének szükséges és elegendő feltételét alkotják. Ily módon azután módszereket adhat valamely egyszeri esemény megelőzésére, elhárítására vagy előidézésére.

Egy ilyen tudomány éppen a kockázatbecslés azon ága, amely elvileg bármely esemény (akár egyszeri, akár nem) bekövetkezésének (vagy be nem következésének) szükséges és elegendő feltételeiből (pontosabban az ezekre vonatkozó – a logika szabályai szerint kifejezett – információkból, állításokból) messzemenő következtetéseket képes levonni.

Az idézett valószínűségszámítási (egyébként rendkívül értékes) tankönyv [29] megjelenését követő alig egy évtized után vették kezdetét azok a kutatások, amelyekről ma – a munkánk főtárgyát képező – logikai kockázatelemzés és kockázatelemzés megszületését számíthatjuk. [16]. Az egyedi események valószínűségével kapcsolatos problémákra nézve lásd még: [3], [34], [13]

1 Elegendő itt utalni arra az USA-monográfiára, amely 1999-ben Determinisztikus kockázatbecslés címmel került kiadásra. (<http://www.azdhs.gov/phs/oeh/pdf/guidance.pdf>) Hasonló a Magyarországon is kötelezően előírt élelmiszerbiztonsági kockázatelemzés (HACCP = „Hazard Analysis Critical Control Points”)

A kockázat intuitív tartalmához (különösen a környezet-kockázatához) tartoznak még a következők:

Minden környezeti beavatkozás kockázatos, még akkor is, ha az a leggondosabban került előkészítésre, kivitelezésre. A feladat tehát nem az, hogy a kockázatot csökkentsük, hiszen az egyedi esemény (nemvalószínűségi kockázata) esetében a „kockázat csökkentése” kifejezés nincsen értelmezve. Ehelyett a feladat a nemkívánatos környezeti esemény megelőzése illetve háritása.

A kockázat részben tőlünk, részben körülményeinktől függ. Körülményeink egy része is tőlünk függ. Képesek vagyunk saját szerveinket és képességeinket bizonyos mértékig kiterjeszteni. Körülményeink másik része ugyan nem függ tőlünk, de hatásait befolyásolhatjuk. Az esőt nem tudjuk elállítani, de mehetünk esz alá, vagy használhatunk esernyőt, elhalaszthatjuk utunkat stb.

Környezeti beavatkozási tervünk sikereit részben a szerencsének, részben annak köszönhetjük, hogy mennyire ismerjük annak kockázatait, valamint azokat a tényezőket, amelyek alakítása saját hatáskörünkben van. Környezeti beavatkozási tervünk sikere azon múlik, hogy mennyire tudjuk annak nemkívánatos mellékhatásait elkerülni. Valamely környezeti beavatkozási terv kockázatelemzésének lényege a számunkra nemkívánatos események felbontása, visszavezetése olyan eseményekre, amelyek hatáskörünkben vannak.

A kockázatelemzés legalapvetőbb lépése – mint már érintettük – annak eldöntése, hogy valamely eseményt háritó vagy kiváltó események összességére tudjuk-e visszavezetni. Ennek megfelelően beszélhetünk kiváltó vagy háritó (esemény)felbontásról. A háritó felbontásra szinte közismert példa a tűz(eset). Oxigén hiányában nincs tűz. Kissé pontosabban és (ezért) körülményesebben azt mondhatjuk, hogy „ha nincs oxigén, akkor nincs tűz”. Persze a pontos logikai következtetések levonására ez a megfogalmazás még alkalmatlan. Ha még precízebben akarunk fogalmazni, és a számítógéppel segített katasztrófavédelem megkövetelte egyértelműséget akarjuk illusztrálni, akkor valahogyan így kellene fogalmazni: „A tűzkeletkezés szükséges és elegendő feltétele, hogy az alábbi feltételek mindegyike teljesüljön: oxigén jelenléte, éghető anyag jelenléte, megfelelő hőmérséklet megléte stb.”

Miután nem célunk a tűzkockázat elemzése, meglegszünk a „stb.” szerepeltetésével. A lényeg, amely a továbbiak szempontjából is nélkülözhetetlen, az, hogy a háritó felbontásban egy ún. konjunkciót alkalmazunk, ami azt jelenti, hogy bizonyos kijelentéseket az „és” kötőszóval fűzünk egybe. A példát céljainknak megfelelően így fogalmazhatjuk át szimbolikus írásmóddal:

$$T = F1 \ \& \ F2 \ \& \ F3 \ \& \ F4 \ \& \ \dots$$

Ez a képlet a tűzkeletkezés, mint állítást jelző szó (egy lehetséges) konjunktív felbontása. Itt T annak a kijelentésnek (állításnak, megállapításnak) a jele, hogy „adott helyen és időben a tűzkeletkezés ténye fennforog”, az egyenlőségjel a helyett áll, hogy „akkor és csak akkor, ha”, az „&” jel pedig az „és” szó helyett áll. F1 jelentése (közelítőleg) az, hogy „oxigén jelenléte”, F2-é: „éghető anyag jelenléte” és így tovább.

Egy eseményt nemcsak háritó események konjunkciójára lehet felbontani, hanem kiváltó események diszjunkciójára is. Ez azt jelenti, hogy bizonyos kijelentéseket a

„vagy” kötőszóval fűzünk egybe, de nem a kizáró, hanem a megengedő értelemben. Például a tűzkeletkezés egy diszjunktív felbontása így festhet:

$$T = F1vF2vF3vF4v...$$

Itt a T betű, miként az előbb is, annak a kijelentésnek (állításnak, megállapításnak) a jele, hogy „adott helyen és időben a tűzkeletkezés ténye fennforog”, az egyenlőségjel itt is a helyett áll, hogy „akkor és csak akkor, ha”, a „v” jel pedig a (megengedő értelmű) „vagy” szó helyett áll. F1 jelentheti azt, hogy „a tüzet az első számú gyanúsított okozta”, F2 azt, hogy „a tüzet a második számú gyanúsított okozta”, és így tovább. A felbontás szó helyett találóbbr lehet a részletezés, de még inkább a pontosan körülírható és a nemzetközi irodalomban is használatos „explicáció” (= „értelmezés”, „explicittezés”).

Boole-függvények

A Boole-függvények alkalmazott matematikában játszott szerepe C. Shannon klasszikus munkájával kezdődött [31], aki felfedezte, hogy a kapcsolóáramkörök viselkedése tökéletesen leírható a Boole-függvényekkel, pontosabban Boole-féle kifejezésekkel. Ennek a felfedezésnek a jelentőségét aligha lehet túlbecsülni. A vonatkozó szakirodalom pedig gyakorlatilag áttekinthetetlen.

Az alkalmazásoknak a kapuáramkörök adtak újabb lendületet. Kiderült, hogy a Boole-algebrai alpműveletek (ÉS, konjunkció; VAGY, diszjunktio; NEM, negáció) modelljei fizikailag tökéletesen megvalósíthatóak.

Neumann János korszakos munkájával [27] veszi kezdetét a megbízhatóság új szemlélete. Ennek intuitív lényege, hogy tetszőleges mértékben megbízhatatlan alkatrészekből tetszőleges mértékben megbízható szerkezeti rendszerek állíthatók elő. A megbízhatóság mértékének itt használt precíz értelmezésére jelen dolgozatban nincsen szükség. E dolgozat máig ható jelentősége az, hogy a Boole-algebrai konjunkciónak és diszjunktiónak olyan értelmezése adható meg, amely egyaránt használható a Boole-algebra és a valós számok körében. *Eszerint*, ha p és q valós számok és p, q [0, 1] akkor definíció szerint

p és q konjunkciója, jele $p \wedge q = \min(p, q)$

p és q diszjunktioja, jele $p \vee q = \max(p, q)$

p negációja, jele $\neg p = 1 - p$.

Ha mármost p és q akár tetszőleges események valószínűségeit, akár tetszőleges kijelentések igazságértékeit jelentik, és 0 a „hamis”, 1 az „igaz” logikai értéknek felel meg, akkor ezen $\wedge$, $\vee$ és $\neg$ műveletekkel egy Boole-algebra nyerhető.

Az első esetben valószínűségi logikáról beszélünk.

A valószínűségi logika Neumann-féle megközelítése indította később Shannonnt és Moore-t arra, hogy a kapuáramkörökre vonatkozó megbízhatóság-növelési módszereket a kapcsolóáramkörök esetére általánosítsa. [25]

Feltehetőleg a Boole algebraának a kapuáramkörökre való igen gyümölcsöző alkalmazhatósága indított bizonyos kutatómérnököket arra, hogy a bonyolult műszaki rend-

szerek diszfunkcióit (nem rendeltetésszerű viselkedését) logikai (és nem számszerű) eszközökkel írják le. Erre a sajátságos és a műszaki rendszerek leírásában eladdig szokatlan megközelítésmódra több – külön-külön is – nyomós indok szolgált. Ezek közül a három leglényegesebb a következő:

- (1) A műszaki rendszerek csakúgy, mint a környezeti rendszerek leírásában multidiszciplináris eszközökre van szükség, azaz egyidejűleg kell figyelembe venni különféle szemléletű és előfeltevéseket alkalmazó diszciplinákat. Rendszerint fizikai (ezen belül például mechanikai, hidrodinamikai, termodinamikai, elektrodinamikai stb.), kémiai (szerves és szervetlen kémiai, műszaki kémiai, reakciókinetikai stb.), biológiai, geofizikai stb. módszereket kell alkalmazni. Ezek sokszor egymásnak ellentmondanak, nem rendelkeznek sem egységes terminológiával sem formalizmussal.
- (2) A gyakorlatban előforduló rendszerek diszciplináris leírása igen gyakran nem korrekt kitűzésű, másszóval inkorrektül felállított feladatokat tartalmaz. Erről kitűnő eszmefuttatás található [22] könyvében. Gyakori a kaotikus viselkedés, a pillangóhatás is. V. ö. [12]
- (3) A gyakorlatban a műszaki kérdések gazdasági, jogi, egészségügyi kommunikációs és egyéb társadalmi kérdésekkel összefonódnak. Ezek egységes prezentálására azután végképpen nincsen mód egy közös nyelv alkalmazása nélkül.

A közös nyelv, amely e nehézséget feloldja reményt keltően a logika.

A múlt század 30-as éveiben az elektromos áramkörök tervezése csak grafikus módszerrel, lényegileg sorozatos próbálgatással, kapcsolási rajzok készítésével volt lehetséges. Akkoriban alakultak ki a logikai áramkörök grafikus szimbólumai (a logikai kapuk) is, amelyet a hibafa-technikában mind a mai napig alkalmaznak.

Vessük ezt össze [13] következő soraival, amelyek arra vonatkoznak, hogy „a Boole-algebrák elméletének ... apparátusa felhasználható az elektromos áramkörök tervezésére.”

Jaglom így ír:

„...örök időkre megelégedjünk az ilyen feladatok megoldásánál a maradi grafikus próbálkozással? Igaz-e, hogy tekintet nélkül a logika már kidolgozott 'algebrájának' létére, az elosztórendszerek ugyanolyan jellegű algebráját utópiának kell tekinteni?” [uo.]

A hibafa-módszer ugyancsak nem mentes a maradi grafikus ábrázolástól. A Windows® Intéző-típusú ábrázolásmódja sokkal korszerűbb, hiszen ez az ábrázolási mód alkalmas ún. nyitás–csukás megoldásra, míg a grafikus ábrázolás meglehetősen statikus.

A közvetlen logikai eseményleírás

Ez a körülmény egyedülálló előnyt biztosít a hagyományos (diszciplináris) leírásmóddal szemben. A természettudományos jelenség-leírás mindig absztrakt, absztrakcióra törekszik, absztrakciókkal dolgozik. Ezért mindig tudatosan elhanyagol bizonyos tényeket. Hiába *tudjuk* például, hogy az emelő csigakerekén átvett kötél súlya életfontosságú (lezuhanása halálos balesetet okozhat), hiába ismerjük is adott esetben a súlyát, sőt a súrlódási tényezőjét, ezek a fizikai (mechanikai) számításokban nem vehetők figyelembe, elhanyagolásra kerülnek, *lényegtelenek*.

A szaktudomány különválasztja, a kockázatelmélet összekapcsolja a lényegest és a létfontosságút. Természetesen a különböző tudományok, így a társadalomtudomány, és ezen belül a hadtudomány, különböző módon használja a formalizálást. Formalizálni lényegében véve vagy elméleteket, amelyek fogalomhalmazoknak valamilyen magyarázó rendszerbe történő szerveződése, vagy pedig többé-kevésbé szervezetlen fogalomhalmazokat lehet, amelyeket előelméleteknek, vagy verbális elméletnek nevezhetünk. Teljes formalizálás, ami egy bizonyos feltételrendszer teljesülését jelenti, csak elmélet esetén lehetséges, míg az elmélet össze nem állt fogalomhalmazok esetében e feltételek közül csak néhány teljesülhet [35].

A Boole-függvények hatékony kezelése

A matematikai szakirodalomban a „többváltozós függvény” terminust teljes általánosságban szokás bevezetni, azaz nem különböztetnek meg „kevés” és „sok” változós függvényeket. Az alkalmazásokban pedig (elsősorban a matematikai fizika parciális differenciálegyenleteire gondolunk) már a 6,7,8 változós függvények használata is meglehetősen ritka. A 100-nál több változós függvények jelentette problémák kívül esnek a matematika érdeklődési körén. Más a helyzet a Boole-függvényekkel, amelyeknél a változók száma a kockázatkezelés gyakorlatában igen nagy (100 körüli) és az ilyen esetek minőségileg új problémákat jelentenek. Számítástechnikai eljárások nélkül egy több tízezer (esetleg millió felüli) mikroelektronikai alkatrészt tartalmazó logikai áramkör megtervezésénél persze ezek a valóban sokváltozós Boole-függvények nélkülözhetetlenek, de a gyakorlatban szó nincs arról, hogy ezeket a tankönyvekben megismert képletekkel netán táblázatos formában vagy grafikusan adjuk meg.

Gyenge és erős pontok

□ A *gyenge és erős pont fogalmát* a mindennapi gondolkodás széleskörűen használja, bár ez a használat logikailag némiképpen következtelen. Ennek megfelelően a logikai kockázatelméletben:

- (1) a *prímesemények* valamely minimális halmazát akkor mondjuk *erős pontnak*, ha elemei egyidejű passzivitása maga után vonja a főesemény passzivitását. (Régi gráfelméleti reminiscenciák okán szokásos a „Path Set” „Járáthalmaz” elnevezés.)
- (2) a *prímesemények* valamely minimális halmazát akkor mondjuk *gyenge pontnak*, ha elemei egyidejű aktivitása maga után vonja a főesemény aktivitását. (Régi gráfelméleti reminiscenciák okán szokásos a „Cut Set” „Vágathalmaz” elnevezés.)

□ *Kritikus pontok az ún. gyenge és erős pontok gyűjtőneve, a kockázati rendszer legtokéletesebb jellemzői. Egy aktív rendszerállapot (amelyben tehát a főesemény esete fennáll) erős pontjai alapján megállapítható a veszély háríthatósága illetve a hárítási stratégia, vagyis az, hogy mely prímesemények passzivalásával érhető el „legelőnyösebben” a főesemény passzív állapota. Itt a „legelőnyösebben” kétféle jelentéssel bír.*

Jelentheti a leggyorsabb (azaz a legkisebb időigényű, vagyis a legrövidebb ideig tartó) és a legolcsóbb (vagyis a legkisebb költségigényű) hárítást.

Hasonlóképpen: Egy passzív rendszerállapot (amelyben tehát a főesemény esete nem áll fenn) gyenge pontjai alapján megállapítható a rendszer sebezhetősége illetve a megelőzési stratégia, vagyis az, hogy mely prímesemények passzívan tartásával kerülhető el „legelőnyösebben” a főesemény aktív állapota. Itt a „legelőnyösebben” szintén kétféle jelentéssel bír. Jelentheti a leggyorsabb (azaz a legkisebb időigényű) és a legolcsóbb (vagyis a legkisebb költségigényű) megelőzést.

Természetesen aktív állapotban nincs értelme gyenge pontról beszélni, csakúgy, mint passzív állapotban erős pontról.

Feltehető, hogy a kritikus pontok ezen előnyös tulajdonságai okán törekednek a kockázatelemző rendszerek a gyenge és az erős pontok meghatározására. Ugyanekkor azonban van egy alapvető elvi nehézség, amely ezt a törekvést megnehezíti, illetve kudarcra ítéli.

A nehézség abból ered, hogy a kritikus pontok meghatározása matematikailag egy Boole függvény konjunktív és diszjunktív normálformájának meghatározását jelenti. Ez pedig igen időigényes számítástechnikai feladat, mivel egy tipikus hibafa esetén (amelyben kb. 100 prímesemény fordul elő) a független diszjunktciók illetve konjunktciók száma több millióra rúghat.

□ Franklin Benjamin (1706–1790) szerint „Az idő pénz”.

Hogy minden eseménynek költség-vonzatot lehet és kell is tulajdonítani az mind a számvitelnek, mind a biztosításelméletnek kiinduló pontja, előfeltevése, axiómája.

Ha elfogadjuk a fenti „Franklin elvet” akkor ebből következik, hogy nemcsak költségigénye, hanem időigénye is van minden eseménynek és így minden olyan cselekvésnek, amelynek eredménye valamilyen esemény. Hacsak a fogalmilag meg lehetősíten problematikus „semmittevés”-t nem tekintjük cselekvésnek, aligha utasítható el, hogy minden cselekvés eredménye valamilyen esemény.

Természetesen a megfordítást nem kötjük ki: Nem minden eseményt gondolunk valamilyen cselekvés eredményének.

Legalábbis tárgyalásunkban (ha mást nem mondunk) a „cselekvés”-t mint a primitív események (amelyek befolyásolása hatáskörünkben van) állapotának (fennállásának vagy fenn nem állásának) megváltoztatását fogjuk érteni.

A kockázatkezelésben a cselekvéseket kézenfekvő módon három alapvető osztályra bonthatjuk: ezek: a megelőzés, az elhárítás és a felújítás.

Minthogy mindezekhez tartozik valamilyen idő- és költségtényező, a Franklin-pataméterek két-két alosztályát különböztethetjük meg. Így foglalkozni kell a megelőzési idővel, az elhárítási idővel és a felújítási idővel valamint a megelőzési költséggel, az elhárítási költséggel és a felújítási költséggel.

A katasztrófa-helyzetek megelőzésére és elhárítására kidolgozott stratégiai eljárásokra összefoglalóan – a tűzoltók védőszentjére utalva – a *Flórián-stratégia* elnevezést vezettük be, amely egyben egy angol mozaikszó is: „Failure Logic Oriented Risk Imminence Assessment Normatives (Meghibásodás-logikai orientációjú kockázat-fenyegetés becslési normatívák)”. Az algoritmus eredménye egy gátszakadás példáján mutatható be. Az algoritmus leírása a hivatkozásokban megtalálható.

(http://www.lwi.tu-bs.de/hyku/deutsch/conferences/icce_2002/kor_icce2002.pdf).

A fentiek összefoglalása és kiegészítéseképpen az alábbi általános következtetések vonhatóak le: A műszaki gyakorlati problémák alkalmazott matematikai kezelése mindig bizonytalansággal jár együtt, és egy sor kérdésre egyszerűen nem ad semmiféle választ. A bizonytalanságnak számos oka van, de a legfőbb elvi jelentőségű ok az, hogy a matematikai modell mindig bizonyos tényezők figyelmen kívül hagyása, elhanyagolások eredményeképpen jön létre. A gyakorlati problémák döntő többségénél az elméletben lényegtelennek tartott vonatkozások létfontosságúaknak bizonyulnak. Különös élességgel vetődik fel ez a katasztrófák esetében. Itt a szokásos gyakorlati kérdéseken túl, tehát bizonyos paraméterek és függvények számszerű meghatározásán túl, néhány alapvetően fontos további kérdés is felmerül. A kockázatkezelő a hazai és nemzetközi elvárások, követelmények, a globalizáció diktálta gyors és folyamatos alkalmazkodási és reagálási kényszer, adott, rendszerint alulméretezett költség- és időkorlátok mellett testületi (szakmai, szakmapolitikai, politikai) döntést kell, hogy kérjen. Érvek, méghozzá objektív és megalapozott érvek szükségese a döntésre alkalmas helyzet kialakítására, megteremtésére.

A bizonytalanság csökkentésének egyik, általában hatékony módja a valószínűség-számítás alkalmazása. Ugyanakkor ennek létjogosultsága az egyszeri, megismételhetetlen események megjelenésekor megszűnik. Ilyenkor a közvetlen logikai leírásmód jelenthet segítséget. Ennek mintegy fél évszázados fejlődés birtokában a hibafa-módszer az adekvát formája. Ma már kellő számítástechnikai támogatás mellett e módszer alkalmazása eredményesen járható útnak bizonyul.

IRODALOM

- [1] Alessandro, M. D. – A. Bonne: Fault-tree analysis for probabilistic assessment of hazardous waste segregation. *Computational Geology* 4., 45–63, 1982. (Számunkra a valószínűségi kockázatelemzés kritikája szempontjából érdekes.)
- [2] Berlin, Isaiah: Négy esszé a szabadságról. Európa Kiadó, Budapest, 1990.
- [3] Besenyei Lajos – Gidai Erzsébet – Nováky Erzsébet: Előrejelzés, megbízhatóság, valóság. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1982. (Számunkra az 1.4.2 fejezet „A számszerűsítő szemlélet” bír alapvető jelentőséggel a Grose-féle dolgozat ismertetése révén az egyedi esemény valószínűségének képtelenségével összefüggésben.)
- [4] Bognár Katalin: Leíró logikák az ismeretábrázolásban *Alkalmazott Matematikai Lapok*, 20, (2000) 183–193.
- [5] Buck, Sharon P.: Applying Probabilistic Risk Assessment to Agricultural Nonpoint Source Pollution. MSc Thesis, State University, Virginia, 1997.
(<http://scholar.lib.vt.edu/theses/available/etd-17391653976940/unrestricted/etd.pdf>)
- [6] Bukovics István: Apollo 13 Risk Assessment Revisited 2005 to be published
- [7] Crombie, R.: Risk & Insurance, April 14, 2003
(http://www.findarticles.com/p/articles/mi_m0BJK/is_6_14/ai_100390108/pg_2)
- [8] Cseh Gábor: Az ipari kockázatok értékelésének és hatósági szabályozásának elvei és terminológiája. 2004 Internet: www.mbf.hu/fuzet5.pdf
- [9] De Kleer, J. – J. S. Brown: A Qualitative Physics Based on Confluences. *Artificial Intelligence*, 24, 7–83, 1984
- [10] Demetrovics János – Jordan Denev – Radiszlav Pavlov: A számítástudomány matematikai alapjai. Tankönyvkiadó Budapest, 1985.

- [11] Fáy, G. és szerzőtársai: A Logic Theory of Hazards and Its Application to Combustion Processes. Acta Techn. Hung. 86, 237–269, (1978). (Az első hazai publikáció, mely a hibafatechnikát alkalmazza.)
- [12] Gleick, J.: Káosz. Egy új tudomány születése. Göncöl Kiadó, Budapest, 1999. (A pillangóhatás leírása a 34. oldalon)
- [13] Grose, V. L.: Reliability Can Be Predicted? (A Negative Position) Annals of Reliability and Maintainability 1965, 119–129 oldal. (Az egyedi esemény valószínűségének megkérdőjelezése.)
- [14] Hadas János: A kockázat műszaki-jogi határterületének időszerű kérdései. Biztosítási Szemle, 1980, március–április. 53–60 oldal.
- [15] Havas Ádám: Kockázatelemzés: mágia vagy tudomány? Iskolakultúra: 1993/23. 21. old.
- [16] Henley, E. J., – Kikumoto, H.: Reliability Engineering and Risk Assessment. Prentice Hall, 1981.
- [17] Jaglom, I. M.: Boole-struktúrák és modelljeik. Műszaki Könyvkiadó 1983.
- [18] Kéri Gerzson – Rapcsák Tamás: A talajvíz-szennyeződés modellezése és számítása Nagykáta térségében. Alkalmazott Matematikai Lapok, 20, (2000) 61–73
- [19] Kiss, Lidia: From Fault-Tree to Fault Identification. IEEE Transactions on Reliability, R-32, 422–425. 1983
- [20] Kovács B. – Szabó I.: Hulladékelhelyezés IV. Ipar a Környezetért alapítvány, 1995
- [21] Lobo, J. – G. Mendez – S.R. Taylor: Knowledge and the action description Language A Theory and Practice of Logic Programming 1 (2): 129–184, 2001
- [22] Lovász László – Gács Péter: Algoritmuskok. Műszaki Könyvkiadó, 1978.
- [23] Magyar Szabványügyi Hivatal: Hibafa-elemzés. MSZ-09-96. 0615-87 sz. szabványok. 1987 (Az első hazai szabvány, mely a hibafaelemzéssel foglalkozik. 1995-ben visszavonták. Azóta nem létezik a tárgyban újabb magyar szabvány.)
- [24] Molnár Gábor – Bukovics István (szerk.): Munkahelyi tűzvédelem. Aktuális kézikönyv tűz- és munkavédelmi szakemberek számára. Verlag Dashöfer Szakkönyvkiadó Kft. Budapest, 2000. (A kockázatelemzés néhány alapfogalmának (explikáció, főesemény, primesemény, gyenge pontok stb.) ismertetése a 9. Rész (Katasztrófavédelem) 10. 6 fejezetében (Rendszerek együttműködésének, kölcsönös egymásrahatásának elemzése)
- [25] Moore, E. – C. E. Shannon: Reliable circuits using less reliable relays. J. Franklin Inst. 262, 191–208, (1956) (Klasszikus dolgozat, mely a ma már Shannon-modell néven ismert kockázatelemzési technikát ismerteti. A dolgozat a megbízhatóság-elméletet megalapozó korszakos jelentőségű Neumann-dolgozat továbbfejlesztése.)
- [26] NASA: Fault Tree Handbook” 2002 (www.hq.nasa.gov/office/codeq/doctree/ftbh.pdf)
- [27] Neumann, J. Von: Probabilistic Logics and the Synthesis of Reliable Organisms from Unreliable Components. California Institute of Technology, 1952. (Az eredetileg az USA Tengerészeti Hivatal megbízására készült kutatási jelentés négy évvel később a világhírű Shannon-gyűjteménybe is bekerült. Azóta e dolgozatot tekintik a kockázatkezelés alapművének.)
- [28] Profes Környezetbiztonsági Programiroda: www.Profes.hu, 2000
- [29] Rényi Alfréd: Valószínűség-számítás. Tankönyvkiadó, Budapest, 1954.
- [30] Roget, P. M.: Roget’s Thesaurus. New York T. Y. Crowell Publishers, 1911.
- [31] Shannon, C. E.: A Symbolic Analysis of Relay and Switching Circuits. AIEE Transactions 57, 713–723, (1938) (Klasszikus dolgozat, amelyben Shannon kimutatja, hogy a kapcsolóáramkörök a Boole-algebra eszközeivel írhatók le.)
- [32] Vajda György: Kockázat és biztonság. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1998.
- [33] Vesely, W. E. et al.: Fault Tree Handbook. NUREG-0492. Systems and Reliability Research Office of Nuclear Regulatory Research, 1981. (A hibafatechnikán alapuló kockázatelemzés első alkalmazásai a nukleáris energetika valamint a vegyipari rendszerek területén jelentek meg. Ez a munka az első átfogó tankönyvi feldolgozás, mely az Egyesült Államok egyik Szövetségi hivatalának megbízására készült. Az előzményeket ismertető szak- és szabványirodalom is itt található.)
- [34] Wartofsky, M. W.: A tudományos gondolkodás fogalmi alapjai. Gondolat Kiadó, Budapest, 1977. (A statisztikailag ellentmondó következtetések problematikájával foglalkozik a 230 oldalon.)
- [35] Zdzislaw Pawlak: A gyártási folyamat a matematika tükrében. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1971. (Alapvető meghatározásokat tesz a formalizálás kérdéséről a 11–20 oldalon.)

Nagy László

Azerbajdzsáni helyzetkép*

A szerző 2006 áprilisában háromtagú újságíró-küldöttség tagjaként Azerbajdzsánban járt. Az alábbiakban közölt írásában az ott tapasztaltakról tájékoztatja az olvasókat. A beszámoló – közvetlen érdekességén túl –, azért érdemel figyelmet, mert Magyarországon igen kevés és szórványos információ áll rendelkezésre a kaukázusi válságövezet ezen térségéről. Az általános információk mellett vázolja az 1988-tól kezdődő etnikai konfliktusok alakulását. A történekek krónikája után utal a kibontakozás esélyeire, a fegyveres erők és a gazdaság helyzetére.

A Kaukázus térsége ugyanis Európa egyik legkritikusabb zónája, kisebb-nagyobb válságkörzetek (súlyosabb és kevésbé súlyos konfliktusok) egész sora alakult itt ki a rendszerváltás, a Szovjetunió széthullása, a bipoláris világrend megszűnése időszakában. Elegendő Csecsenföldet megemlíteni, mint a leginkább ismert konfliktuszónát.

A válságkörzetek közül sorrendben elsőként Hegyi Karabah nevét ismerte meg a nemzetközi közvélemény, ezt az örmények lakta, de Azerbajdzsán belsejében található autonóm területet, ahol már 1988-ban etnikai villongások törtek ki (amikor például a jugoszláv válság még békésen szunnyadt).

Általános információk

Azerbajdzsán a Kaszpi-tengerrel határos öt ország egyike, maga a főváros, Baku is a tengerparton fekszik. Az ország gazdaságának gerincét az olajkitermelés és -export képezi. A Szovjetunió egyik utódállama, a Független Államok Közösségének tagja. Területe 86 600 km², lakossága 8,3 millió. A lakosságon belül 90,6% azerbajdzsáni (közkeletű formában azeri), 1,8% orosz, 1,5% örmény (a jelenleg is „élő” konfliktus előtt az örmények aránya meghaladta a 7%-ot). Világi állam, de a lakosság 93,4%-a muszlim, akiknek kétharmada az iszlám síita ágához tartozik, egyharmada pedig szunnita.

* A téma bővebb kifejtésben megjelent az Új Honvédségi Szemle 2006. június–július–augusztusi számaiban.

Azerbajdzsán területét illetően két sajátosságról kell említést tenni (lásd a mellékelt térképet):

- egyrészt a Nahicseván autonóm körzet területileg nem érintkezik az ország nagyobbik részével, és csak légi úton vagy más országon (jellemzően Iránon) keresztül közelíthető meg,
- másrészt az ország területének 20%-a jelenleg örmény megszállás alatt van éppen az etnikai konfliktus következtében.

Az ország szomszédai: északon Oroszország, északnyugaton Grúzia, nyugaton Örményország (amely elválasztja egymástól az anyaországot és Nahicsevánt), délen Irán, keleten – a Kaszpi-tenger keleti partján – Kazahsztán és Türkmenisztán. Nahicseván egy rövid 18 kilométeres szakaszon Törökországgal is határos.

Azerbajdzsán lakói joggal mondják, hogy összekötő kapocs Kelet és Nyugat között: a legkeletibb „európai” ország a hagyományos értelemben vett Kelet nyugati szegélyén. (A földrajzi Európa határa a Kaukázus gerince, és Azerbajdzsán területének csupán kis része van Európában. Ugyanakkor például a CFE szerződés vonatkozik erre az országra is, vagyis politikailag Európa részének tekinti.) Tagja az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezetnek (EBESZ), az Európa Tanácsnak, aktív tagja a NATO békepartnerségi programjának.

A kétfélmillió fővárosban az emberek európai módon öltöznak, csak elvétve látni keletiesen öltözött férfit vagy nőt. Szinte minden felnőtt jól beszél oroszul (érthető okoknál fogva), de gyarapodik az angolul vagy más nyelveken értő fiatalok száma is. Az utcákon rengeteg a gépkocsi, kerékpárt viszont egyet sem láttunk. A fővárosban óriási

ütemű építkezés folyik, egyre-másra épülnek a sokemeletes irodaházak, szállodák és lakóépületek, a város külső negyedeiben pedig a – hagyományosan magas kőfallal körülvett – földszintes vagy egyemeletes lakóházak. A tervek szerint a kaotikus közlekedés gondjait alul- és felüljárók építésével kívánják a közeljövőben megoldani.

Azerbajdzsán távlati célja az európai integráció. A NATO-val már kialakult a kapcsolatuk, minden szakértő meg van győződve arról, hogy a csatlakozás már rövid távon elképzelhető (egyébként ugyanezt gondolják az Európai Unióról is).

Az azerbajdzsániak úgy tartják számon, hogy mintegy 50 millió honfitársuk él a világban, ebből az ősi szállásterületek északi részén (a mai Azerbajdzsán területén) 8,3 millió, a déli, nagyobbik részén (a mai Irán területén) mintegy 30 millió. Erről a területi megosztásról az orosz–perzsa háborúkat lezáró 1828-as békekötés rendelkezett. Ezen kívül kisebb-nagyobb azeri népesség él a világ közel hetven országában, jelentősebb létszámban Törökországban és Oroszországban, Irakban és az Egyesült Államokban, Egyiptomban, Pakisztánban, Afganisztánban.

A külföldön (diaszpórában) élő azerbajdzsániak ügyeivel való foglalkozás céljából 2000-ben létrehozták a Külföldön Élő Azerbajdzsániakkal Foglalkozó Állami Bizottságot. Ez a bizottság a térség országai közül csupán kettővel nem foglalkozik: Iránnal és az ott élő nagyszámú azeri népességgel, valamint Örményországgal, ahol lényegében nem maradt azeri lakosság. Forma szerint a bizottság tevékenysége elsősorban a külhoni országokban élő személyek és csoportok hazafias nevelését és az anyaországhoz való kötődését hivatott biztosítani, feltételezhető azonban, hogy az ország érdekmegjelenítő és érdekérvényesítő képességét kívánják ezúton biztosítani (elsősorban a karabahi konfliktussal kapcsolatban).

Ugyanis nemcsak hiedelem, de valós tény, hogy a másik fél, a világban szétszóródott örmény diaszpóra legendásan kötődik az anyaországhoz. Bizonyára ennek is betudható, hogy a karabahi konfliktusról a nemzetközi közvélemény – beleértve a magyart is – hosszú ideig inkább örmény interpretációban szerzett tudomást és kapott információkat. Az azerbajdzsáni fél megelégedett a hivatalos nemzetközi fórumokon kínálkozó szereppel, és nem tulajdonított kellő jelentőséget, ezért nem is fordított kellő figyelmet a nemzetközi közvélemény „megdolgozására”, szimpátiájának elnyerésére. Az utóbbi években a hivatalos azerbajdzsáni politika lényegesen aktívabbá vált ezen a téren (ebbe a keretbe illeszkedik a magyar újságíróküldöttség meghívása is).

Az etnikai konfliktus

Hegyi Karabah¹ nevét 1988-tól kezdte megtanulni a világ, amikor – a Szovjetunióon belül első ízben – súlyos összetűzésekkel, emberek erőszakos halálával terhes etnikai villongások törtek ki az azeriek és az örmények között. Ekkor tanultuk meg azt is, hogy ez Azerbajdzsánon belül egy örmény többségű autonóm terület. Kiderült továbbá, hogy a két nép között nem ez az első „nézeteltérés”, hiszen csak a 20. században már ezt megelőzően is legalább kétszer robbant ki súlyos emberáldozatokat is követelő fegyveres konfliktus.

1 Oroszul Nagornij Karabah, angolul Mountainous Garabagh

Hegyi Karabahról annyit érdemes tudni, hogy ebbe a körzetbe 1828-ban telepítettek be nagyobb számban örményeket Iránból, az orosz–perzsa háború után megkötött – már említett – békeszerződés értelmében. A jelenlegi geopolitikai helyzet kialakulásához pedig hozzátartozik, hogy 1921-ben, a kaukázusi népek fokozatos szovjet integrálódásakor az ország déli szegélyén található Zangezur régió (a magyar megye megfelelője) Örményországhoz került, és így vált Nahicseván egy elszigetelt azerbajdzsáni földdé.

A szovjet vezetés 1988-ban nem tudta kezelni a teljesen szokatlan konfliktus-helyzetet, így az alaposan elmérgesedett. A két fél kölcsönös vádaskodásai csak rész-igazságokat tartalmaztak, és a nemzetközi közvélemény sem tudott eligazodni az események között. De nem tudtak hathatósan beavatkozni a nemzetközi szervezetek sem, amelyek közül elsősorban az EBESZ vállalta a rendezés hálátlan feladatát – mindmostanáig eredménytelenül.

A történések vázlatos krónikája a következő:

1988 februárjában a Hegyi Karabah Autonóm Terület önkormányzata (tanácsa) határozatot hozott, hogy a terület kiválik Azerbajdzsán kötelékéből és egyesül Örményországgal. Tiltakozásul február 22–23-án Bakuban és Szumgaitban (Bakuhoz közeli iparváros) az azeriek gyűléseken fogalmazták meg a jelszót, hogy Karabah Azerbajdzsán elidegeníthetetlen része. Másnap, 24-én viszont már vér folyt: Karabahban a felajzott örmények megölték két azerbajdzsáni férfit. 28–29-én Szumgaitban véres leszámolások (pogromok) kezdődtek, amelyek során 26 örmény és 6 azeri halt meg. Megkezdődött az azerbajdzsániak kiűzése illetve menekülése Örményországból, párhuzamosan pedig az örmények nemritkán erőszakos kitelepítése Azerbajdzsánból. Júniustól Karabahból is üldöztek el azerieket. Ekkor még nem nyert polgárjogot az etnikai tisztogatás fogalma, de a valóságban lényegében megkezdődött ez a folyamat.

Júliusban a karabahi regionális parlament ülésén határozatot hoztak az Azerbajdzsánból való kiválásról (vagyis törvényerőre emelték az önkormányzat által már megszavazott elszakadást). Másnap az Azerbajdzsáni Legfelső Tanács ezt a határozatot alkotmányellenesnek minősítette. Még ugyanebben a hónapban a Szovjetunió Legfelső Tanácsának elnöksége Hegyi Karabah Autonóm Területet Azerbajdzsánhoz tartozónak nyilvánította.

Szeptember folyamán Sztjepanakertben (Hegyi Karabah fővárosában) sorozatos atrocitások érték az azeri lakosságot (gyilkosságok, házak felgyújtása). Az atrocitások egyre inkább kölcsönössé váltak és egyre durvább formákat öltöttek.

November 24: Bakuban és egy sor más városban rendkívüli állapotot hirdettek ki. Decemberben 105 ezer azerbajdzsáni hagyta el Örményországot.

1989 májusában a Szovjetunió Legfelső Tanácsa bizottságot hozott létre Hegyi Karabah ügyében. Júliusban leállították a forgalmat az Azerbajdzsán és Örményország közötti vasútvonalon. Megkezdődött Nahicseván „blokádjá”.

November 28: a Szovjetunió Legfelső Tanácsa újabb határozatot hozott a helyzet normalizálása érdekében. December 1-jén viszont Örményország Legfelső Tanácsa hozott határozatot az ország és Hegyi Karabah egyesítéséről. December 7-én az azeri Legfelső Tanács ezt a belügyekbe való beavatkozásnak minősítette. December első felében támadások kezdődtek örmény területről határmenti azerbajdzsán települések ellen.

1990 január 20: szovjet egységek harckocsikkal behatoltak a forrongó Bakuba, 131 embert megöltek. Azerbajdzsán fővárosában és több városában rendkívüli állapotot hirdettek ki.²

Február 13-án az örmény Legfelső Tanács hatályon kívül helyezte az Oroszországi Kommunista Párt Kaukázusi Irodájának 1921. július 5-én született határozatát Hegyi Karabah Azerbajdzsánhoz tartozásáról. Az azeri Legfelső Tanács március 6-án hivatalosan tiltakozott.

Június 25-én Gorbacsov elnök rendeletben tiltotta meg a Szovjetunió törvényeivel nem harmonizáló fegyveres kontingensek szervezését, és előírta az illegális fegyverek elkobzását (az intézkedésnek vajmi kevés fogantaja volt).

1991. május 9-én a Szovjetunió védelmi és belügyminisztériuma valamint a KGB csapatai megpróbálták lefegyverezni a két ország határa közelében illetve Hegyi Karabahban az illegális fegyveres alakulatokat. Az eredmény legalábbis kétes.

Szeptember 2: örmény szeparatisták kikiáltották a Hegyi Karabah Köztársaságot, a fegyveres csoportokból megalakították a mintegy 15 ezer fős önvédelmi erőket. Szeptember 23: az orosz és a kazah elnök közvetítésével találkozott az örmény és az azeri elnök, és megállapodtak a konfliktus békés rendezésében, a megállapodás azonban papíron maradt.

Október–november folyamán örmény csapatok elfoglaltak mintegy 30 azeri többségű falut Karabah területén. A lakosságot elűldözték.

December közepén a szovjet belügyi csapatokat kivonták Hegyi Karabah területről. December 30-án az éppen hogy megalakult FÁK országainak vezetői felhívással fordultak a szembenálló felekhez tárgyalások megkezdésére (természetesen eredménytelenül).

1992 január: az örmény fegyveresek megkezdtek az utolsó azerbajdzsáni települések felszámolását Karabahban (helyenként rendkívül brutális eszközökkel). Közben január 30-án az EBEÉ Tanácsának prágai ülésén felvették Azerbajdzsánt és Örményországot a tagok sorába. Elhatározták tényfeltáró misszió küldését a konfliktus térségébe, a misszió első látogatására már február 12–18-a között sor került.

Március 24: az EBEÉ Tanácsának soronkívüli ülése, amelyen határoztak egy „Minszki Konferencia” összehívásáról Karabah ügyében.

Áprilisban Oroszország megkezdte közvetítói tevékenységét. Május 7-én iráni közvetítéssel Teheránban találkozott az azeri és az örmény elnök, de a teheráni kezdeményezés is kudarcba fulladt. Karabahban befejeződött az etnikai tisztogatás.

Május 18–19-én megkezdődött a Karabahot Örményországtól elválasztó Lahin régió megszállása, a konfliktus utolsó fázisa, amelynek végére további hat azerbajdzsáni régiót is megszálltak örmény csapatok (lásd a térképet).

Az ENSZ Biztonsági Tanácsa 1993 folyamán négy határozatot is hozott a konfliktus gyors és békés rendezése érdekében, amelyek előírták az örmény fegyveresek kivonását a megszállt területekről, Hegyi Karabah státuszának megnyugtató rendezését, a menekültek visszatérésének lehetővé tételét lakóhelyükre. Mint az várható

2 A főváros lakossága tulajdonképpen a tehetetlen kormányzat ellen, a zűrzavaros helyzet miatt tüntetett, ennyiben volt köze a Bakuban lezajlott eseményeknek a karabahi konfliktushoz

volt, ezek a határozatok papíron maradtak, az egyetlen kézzelfogható eredmény az 1994 májusától hatályos tűzszünet a szembenálló felek között.

Az EBEÉ/EBESZ folyamatosan napirenden tartotta a karabahi konfliktust. Többek között foglalkozott ezzel a kérdéssel a budapesti csúcsertekezlet (1994 december), a Lisszabonban 1996-ban és az Isztambulban 1999-ben tartott csúcsertekezlet is.

1995 május és december között, majd 1996 januárjától decemberéig folytak a puhatólózó tárgyalások a minszki csoport keretében. December 2–3-án az EBESZ lisszaboni csúcstalálkozóján három elvet fogalmaztak meg a megoldás érdekében: a két ország területi integritását, Hegyi Karabah jogi státuszának meghatározását Azerbajdzsánon belül, a legmagasabb szintű autonómia keretében, valamint biztonsági garanciák nyújtását Hegyi Karabah teljes népességének. Az erről szóló nyilatkozatot Örményországon kívül mind az 53 akkori EBESZ-tagállam elfogadta. Amikor pedig – már 1998 novemberében – a minszki csoport társelnökei részéről felmerült Karabah kapcsán a „közös állam” gondolata, ezt az ötletet az azerbajdzsáni fél utasította el.

Azerbajdzsáni adatok szerint a katonai (fegyveres) agresszióknak 20 ezer ember esett áldozatul, 100 ezer személy sebesült meg és 50 ezer szenvedett maradandó károsodást.

Jelenleg a hivatalos azerbajdzsáni adatok szerint csaknem egymillió menekült található az országban (minden nyolcadik személy). Adminisztratív szempontból ezeket a személyeket három alapvető kategóriába sorolják be:

- Azok a tényleges menekültek, akik Örményország területén éltek, de az 1988-ban kirobbant etnikai konfliktus kapcsán erőszakkal áttelepítették őket Azerbajdzsán területére (a legtöbb forrás 250 ezerre teszi számukat).
- Azok az eredetileg is azerbajdzsán állampolgárok, akiket Hegyi Karabahból illetve a környező hét megszállt régióból üldöztek el az örmény fegyveresek 1988 és 1993 között (számuk a leghitelesebbnek tekinthető források szerint 660 ezer), ezekre külön kifejezést használnak, „belföldi hontalannak” nevezik őket (internally displaced person – IDP).
- Végül a menekült-státuszért folyamodó, harmadik országból érkezett – és nem azeri nemzetiségű – személyek (például Közép-Ázsiából elűldözöttek, Csecsenföldről menekült oroszok, afgán, iraki vagy iráni állampolgárok).

Az azerbajdzsán vezetés különösen nagy figyelmet fordít az első két kategóriára. A kormány az anyagi lehetőségek függvényében igyekszik fokozatosan javítani a menekültek valóban áldatlan életkörülményeit, viszont a látszatát is igyekszik elkerülni annak, hogy ezen menekültek véglegesen otthonra leljenek jelenlegi lakóhelyükön, amelynek ideiglenes jellegét állandóan hangsúlyozzák. Ugyanakkor a hivatalos politika megpróbálja megnyerni a nemzetközi közvélemény támogatását, de legalább együttérző szimpátiáját annak érdekében, hogy ez előmozdítsa a konfliktus rendezését, ezen belül a menekültek hazatérését. Sajnálatos módon az utóbbi cél elérésének egyik feltétele, hogy az első célkitűzés csak részben és lassan teljesüljön (tehát hogy a menekültek sanyarú létfeltételeiről közvetlenül győződhesse meg az odainvitált látogatók).

A menekültek kérdése prioritást élvez Azerbajdzsánban, ezt maga Heydar Aliyev, az ország nagy tiszteletnek örvendő volt elnöke állapította meg több ízben is, mind hazai, mind nemzetközi rendezvényeken. A menekültek problémájával törtenő foglalkozás koordinálására 1998-ban létrehozták a Menekültügyi Állami Bizott-

ságot. Ugyancsak 1998-ban fogadtak el egy hosszú távú Állami Programot a menekültügy gyökeres rendezésére. Ekkortól némileg felgyorsultak az elhelyezési körülmények javítását célzó munkálatok.

1999-től kezdődően mind Azerbajdzsánban, mind a FÁK különböző országai-ban, mind pedig más országokban egész sor konferenciát tartottak kimondottan a menekültek problémájáról illetve a megoldás lehetőségeiről. Ezeken a konferenciákon már egyre inkább éltek azzal a módszerrel, hogy dokumentumokban, röplapokon, fotóalbumokban stb. foglalták össze az azerbajdzsáni hivatalos álláspontot a menekültek sorsával illetve a kiváltó okokkal kapcsolatosan.

Az ENSZ 2005-ig meghosszabbította az azeri menekülteknek nyújtott élelmiszertámogatásokat, jelenleg 130 ezer menekült részesül rendszeresen havi élelmiszer-segélyben. Természetesen a nemzetközi segélyek nem oldhatnak meg minden problémát. 2003-ban például a nemzetközi segítség és támogatás együttes összege mintegy 40 millió dollár volt, amit az azerbajdzsáni állam további 120 millióval pótolni ki.

A fennálló gazdasági nehézségek ellenére az azerbajdzsán kormány is jelentős részt vállal tehát a menekültek ellátásából. Különösen érezhető mértékű az állami támogatás 2001-től, amikor erre a célra kezdték igénybe venni az olajexportból származó forrásokat. Ekkortól felgyorsult a sátoortáborok felszámolása és a menekültek nagy tömegeinek elhelyezése a számukra épített, egyszerű, de komfortos házakból álló összefüggő telepeken.

A statisztikai adatok szerint a menekültek körében magas a halandóság és az országos átlagnak csupán a fele a gyermekszületési ráta.

A menekültügy végső megoldása az azerbajdzsáni hivatalos álláspont szerint a karabahi etnikai konfliktus igazságos rendezésével, a menekültek szülőföldjükre való visszatérésével történhet.

A kibontakozás esélyei

Jelenleg a karabahi konfliktus ügye nyugvóponton van. Egy szuverén állam, Azerbajdzsán területének 20%-a megszállás alatt van, mégpedig egy másik szuverén állam, Örményország részéről. A megszállt területnek kevesebb mint a felét Hegyi Karabah (korábban autonóm terület) teszi ki, a többi eredetileg is dominálón azeri lakosságú terület volt, ahonnan az őslakosokat elűldözték – ez a létszám teszi ki a mintegy egymillió menekült döntő többségét. 1994 májusa óta tűzszünet van érvényben a két fél között, amelyet egyrészt a nemzetközi szervezetek erőfeszítései ellenére nem sikerült béke-megállapodással felváltani, másrészt mindennaposak a tűzszünet-sértések.

Meg kell állapítanunk, hogy az idő nem Örményországnak dolgozik.

Amikor a jelenlegi helyzet kialakult és megmerevedett, Azerbajdzsán igen súlyos válságot élt át és alig kezdte meg a kikapaszkodást a gödörből. Hadserege még csak alakulófélben volt, gazdasága romokban hevert, társadalmi és politikai megrázkódtatások gyötörték. Nem volt abban a helyzetben, hogy előnyösebb pozíciókat harcoljon ki, hogy érvényt szerezzen például az ENSZ BT vonatkozó határozatainak. Ráadásul a '90-es években Örményország élvezte a térség nagyhatalmának, Oroszországnak a támogatását. És az is az igazsághoz tartozik, hogy a válság kirobbanásának időszakában előtérbe került a népek önrendelkezési jogának erőteljesebb

érvényesítése (ez vezetett többek között Jugoszlávia és a Szovjetunió felbomlásához is), ami kedvezett Hegyi Karabah önállósulásának.

Azerbajdzsán azonban rendelkezik néhány nem elhanyagolható adottsággal. Ezek közül elsőként a népesség lélekszámát érdemes említeni: ez legalább kétszeresen felülmúlja Örményországot. A népszaporulat adatai (a születési arányszámok) egyértelműen Azerbajdzsán javára szólnak, a felnövekvő fiatal generációk létszáma igen nagy. Örményországban ennél rosszabb a helyzet, az országnak szembe kell néznie egy elöregedő társadalom problémáival.

Ezen kívül érdemes említést tenni Azerbajdzsán olajvagyonáról, amely nemzetközi vonatkozásban is igen szilárd pozíciót biztosít az országnak. Ez az olajvagyon ma már óriási bevételeket eredményez, amelyek a közeljövőben tovább fognak nőni. A tartósan magas olajárak tovább javítják Azerbajdzsán gazdasági (és katonai fejlesztési) esélyeit.

A kilencvenes évek közepére az ország rendezte zilált viszonyait mind politikai-társadalmi téren, mind gazdaságilag, mind pedig pusztán katonai értelemben.

Oroszország álláspontja a karabahi konfliktussal kapcsolatban kiegyensúlyozottabbá vált, a Putyin elnök nevéhez köthető pragmatikus politikai vonalvezetésnek megfelelően Moszkva vélhetően számol a realitásokkal. Természetesen a térség másik befolyásos középhatalmát, Törökországot sem szabad kihagyni a számításból, amelynek szimpátiája egyértelműen Azerbajdzsán oldalán van. A harmadik térségbeli ország, Irán álláspontja nem egyértelmű, de mindenesetre – Baku szempontjából – nem ellenséges.

Nem feledkezhetünk meg a Kaszpi-tenger térségében saját érdekeiket megjelenítő nagyhatalmakról sem, amilyenek például az Egyesült Államok és Kína (véletlenül mindketten nagy olajfogyasztók, és mindketten az ENSZ BT állandó tagjai). Ezen országok érdekei inkább Azerbajdzsán támogatását hozzák magukkal bármilyen térségbeli konfliktus esetében, mert számukra elsődleges szempont az olajszállítások biztonsága.

Az utóbbi időben Azerbajdzsán eredményes erőfeszítéseket tett álláspontjának megismertetése, a helyzet tarthatatlanságának tudatosítása, a széles értelemben vett nemzetközi közvélemény szimpátiájának elnyerése érdekében. Ehhez társul a nemzetközi intézmények (ENSZ, EBESZ) tulajdonképpen egyértelmű támogatása, hiszen Azerbajdzsán a jelen konfliktus kapcsán agresszió áldozata. Ezt a hivatalos támogatást kívánja az azeri állam a nemzetközi közvélemény támogatásával is megerősíteni.

Örményország pozíciói – függetlenül attól, hogy a kiinduló helyzetben mennyire képviselt igazságos ügyet – hosszú ideig nem tarthatók. Kénytelen azzal a ténnyel számot vetni, hogy bár a 20. századi népiirtás kapcsán bírta a világ közvéleményének szimpátiáját, hovatovább egyedül, támogatók nélkül marad jelenlegi, agresszív szándékokról tanúskodó szerepében. Embertartalékai korlátozottak, gazdasági potenciálja gyenge, geostratégiai pozíciói sérülékenyek (környezete inkább ellenséges, mint támogató).

Az már ma sem tűnik logikusnak a semleges szemlélő számára, hogy Örményország mi célból tart megszállva azerbajdzsáni területeket. Hegyi Karabah esetében ez magyarázható, hiszen a körzet lakossága kifejezte szándékát az Örményországgal való egyesülésre, még ha a megoldás módjával nem is ért egyet mindenki. (Hasonló

a helyzet Koszovó problémájához, amelyet a nemzetközi jog szintén nem tud kezelni, minthogy ütköznek a népek önrendelkezésére illetve az államok szuverenitására és a határok sérthetetlenségére vonatkozó elvek.)

Kis „jóakarattal” érthető, hogy a földrajzi összeköttetést biztosító Lahin régiót az örmények meg akarják tartani, de a többi megszállt területet bízvást feladhatnák, bizonyítva ezzel a nemzetközi közvélemény előtt saját jószándékukat, a békés megoldás iránti elkötelezettségüket. Ráadásul ezzel megfosztanák Azerbajdzsánt egyik, hovatovább igen hathatós érvétől, a menekültek visszatelepítésének követelésétől, illetve jelenlegi életkörülményeik ténylegesen megrázó ismertetésétől.

Igaz, a térképre pillantva találunk stratégiai magyarázatot a megszállt területek formájára: a csaknem négyzetalakú térség a maga rövid frontvonalával könnyebben tartható, mint egy zezzugos és éppen ezért hosszabb frontvonal.

Meg kell említenünk egy olyan megoldási változatot, amelyet Azerbajdzsán állítólag támogatna. Ez pedig a „területcserét békéért” elve. Konkrétan Örményország megtartaná a Hegyi Karabah-hoz vezető korridort, amelyet létfontosságúnak tekint, cserébe lemondana az ország déli részén egy földsávról, amely összeköttetést teremtene Azerbajdzsán központi területe és Nahicseván között. Ez természetesen azzal a következménnyel járna, hogy bekövetkezne Hegyi Karabah végleges annexiója (mármint Örményország által).

Fogas kérdés, hogy mi történne Karabahhal, ha a konfliktus az azerbajdzsáni szempontok szerint nyerne megoldást. A hivatalos álláspont az, hogy a térség Azerbajdzsánon belül a legmagasabb szintű önkormányzatiságot (autonómiát) kapná, és természetesen garantálnák a lakosság teljes és maradéktalan biztonságát. Ez az álláspont összhangban van az EBESZ lisszaboni csúcserőkezelésének (1996) elveivel. Az évszázados kölcsönös gyűlölködést figyelembe véve azonban örmény részről – és a semleges megfigyelő részéről is – jogos aggodalmak merülnek föl a biztonsági garanciákat illetően.

Másrészt ma már nem kézenfekvő az a megoldás, hogy az államok szuverenitására hivatkozva egy népcsoportot arra kényszerítsenek, hogy akarata ellenére lemondjon önrendelkezési jogáról. Nem tehető ez meg Koszovóban, és valószínűleg nem tehető meg egykönnyen Hegyi Karabahban sem.

A fegyveres erő

Mint minden más területen, Azerbajdzsán súlyos örökséget vett át ezen a téren is a Szovjetunió széthullása után. A fegyveres erőket lényegében a semmiből kellett teremteni. Ennek a folyamatnak a kezdeteiről illetve a mára kialakult eredményeiről a magyar újságíró-küldöttség tájékoztatást kapott a Védelmi Minisztérium Nemzetközi együttműködési osztályának vezetőjétől. Kiderült, hogy a haderőfejlesztés első lépéseként az újonnan kinevezett védelmi miniszter levelet írt – moszkvai központi káder-adatok alapján – háromezer azeri származású tisztnek, és fölszólította őket a hazatérésre, a szerepvállalásra az újonnan megszervezendő azerbajdzsáni hadseregben. Körülbelül 50%-ban tettek eleget ennek a fölszólításnak, a hazatért tisztet alkották a hadsereg gerincét.

A hadsereg megszervezésére gyakorlatilag háborús körülmények között került sor.

Első lépésként zászlóalj szintű formációkat szerveztek, amelyek biztosíthatták egy-egy körzet vagy régió lakosságának védelmét az örmény agresszió ellen. Ezek az önvédelmi zászlóaljak képezték a későbbi dandárok alapját.

További problémát okozott, hogy 1992 májusában Taskentben a Szovjetunió európai utódállamai aláírták a CFE-szerződésből fakadó megállapodást a szovjet állam által megtartható fegyverzet-mennyiségek elosztásáról. Ennek keretében Azerbajdzsán elég korlátozott mennyiségekkel rendelkezhetett, konkrétan: 220 harckocsival, 220 páncélozott harcjárművel, 285 tüzérségi eszközzel, 100 harci repülőgéppel és 50 támadó helikopterrel. Az ország szigorúan betartotta ezeket a mennyiségi korlátozásokat.

Mára a kezdeti nehézségeket leküzdötték. A védelmi kiadások GDP-arányos része évek óta körülbelül 6%, de ez névértékben (a GDP-vel együtt) intenzíven növekvő tendenciát mutat.

A fegyveres erők állományában hagyományosan három fegyvernem található: szárazföldi csapatok, légierő (összevonva a légvédelemmel) és haditengerészet, ez utóbbi a Kaszpi-tengeren lát el feladatokat. A tisztképzés minden szinten megoldott hazai bázison, beleértve a vezérkari szintű továbbképzést is. Az érdeklődés a tiszt pálya iránt igen nagy. A nők aránya a fegyveres erőknél megközelíti a 15%-ot (nem tisztázódott, bár valószínűsíthető, hogy ez csak a tiszt állományra vonatkozik).

Bár a tisztképzés alapvetően biztosítható az ország saját képzési intézményeiben, az utóbbi években nagyon sokan tanulnak külföldön, elsősorban angolnyelvű iskolákban. Így immár tíz éve küldenek tiszteket az Egyesült Államokba, Nagy-Britanniába, Franciaországba, Németországba, Törökországba és más NATO-államokba a legkülönbözőbb tanfolyamokra. Jellemző példa, hogy 2000 óta a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem Békepartnerségi Nyelvkepző Központjában 38 azeri tiszt tanult a három hónapos nyelvtanfolyamokon, a legtöbben angolul. Egyébként tanulnak azeri tisztek orosz katonai felsőoktatási intézményekben, illetve a FÁK más tagállamaiban is.

A fegyveres erők létszáma meghaladja a 60 ezer főt, arányaiban nagyobb a „szokásosnál”, de erre magyarázatul szolgál a háborús helyzet. Ugyanakkor még így sem lépik túl a CFE-1A szerződésben 1992-ben meghatározott elvi küszöböt, amely a népesség 1%-ában adja meg a katonák, az egyenruhás állomány létszámát. (A fegyver-kategóriákra vonatkozó korlátozásokat is betartják, mint ahogy arról már volt szó.)

Azerbajdzsánban vegyes hadkiegészítési rendszer van érvényben, amelynek bázisát a sorkötelezettség adja. A fiatalok kötelező szolgálati ideje jelenleg másfél év, nem tervezik – legalábbis a közeljövőben – sem az időtartam csökkentését, sem a sorkötelezettség eltörlését vagy felfüggesztését. Ugyanakkor mind a tiszthelyettesi, mind – kisebb mértékben – a tiszt állomány körében él a szerződéses szolgálat intézménye, amely azonban inkább kivétel mint szabály. A fegyverzet gyakorlatilag kivétel nélkül szovjet eredetű.

Kivételes jelentőséggel bír az azeri fegyveres erők számára a NATO-val és a tagországokkal kialakított kapcsolatrendszer, ezen belül bekapcsolódásuk a békepartnerségi programokba. Azerbajdzsán 1994-ben csatlakozott a „Partnerség a békéért” programhoz, majd két évvel később az úgynevezett Tervezési és Felülvizsgálati Folyamathoz (Planning and Review Process – PARP). Ennek megfelelően, a NATO-szabványok alapján alakították át teljes tervezési és képzési rendszerüket, alapvetően török segítséggel. A tisztiiskolákból kikerülő fiatal hadnagyok egy évet

töltenek a Szövetség normáinak megfelelő tréning-központokban, mielőtt alakulatokhoz kerülnének. Sok esetben NATO-tisztek vesznek részt a kiképzésben és a nevelésben, nagyon sok tanfolyamot, szemináriumot, műhely-beszélgetést vezetnek a helybélieknek.

Egy gépesített lövészdandár teljesen a NATO-szabványoknak megfelelően került kialakításra és felállításra. A szabályzatokat szintén ennek megfelelően fogalmazták át.

A békepartnerségi programok keretében illetve a kétoldalú megállapodások alapján évente a fegyveres erők 1500 képviselője vesz részt a legkülönbözőbb oktatási-képzési formákban, beleértve természetesen a konferenciákat, szemináriumokat stb. Emellett az Egyéni Partnerségi Terv (Individual Partnership Plan – IPP) keretében évente a fegyveres erők mintegy 1000 képviselője vesz részt mintegy 300 NATO-gyakorlaton, és 6–8 NATO-rendezvényt tartanak Azerbajdzsánban. Utóbbiak közül az egyik legjelentősebb a 2001-ben megrendezett közös gyakorlat, a „Cooperative Determination-2001” volt.

Brüsszelben, Monsban, Nápolyban és Norfolkban, a különböző NATO-parancsnokságokon azerbajdzsáni tisztek is teljesítenek szolgálatot. Szélesedik Azerbajdzsán részvétele a békemissziókban, bár az ország fegyveres erőire elsősorban otthon van szükség. Így például egy 34 fős azeri szakasz teljesít szolgálatot Koszovóban, a KFOR keretében, ezen belül egy török zászlóalj kötelékében. 22 fős békefenntartó szakasz szolgál Afganisztánban az ISAF keretében, ugyancsak török zászlóalj kötelékében, a kabuli repülőtér védelmében. 2003 augusztusától 151 fős békefenntartó kötelék vesz részt az iraki műveletekben, egy amerikai ezred alárendeltségében.

Külön téma a terrorizmus elleni küzdelem. Ennek keretében Azerbajdzsán megnyitotta légterét a koalíciós erők számára. És természetesen külön téma a fronthelyzet is. Az 1994-ben Örményország és Azerbajdzsán között megkötött tűzszünet csak részmegoldást hozott, mert továbbra is megszállás alatt van az ország területének 20%-a, és mindennaposak a tűzszüneti vonal mentén a lövöldözések. Látnunk kell, hogy az azerbajdzsáni fegyveres erők egyre inkább készen állnak és képesek a karabahi helyzet katonai megoldására, ha nem születik hamarosan politikai megoldás.

A két ország küzdelmének van kapcsolódása a terrorizmus elleni harchoz is, mivel – azerbajdzsáni álláspont szerint – az ország ellen állami szinten szervezett terrorista-akciókat hajtanak végre örmény szeparatisták és nacionalista szélsőségesek. Az utóbbi 13 évben 32 ilyen akcióról vannak állítólag bizonyítékaik, amelyek során mintegy kétezer véletlen ember esett áldozatul (a legjelentősebbek a bakui metróban elkövetett merényletek, de támadások érték például a Baku–Moszkva között közlekedő vonatot is).

Gazdasági helyzet

Miként a politikai struktúra, a gazdaság is a válság és a káosz állapotába került 1992–93-ban. A Szovjetunió széthullása önmagában is katasztrofális következményekkel járt minden utódállamra, így Azerbajdzsánra is. Ami pedig – ettől a súlyos helyzettől függetlenül – a tervgazdálkodás felváltását illeti egy piacorientált gazdasági rendszerrel, mi magyarok is megtapasztaltuk az évtizedes hullámvölgyet. Meg-

tapasztalta Azerbajdzsán is. Ráadásul viselte egy áldatlan háború és egy aránytalanul nagy menekültáradat súlyos terheit. Viszont az olaj révén az ország viszonylag rövid idő alatt kikecmergett a hullámvölgyből.

A GDP 1996-ban mutatott először növekedést, amely 1968-tól minden évben 10% körül járt, 2005-ben pedig szinte hihetetlen mértéket öltött, meghaladta a 25%-ot.³ Az 1994-es hiperinflációt (1660%) sikerült megfékezni, az utóbbi években ez mindig 10% alatti.

Ottlétünk alatt fogadott bennünket az Állami Olajtársaság alelnöke, aki tájékoztatást adott a kőolaj-kitermelés helyzetéről és ennek nemzetközi aspektusairól, elsősorban az olajexportról. Érdekességgént elmondta, hogy Azerbajdzsán olajtermelése 1944-ben érte el csúcspontját, mintegy 40 millió tonnát, ami az akkori Szovjetunió termelésének 75%-a volt. Jelenleg a szárazföldön található olajkutak már kimerülőben vannak, alig egymillió tonna termelést biztosítanak évente. Ezzel szemben óriási készleteket tártak fel a Kaszpi-tenger alatt, és a termelés zömét ma már a tengeri kutak adják. Konkrétan 2005-ben a teljes kőolaj-kitermelés mintegy 30 millió tonna volt, amelynek jelentős részét exportálták. A termelés volumene még egy ideig fokozható, amikor pedig a kitermelt olaj mennyisége csökkenni kezd, belép a kazah és a türkmén olaj, amelyet a Kaszpi-tengeren át szállítanak Bakuba (jelenleg tankerekkel, de perspektívában csővezeték révén).

Már a kilencvenes évek közepétől foglalkoztatta az ország vezetőit az olajexport útvonalának megválasztása, a szállítás diverzifikálása. Jelenleg két csővezetéken juthat el az azeri olaj a Fekete-tengerig, az egyik Novorosszijszk orosz kikötőbe, a másik Szupsa grúz kikötőbe. (Megjegyzendő, hogy mindkettő kikerüli Örményországot.) Az igazi nagy „dobás” azonban a jelenleg már beüzemelés és feltöltés alatt álló Baku–Tbiliszi–Ceyhan csővezeték, amely közvetlenül a Földközi-tengerre képes szállítani évi 50 millió tonna olajat. Ezzel megkerülhető a szűk keresztmetszet, a Boszporusz, amely jelentősen korlátozza a tankerek nagyságát, a szállítható olaj mennyiségét és a szállítás jövedelmezőségét is.

Sajátos aspektusa az olajjal kapcsolatos terveknek, hogy hogyan osszák fel egymás között a Kaszpi-tenger olajkincsét a partmenti országok, Oroszország, Kazahsztán, Türkmenisztán, Irán és Azerbajdzsán. A kapott információ szerint Irán magatartása akadályozza egy kölcsönösen elfogadható megállapodás megkötését, mivel ez az ország a tengerpartból ráeső 14% helyett 20%-ra tart igényt. Bizonyos fenntartásokkal Türkmenisztán is él, míg a három másik ország elfogadja a tengerpart hosszával arányos elosztás elvét.

Az utóbbi évek nagy felfedezése a Kaszpi-tenger alatt rejlő földgáz. Ennek kiaknázása még csak most van felfutóban, de máris tervezik a Baku–Tbiliszi–Erzurum gázvezetékét, amelynek végállomása Törökország központi részén található, és amely ilyen módon elsősorban Törökország igényeit hivatott kielégíteni.

Visszatérve Azerbajdzsán szomszédaihoz, a legtöbb aggodalomra Irán ad okot (már természetesen Örményországon kívül, amellyel lényegében hadiállapot áll

3 Erről igazán keveset tud a magyar közvélemény, amely – érthető módon – a 10%-os növekedést hosszú évek óta megközelítő Kínát helyezi figyelmének középpontjába

fenn). Irán akadályozza a megállapodást a Kaszpi-tenger olajkincsének kiaknázási arányait illetően, ráadásul – teokrata állam lévén – az iszlám síita ágának fundamentalista irányzatát propagálja, ami egyértelmű fenyegetés a világi Azerbajdzsán számára. A déli szomszéd területén élő 30 millió azeri is furcsa ellensúlyt képez az „anyaországgal” szemben. És végül Irán nukleáris ambíciói egyértelműen aggasztják a bakui vezetést.

Oroszországgal a kilencvenes években a viszony inkább feszültnek volt mondható, mint kiegyensúlyozottnak. Mióta azonban Putyin ül az elnöki székben, a pragmatikus oroszországi politika mentén megtalálhatók a viszony normalizálásának módjai. Jelenleg ezt a kapcsolatot kiegyensúlyozottnak lehet nevezni.

Grúziával hagyományosan jók a kapcsolatok (amit bizonyára megalapoz a közös örmény-ellenesség). Az ország Azerbajdzsán számára a nyugat kapuja, itt húzódnak a legnagyobb csővezetékek.

A közép-ázsiai országokkal Azerbajdzsán kiegyensúlyozott kapcsolatokat tart fenn.

A további sokoldalú együttműködési projektekből csak egyet kívánunk még megemlíteni: a hajdani „selyemút” életre keltését célzó TRACECA tervet (Transport Corridor for Europe, Caucasus and Asia – Európai, kaukázusi és ázsiai szállítási útvonal), amely 14 ország 1998-ban Bakuban aláírt megállapodása alapján fog megvalósulni.

Jelenleg Azerbajdzsánnak 145 országgal van diplomáciai kapcsolata, ebből 28 országban tart fenn nagykövetséget (köztük hazánkban is).

Azerbajdzsánban sajátos Oroszország megítélése, beleértve a Szovjetunió időszakát is. A legtöbben készséggel elismerik, hogy az azerbajdzsáni nép sokat profitált a Szovjetunió létezéséből, sokat kapott a szovjethatalomtól (például az oktatás általánossá tétele, az egészségügy színvonalának fejlődése, a kapcsolatok kiépítése más népekkel mind a Szovjetunióon belül, mind annak határain kívül). Tulajdonképpen elmarasztalják Gorbacsovot a Szovjetunió széthullásának elősegítéséért. Ugyanakkor nem felejtik el a szovjet vezetés egyoldalúan ellenséges lépéseit például a bakui tüntetések leverése kapcsán, de különösen a karabahi etnikai konfliktussal kapcsolatosan. Ez utóbbiban a cári Oroszország legrosszabb hagyományainak felkarolását vélik felfedezni, amely hagyományokat a Jelcin-vezette Oroszország még a kilencvenes években is folytatott (egyoldalú fegyverszállítások Örményországnak).

Az azerbajdzsáni nép természetesen részt vett a Nagy Honvédő Háborúban, mintegy 650 ezren harcoltak a fronton, és közülük közel 200 ezren estek a háború során. Emléküket ugyanúgy tisztelik, mint a többi fegyveres konfliktus áldozatainak emlékét.

Következtetések

Mint újságírók, a helyszínen megpróbáltuk a lehető legtöbb információt összegyűjteni. Érdeklődésünk középpontjában természetesen a karabahi konfliktus és annak egyik következményeként a menekültek helyzete állt. Nyilvánvaló, hogy a kapott információk egyoldalúak voltak, olykor elfogultak az azeri nép javára, ezt természetesnek tartottuk. (Így például az örmény áldozatokról, veszteségekről, menekültekről szinte semmit nem hallottunk.)

Úgy ítéljük meg, hogy a válság a jelenlegi befagyott állapotában nem sokáig maradhat fenn. Az idő nem Örményországnak dolgozik, a megszállt területek megtartására egyre kevesebb az esélye. Ezért várható, hogy rugalmasabb pozíciót fog elfoglalni az esetleg folytatódó tárgyalásokon, vagy a közvetítő kísérletek alkalmából.

Azerbajdzsáni részről az a pillanatnyi álláspont az uralkodó, hogy türelmesek, de a nép türelmének is van határa. Minden tárgyaló partnerünk kifejtette, hogy a politikai megoldást részesítik előnyben, de minden eszközt igénybe fognak venni az igazságos rendezés érdekében (értsd: a megszállt területek visszafoglalására).

A hivatalos bakui álláspont előnyben részesíti az EBESZ lisszaboni csúcserkeztetésén elfogadott elveket, vagyis: Hegyi Karabah Azerbajdzsán elidegeníthetetlen része, amelynek a legszélesebb körű autonómiát kívánják biztosítani. Ugyanakkor semmiféle tényleges garanciát nem tudnak nyújtani a karabahi örmény lakosságnak, amely megóvná őket az egyéni túlkapaszkodástól, a bosszú és a gyűlölet megnyilvánulásaitól. Nyilván a visszatérő azeri lakosság igényt tart egykori ingatlanjára (ha még azonosítható), illetve a megfelelő kárpótlásra, ami nem fog menni az örmények sérelme nélkül.⁴ A bosszúvágy időzített bombaként működik.

Karabah lakói „kiharcolták” maguknak a jogot a hely miatt biztosítható önrendelkezésre, de a kiválás és az Örményországgal való egyesülés jogának gyakorlására egyelőre nincs esélyük. A két országból kölcsönösen elűződött lakosság visszatérésére sem látunk semmi esélyt. Egyébként még ha állami szinten megállapodás is történne, aligha akadna olyan bátor ember, aki az eleve ellenséges közegbe visszatérne.

Ha az örmények a csökkenő nemzetközi támogatás dacára kitartanak merev álláspontjuk mellett, akkor aligha kerülhető el a fegyveres konfliktus kiújulása. Ennek kimenetele nem lehet kétséges: szinte minden mutató az azerbajdzsáni félnek kedvez. Viszont felő, hogy ebben az esetben Hegyi Karabah örmény lakosságát elsöpörné a harcselekmények lendülete, amely esetleg át is csapna a hivatalos államhatáron Örményország területére. Egy ilyen etnikai tisztogatást nem tudnának megakadályozni a nemzetközi szervezetek, akár az ENSZ, az EBESZ vagy a FÁK próbálna ennek elejét venni. Végül pedig a nemzetközi közvélemény tudomásul venné a kialakult helyzetet (mint tette Boszniában vagy Horvátországban), hiszen a jelenlegi menekültek nagyobbik része visszatérhetne lakóhelyére.

Minden logika szerint politikai megoldást kell találni, mégpedig mielőbb, mert a késlekedés a politikainál rosszabb (tehát katonai) megoldással fenyeget.

Látogatásunk azért is rendkívül hasznos volt, mert egy elhúzódnó etnikai konfliktus természetrajzához, előzményeihez, következményeihez és megoldási lehetőségeihez kaptunk „első kézből” származó információkat. Ezek az információk megerősítették azt a korábban is meglévő meggyőződésünket, hogy ezeknek a konfliktusoknak nincs mindenki számára elfogadható, igazságos megoldásuk. Ennek megfelelően pedig nincs gyors megoldásuk sem.

4 Bár teljesen eltérő szituáció, de emlékezzünk a Koszovóba visszatért albánok viselkedésére

Németh József

2001. szeptember 11.

Egy vizsgálat anatómiája

A 2001. szeptember 11-ei terrortámadások okozta sokkhatás után az Egyesült Államok társadalma az eddigi talán legérzékenyebb kérdéssel nézett szembe, nevezetesen, hogy megelőzhető lett volna-e ez a cselekmény vagy sem? A kérdésre számos válasz és magyarázat született és még több újabb kérdés merült fel. Egyre szükségesebbé vált az események széleskörű vizsgálata oly módon, hogy az egyben tartalmazza azokat a javaslatokat is, amellyel a jövőben hasonló támadások megelőzhetőek, vagy legalábbis hatásuk csökkenthető. A fenti feladat elvégzésére életre hívott 9/11 Bizottság – amelynek tevékenységéről ad ismertetőt az alább közölt cikk szerzője – kiváló munkát végzett, hiszen tevékenységén túl nagyban hozzájárult ahhoz is, hogy az amerikai társadalom szembe tudjon nézni hibáival, felmérje felelősségét, és képes legyen egy új biztonsági rendszer kialakítására és fenntartására.

Öt évvel ezelőtt, 2001. szeptember 11-én 19 terrorista négy repülőgépet térített el az Egyesült Államokban. Mindannyian hivatalos vízummal érkeztek az országba, és mint később kiderült az al-Kaida terrorszervezet tagjaiként egy cél lebeggett szemük előtt: végrehajtani azt az öngyilkos merényletet, amelynek során több mint 3000 ártatlan ember vesztette életét. Öt év telt el azóta, és ma már tudjuk – ha úgy tetszik, saját bőrünkön érezzük –, hogy annak a napnak az eseményei, azok rövid és hosszú távú hatásai, alapjaiban változtatták meg az amerikaiak és más nemzetek világnézetét. Ebben a fél évtizedben jól látható és közvetlenül kevésbé érzékelhető frontvonalak nyíltak meg a nemzetközi terrorizmus elleni háborúban: az előbbiek közé az afganisztáni tálib és az iraki Szaddam-rendszer katonai erővel történő megbuktatását, míg az utóbbiak közé a lehetséges terrortámadások kivédésére alkalmazott régi és új módszerek alkalmazását sorolhatjuk. Öt év ugyanakkor elegendő idő ahhoz is, hogy fél évtized történelmi távlatból vizsgáljuk a megtörtént eseményeket, azok napjainkra és a jövőre kifejtett hatásait. Ennek során érdemes néhány alapvető kérdést feltennünk: Hogyan történhetett meg ez a terrortámadás? Tudott-e a kormány a készülő eseményekről, ha tudott, akkor mikortól és mit tett a rendelkezésre álló információkkal? Mit kellett volna megtenni a támadás elkerülése érdekében? Milyen tanulságokkal szolgál számunkra a tények feltárására létrehozott bizottság munkája?

A fenti kérdések „hivatalos” megválaszolására az amerikai elnök és Kongresszus életre hívta az Egyesült Államok Ellen Elkövetett Terrorista Támadások Nemzeti Bi-

zottságát (The National Commission on Terrorist Attacks Upon the United States), amely 2002 novemberében kezdte meg működését. A létrejött szervezet, amelyet a későbbiek során a „9/11 Bizottság” közkeletű elnevezéssel illettek, rendkívül nehéz körülmények között kezdte el tevékenységét, hiszen egyrészt nagyon érzékeny kérdéssről volt szó, másrészt az ügyben szereplő személyek, szervezetek és adatok száma rendkívül soknak és szerteágazónak bizonyult.

A 9/11 Bizottság létrehozásának előzményei és körülményei

A 20. század utolsó évtizede a világpolitikai eseményeket illetően viszonylagos nyugalomban telt el, jól lehet bizonyos helyi háborúk (Öböl, Balkán) már jelezték azt, hogy a bipoláris világrend megszűntével a nemzetközi rendszer formálódik, keresi új helyét.

Az évtized első felében biztonságpolitikai szempontból meghatározásra kerültek azok a kockázatok, veszélyek és kihívások, amelyek közül az *Egyesült Államok számára a terrorizmus még mindig csak egy veszély volt a sok lehetséges közül*, és korántsem vezette a nemzeti biztonság megóvása érdekében összeállított listát. 1995-ben Bill Clinton elnök felállította az ún. „Terrorista-ellenes Biztonsági Csoportot” (Counterterrorism Security Group), amelynek vezetője Richard A. Clark egy később megjelent könyvében arról írt, hogy a korabeli elemzések szerint egy olyan globális iszlám terrorista csoport volt kialakulóban, amelynek vezetője a gazdag Szaúd-Arábiából származik.

Az 1998 augusztusában Kenyában és Tanzániában az amerikai követségek felrobbantásakor már 257 halálos áldozat és több ezer sérült volt az al-Kaida „számlájára” írható, amelyre reagálva Clinton először rendelt el fegyveres akciót annak afganisztáni és szudáni kiképző bázisai ellen. William Cohen akkori amerikai védelmi miniszter a támadások kapcsán elmondta, hogy *„bár azok nem oldják meg a problémát, ugyanakkor egyértelmű üzenetet hordoznak a terroristák számára”*.¹

1999-ben és 2000-ben az amerikai védelmi kiadások a terrorizmus növekvő fenyegetésének hatására növekedtek, mégis a közvélemény Clinton elnök Monica Lewinskyvel elhíresült afférjától volt hangozó. A USS Cole amerikai hadihajó ellen intézett támadás 2000 októberében ismét az al-Kaida kézjegyét viselte magán, ugyanakkor a kormányzat válasza – terrorista bázisok bombázása – igencsak visszafogottan sikerült.²

Nem sokkal később az új amerikai elnök, George W. Bush első nemzetbiztonsági ülésén elmondott beszédében nem a nemzetközi terrorizmus elleni kérdés szerepelt az első helyen, hanem a Szaddám Husszein vezette iraki rezsim jelentette fenyegetés és a rakétavédelem témakörei.

A fenti előzmények után következett be a 2001. szeptember 11-ei támadás, amelyről szinte azonnal értesült a világ közvéleménye, és a nemzetek nagy része szinte „egy emberként” állt ki az amerikai nép mellett. A terrorakciót követő időszakban az amerikai társadalom az áldozatok gyászolásával és a támadásra adandó válasz mikéntjével volt elfoglalva, amely utóbbi irányítójaként Bush elnök a nemzet teljes

1 Forrás: <http://www.cnn.com/US/9808/20/us.strikes.01/>, letöltve: 2006. augusztus 19.

2 Forrás: <http://archives.cnn.com/2000/US/10/23/uss.cole.01/>, letöltve: 2006. augusztus 19.

támogatását magáénak tudta. A támadások kivizsgálását végző független bizottság felállítását 2001 októberében először a demokraták kezdeményezték, amely erőteljes republikánus ellenállásba ütközött. 2001 novemberében a demokraták és a republikánusok is egyetértettek abban, hogy a vizsgálat megindítása még semmilyen formában sem aktuális, ugyanis Warren B. Rudman korábbi republikánus szenátor megfogalmazása szerint „az csak nyugtalanságot idézne elő”, amely kedvezőtlenül hatna az éppen folyamatban lévő kormányzati lépésekre és katonai műveletekre az afganisztáni tálib rendszer ellen.³

Az év utolsó hónapjában azonban – jelentős mértékben a tálib rendszer sikeres megdöntésének köszönhetően – Joseph I. Liebermann demokrata és John McCain republikánus szenátorok egy független, kettős összetételű és önálló idézési jogosultsággal rendelkező bizottság felállítását kezdeményezték. Az elképzelést a demokraták töretlenül támogatták, azonban 2002 februárjára a republikánusok kihátráltak belőle, ugyanis a Fehér Ház – hivatkozással egy korábbi szenátusi döntésre – bejelentette, hogy két olyan bizottságot fognak felállítani, amelyekbe külön-külön a Szenátus és a Fehér Ház (továbbiakban: Közös Bizottság) delegál elsősorban nemzetbiztonsági szakembereket, és amelyek munkájuk végeztével közös jelentést adnak ki. Ugyanakkor az áldozatok családjai egyre határozottabban követelték egy olyan bizottság felállítását is, amely rendelkezik olyan valós hatalommal és presztízzsel, amely lehetővé teszi a támadások előzményeinek lehető legteljesebb feltárását és széleskörű publikálását.

A Közös Bizottság egy évet kapott feladatának elvégzésére, amelyhez az átlagosnál nyilvánvalóan nagyobb vehemenciával láttak neki. Ekkor még nagyon úgy tűnt, hogy az általuk végzett vizsgálat eredményei nem jutnak túl a nemzetbiztonságban érintett szervezeteken, azonban egyre több olyan bizonyíték látott napvilágot, amely szerint a kormányzat illetékes szervezetei komoly hibákat követtek el, így egyre inkább szükségessé vált egy sokkal mélyrehatóbb és szélesebb körű vizsgálat végrehajtása.

2002 szeptemberében – egy évvel a támadás után – a kormányzat belátta, hogy mindenképpen szükséges a vizsgálat kiterjesztése, hiszen az egyrészt nem fogja elvonni az amerikaiak figyelmét a terror elleni háborútól, másrészt ezzel eleget tesz a növekvő társadalmi nyomásnak is. Ugyanakkor – ahogy a New York Times is utal erre egy cikkében – a kormányzat a választások miatt szükségesnek látta azt is, hogy a bizottságban egyenlő arányban legyenek a demokraták és a republikánusok is, és az lehetőleg egy éven belül (még időben, a választások előtt) fejezze be a vizsgálatát.⁴

Végül 2002. november 15-én a Fehér Ház és a Kongresszus megegyezett egy tíz fős – pártontként öt-öt delegáltból álló – bizottság felállításában, amely tevékenységét 18 hónapon át végezheti.⁵ A felek megegyeztek abban is, hogy annak elnökét és alelnökét Bush javasolja, figyelembe véve a pártok és az áldozatok családjainak akaratát.

3 Forrás: <http://nucnews.net/nucnews/2001nn/0111nn/011123nn.htm#535>, letöltve: 2006. augusztus 19.

4 Forrás: <http://www.scoop.co.nz/stories/HL0210/S00087.htm>, letöltve: 2006. augusztus 19.

5 A bizottság létrehozásáról szóló határozatot az elnök 2002. november 27-én írta alá, azzal a kitételrel, hogy az amennyiben 18 hónapnál hosszabb ideig tevékenykedik, úgy legkésőbb 2004. május 27-ig be kell fejeznie vizsgálatát. Végül ez utóbbi időpont kitolódott 2004. augusztus 26-ig, amikor a végleges eredmények közzététele is megtörtént. Forrás: <http://www.9-11commission.gov/about/faq.htm#q2>, letöltve: 2006. augusztus 19.

A republikánusok azt a Henry Kissingert ajánlották a bizottság elnökének, aki a Nixon-adminisztráció külügyminisztere volt, míg a demokraták a bizottság alelnöki posztjára George J. Mitchell korábbi frakcióvezetőjüket jelölték. Pár nappal később mindkét jelölt visszalépett: Kissinger nem kívánta személyét illetően felesleges bel- és külpolitikai nyomásnak kitenni a bizottságot, míg Mitchell nem kívánt elszakadni jogi ügyekkel foglalkozó irodájától.

A fenti közjáték után végül a bizottság elnöke Thomas H. Kean, a Drew Egyetem rektora és Lee H. Hamilton korábbi demokrata képviselő lett, akik megkérdőjelezhetetlen erkölcsiségük mellett rendkívül elismert szakembernek is számítottak saját szakterületüket illetően.

Követelmények és tanulságok a korábbi hasonló nagyságrendű vizsgálatok alapján

A Bizottsággal szemben támasztott követelmények hatalmas súllyal nehezedtek a tagok vállára: nevezetesen, hogy olyan vizsgálatot bonyolítsanak le, amelynek eredményei egyértelműek és vitathatatlanok, ezáltal lehetővé teszik az elkövetett hibákkal való szembenézést és a későbbiek során foganatosítandó intézkedések alapjául is szolgálnak. Hasonlóan nagy volumenű vizsgálatra az USA történetében a terrortámadásokat megelőzően csak két alkalommal került sor: a Pearl Harbor elleni japán támadás és John F. Kennedy amerikai elnök meggyilkolása után.⁶

Az előbbi esemény vizsgálatát 1941–1946 között két egymástól független bizottság végezte el: az első még háborús titoktartás közepette, míg a második már közvetlenül a háború befejezése után győztes eufóriában. A szignifikáns eredményeket illetően kiderült, hogy bár a japánok készülő támadásának voltak bizonyos előjelei, azonban az semmiképpen sem volt egyértelmű, *hogy ez a támadás pont Pearl Harbornál és pont akkor következik be*, így ilyenformán a felkészülés elmulasztásáért senkit sem terhelt felelősség.

A Kennedy-gyilkosság kivizsgálásakor a legfontosabb feladat annak a megválaszolása volt, hogy vajon Harvey Lee Oswald egyedül követte-e el a gyilkosságot vagy voltak-e társai? Az ügy azért is rendkívül hangsúlyos volt, mert a hidegháború egyik legveszélyesebb, rendkívül felfokozott időszakában történt nem sokkal a kubai rakétaválságot követően. A vizsgálatot végző Warren-bizottság 522 tanú meghallgatása után, 1964 szeptemberében megállapította, hogy a gyilkos nem volt részese semmiféle olyan összeskűvésnek, amelyet az elnök meggyilkolásának szándékával hoztak létre, tehát tettét egyedül követte el. Azonban ezzel a Kennedy-gyilkosság ügye közel sem zárult le, hiszen a későbbiek során a vietnámi háború és a Watergate-botrány újra felerősítette az összeskűvés-elméleteket. Az 1975–76-ban kezdeményezett újabb vizsgálat, amelynek vezetője a republikánus Frank Church szenátor volt azzal a célkitűzéssel végezte tevékenységét, hogy az FBI és a CIA mit tett a merénylet elkerülésének érdekében és vajon tartott-e vissza bizonyos információkat? A bizottság végül arra az ered-

6 A Pearl Harbor elleni japán támadás 1941. december 7-én történt, amelynek során közel 2100 katona vesztette életét és az amerikai Csendes Óceáni Flotta gerince (számos hadihajó) odaveszett. Az esemény egyben az USA hadba lépését is jelentette a Szövetségesek oldalán a náci Németország ellen. A Kennedy-gyilkosság 1963. november 22-én történt a texasi Dallasban.

ményre jutott, hogy a felsorolt szervezetek *jobban is végezheték volna munkájukat*, ha működésük és ellenőrzésük tekintetében a Kongresszusnak nagyobb betekintése lett volna. A vizsgálat eredményeként az FBI és CIA tekintetében is átalakították az ellenőrzési rendszert, továbbá változtatásokat kezdeményeztek szervezeti kultúrájukat illetően, ugyanis mindkét szervezetnél nagy volt a hajlandóság arra, hogy „önvédelmi reflexként” egyes információk ne lássanak napvilágot.

Mindkét vizsgálatot illetően megállapíthatóak olyan *általános tendenciák, amelyek tanulságul szolgáltak a 9/11 Bizottság számára:*

- Tekintettel a bekövetkezett események súlyára a vizsgálat célkitűzéseit és eredményeit illetően óriási társadalmi és politikai nyomás nehezedett a bizottságok tagjaira, amelyek – ha csekély mértékben is –, de hatottak az eredményekre.
- Az események méretei, annak hatásai és az azokban szereplő személyek és szervezetek nagy száma, és az általuk képviselt érdekek mind-mind megnehezítették a vizsgálat lebonyolítását.
- A fenti esetekben lényeges faktorként jelent meg az időtényező, amely alatt nem csak az események megtörténte előtti időszakot érthetjük, hanem a vizsgálatok során eltelt időszakot is.
- A vizsgálat során nem elegendő csak az okokra választ adni, hanem szükséges olyan javaslatok megtétele is, amelyek által hasonló veszélyhelyzetek elkerülhetőek.

A Szenátus és a Fehér Ház közös vizsgálatának eredményei

A 9/11 Bizottság munkáját a korábban már említett Közös Bizottság által kiadott eredmények elemzésével kezdte meg, amelyek bár nemzetbiztonsági okok miatt erősen cenzúrázott formában láttak napvilágot 2002 decemberében, mégis fontos információkat tartalmaztak arról, hogy azok a szervezetek, amelyek a *terrorista fenyegetettség felmérésével voltak megbízva, tevékenységüket illetően rendkívül nagy zűrzavarról, alkalmatlanságról, illetéktelenségről és elégtelen munkavégzésről tettek tanúbizonyságot.* Például 2001. szeptember 11-e előtt az FBI csupán tíz taktikai és egy stratégiai elemzőt foglalkoztatott az al-Kaida akcióinak feltérképezésére, akik közül az utóbbi csak a külföldi amerikai érdekeltségek elleni támadásokra koncentrált.

A fenti időszakban a CIA terrorizmus ellenes központjában csupán csak öt személynek volt hasonló feladata. A többi hírszerzési és nemzetbiztonsági ügynökség is rendelkezett bizonyos személyi állománnyal, *azonban az ügynökségek között nem alakult ki olyan mechanizmus, amely lehetővé tette volna a meglévő információk kicserélését és más szemszögből történő elemzését,* hiszen amíg egy információ az egyik hivatal számára jelentéktelen lehetett, addig az a másik számára kritikus jelentőséggel bírhatott. Hasonlóan jelentős gondot okozott az is, hogy a különböző szervezetek jogi szempontból más-más eljárasmódokat követtek, különösen szembetűnő volt ez az FBI esetében, amely a potenciális elkövetők megfigyelésekor folyamatosan alkotmányossági „falakba” ütközött. A fenti problémákat még tovább tetézte az is, hogy *a kormány nem volt képes arra, hogy meg tudja állapítani: mit tudjon és mit ne –, magyarul, hogy mire és milyen részletességgel kíváncsi?*

Összefoglalva tehát, a Közös Bizottság megállapította, hogy „az ügyben érintett szervezetek, számos ok miatt, kudarcot vallottak a rendelkezésre álló, szignifikáns személyi és szervezeti információk összekovácsolásában.”⁷ A jelentés ugyanakkor nem nevezett meg konkrét személyeket a mulasztásokat illetően, ahogy nem tett említést a Kongresszus esetleges felelősségéről sem, amely a 90-es évek közepéig csökkentette a hírszerzési tevékenységekre szánt forrásokat.⁸

A Közös Bizottság javaslatot tett egy új, kabinet-szintű pozíció: a nemzeti hírszerzés igazgatói posztjának létrehozására, amely átveszi a CIA igazgatójának eddigi feladatát: egy olyan koherens és hatékony stratégia kidolgozását a terrorizmus ellen bel- és külföldön egyaránt, amely magában foglalja az összes illetékes kormányzati szervet és az újonnan létrejött Belbiztonsági Hivatalt is.

A 9/11 Bizottság vizsgálatának eredményei

Míg a Szenátus és a Fehér Ház által létrehozott Közös Bizottság a hírszerzés és a nemzetbiztonság területein elkövetett hibákkal és az ott felmerülő hiányosságokkal foglalkozott, addig a 9/11 Bizottság feladata a 2001. szeptember 11-én bekövetkezett támadás előkészítésének és lebonyolításának teljes körű vizsgálata és annak feltérképezése volt, hogy milyen módon akadályozhatóak meg hasonló cselekmények a jövőben.

A fenti kérdések megválaszolására nyolc munkacsoportot hoztak létre a következő felosztásban:

- Az al-Kaida és a merénylet megszervezése,
- Hírszerzési források, elemzés és menedzsment (ide tartozott még a pénzügyi források allokációja és felügyelete),
- Nemzetközi terrorista-ellenes politikák vizsgálata, ezzel összefüggésben azon államok, amelyek rejtékhelyet biztosítottak vagy ajánlottak a terroristák számára,
- A terroristák pénzügyi támogatása,
- Határbiztonság és külföldi látogatók,
- Az USA-n belüli jogalkalmazás és hírszerzési adatok gyűjtése,
- Kereskedelmi és szállítmányozási repülés, ezzel összefüggésben a négy gépetérítés körülményeinek vizsgálata,
- Azonnali válaszadás támadások esetén nemzeti, állami és helyi szinteken, ezzel összefüggésben a kormányok mandátumain átívelő intézkedések feltérképezése.⁹

A vizsgálatokat ily módon közel 80 fős stáb végezte, amelyben állami szakértők ugyanúgy helyett kaptak, mint független szakemberek. A Bizottság munkája során 15 millió dollárt költött el, és több mint ezer embert hallgatott meg 10 különböző országban.

7 in: Report of the joint inquiry into the terrorist attacks of September 11, 2001 – House of Permanent Select Committee on Intelligence and the Senate Select Committee on Intelligence, Washington, 2002. december, p.27.

8 Erre egyébként a vizsgálat során az FBI és a CIA hivatkozott is.

9 Forrás: <http://www.9-11commission.gov/about/faq.htm#q1>, letöltve: 2006. augusztus 19.

A vizsgálat által lefoglalt terület nagyságát jól jellemezte, hogy abban átvilágították a Fehér Háztól kezdve a Bevándorlási Hivatalon át egészen a Szövetségi Repülésügyi Hivatalt. Ez egyben azt is jelentette, hogy bürokratikus faktor, illetve a különböző szervezetek ellenállása mind-mind megnehezítették a munkát. A korábban már említett hasonló nagyságú ügyektől eltérően most először nyilvánosan és folyamatosan közölték a vizsgálati eredményeket, nem utolsósorban azért, hogy a közvélemény kérdéseit is fel tudják használni a meghallgatásoknál és a konkrét ügydarabok vizsgálatánál.

A ügy előrehaladtával a korábbi Közös Bizottság megállapításai még kifinomultabb formát öltöttek, így például a repülőtéri biztonság tekintetében kiderült, hogy annak hatékonysága a támadást megelőzően még a 10%-ot sem érte el, a biztonsági személyzet felkészültsége alacsony volt. A Szövetségi Repülésügyi Hivatal is évtizedeken keresztül hibázott abban, hogy a legfontosabb fenyegetésnek a robbanóanyagokat tekintette és a rangsorban nem foglaltak el fontos helyet a különböző szűrő- és vágófegyverek és alkalmatosságok.

A vizsgálat során megkérdőjeleződött a NORAD, az Észak-Amerikai Légtérvédelmi Parancsnokság hatékony tevékenysége is, hiszen az első F-16-os vadászgép csak az első utasszállító a World Trade Centerbe történő becsapódása után 44 perccel szállt fel a virginai Langley légi bázisról. Igaz, hogy ezután még hét perc állt a pilóta rendelkezésére a Pentagon irányába tartó másik gép utolérésére és esetleges megsemmisítésére, azonban ez – ha csak a szükséges utasítások meglétét nézzük és eltekintünk a földrajzi távolságoktól – már lehetetlenné vált. A NORAD felkészültségére vagy inkább felkészületlenségére még jobban rávilágított az a tény, hogy a támadások előtt öt hónappal egy olyan hadgyakorlatot bonyolított le, amelyben az elképzelések szerint terroristák a Pentagonnak vezetik gépüket.

A pénzügyi kérdések vonatkozásában megállapították, hogy bár George Tenet, a CIA igazgatója 1998 decemberében minden alárendeltet felszólított, amely szerint: mivel az USA hadban áll, a pénz nem lehet akadálya a hatékony felderítésnek. Ezt azonban nem vették elég komolyan az érintettek, amit az is elősegített, hogy e tekintetben a források stratégiai szintű menedzsmentje hiányzott.

Bár 2001 májusában az amerikai hírszerzésnél már voltak szignifikáns információk egy esetlegesen készülő támadásról – repülőgép-eltérítésről vagy amerikai diplomáciai érdekeltségek elfoglalásáról volt szó –, azonban annak célját elsősorban a börtönökben raboskodó más terroristák kiszabadítása érdekében vélték végrehajtani. Ez esetben a kormányzat csak általános veszélyfelhívást adott közre, ugyanis a hírszerzésnek nem voltak megbízható adatai arról, hogy a támadás hol fog bekövetkezni.

A Bizottság jelentése szerint az USA-nak volt hírszerzési információja arról, hogy a terroristák esetleg repülőgépeket használnának fegyverként egy támadás végrehajtására, azonban a CIA Terrorista Ellenés Központja „nem elemezte hogyan lehetséges egy eltérített utasszállító vagy más robbanóanyaggal megrakodott repülőgépet fegyverként felhasználni. Ha és amennyiben ez megtörtént volna, akkor egy öngyilkos terrorista megtalálása, aki képes ilyen gépek vezetésére – egyből szembeötlött volna.”¹⁰ Nyilvánvaló, hogy ez esetben a potenciális „jelöltek” kiszűrésére be-

10 in: The 9/11 Commission Report, 2004, Washington, p.47.

vezetett szabályok elegendőnek kellett volna, hogy bizonyuljanak a támadás elkerülésének érdekében.

A vizsgálat egyik másik központi kérdése az volt, hogy a kormányzat tudott-e a készülő merényletekről, és ha igen, akkor mit tett ellene? 2004. nyarán a 9/11 Bizottság tagjai szenátusi meghallgatások sorozatán tették meg jelentésüket, amelynek eredményei még nagyobb súllyal jelentkeztek, hiszen Bush elnök korábbi stabil politikai előnye – amelyet nem kis mértékben a terrortámadások után tanúsított határozottságának köszönhetett – nagyon megcsappant, különösen az iraki háború miatt. A kérdés megválaszolására bekérték az ún. „napi elnöki jelentések” anyagait, amelyeket a kormány először „szigorúan titkos” minősítéssel látott el, majd azt – az egyre növekvő politikai és társadalmi nyomás miatt – feloldotta.

A napi jelentések közül a Bizottság különösen fontosnak tartotta a 2001. augusztus 6-ait, mivel abban a támadásokra több utalás is volt. A jelentésben foglaltak szerint „titkos, a külföldi kormányoktól és sajtó anyagokból származó információk szerint Bin Laden már 1997 óta merényleteket tervezett az USA területén”.¹¹ Két külföldi hírszerzői forrás szerint létező fenyegetés volt, hogy a terrorista vezér „megtorlásokat tervez Washington ellen”, míg az FBI „olyan gyanús tevékenységek jeleit vélte felfedezni az országban, amelyek repülőgép-eltérítések vagy más akciók formájában” következnének be. Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy aznap az elnök crawfordi (Texas állam) birtokán tartózkodott, amelyről nem utazott fel Washingtonba és semmilyen egyéb lépést sem tett, hiszen – ahogy azt Condoleezza Rice külügyminiszter a 2004-ben esedékes meghallgatásokon elmondta – meg volt győződve arról, hogy az illetékes kormányzati szervezetek már léptek az ügyben. Rice a későbbiek során azt is hozzátette, hogy a jelentés nem növelte annak lehetőségét, hogy „a terroristák repülőgépeket használnának rakétaként”.¹²

A Bizottság végül vizsgálati eredményeit 2004. július 22-én egy 585 oldalas dokumentumban tette közzé, amely tizenhárom fejezetben tárgyalja a nemzetközi (elsősorban az USA ellen irányuló) terrorizmus tevékenységét, a támadás előkészítését és a várható fejleményeket. A kiadott dokumentum egyik legfontosabb erőssége az, hogy konkrét javaslatokat fogalmazott meg az Egyesült Államok kormánya számára a terrorizmus elleni harc stratégiai és taktikai jellegű feladataira.¹³

* * *

Ma már látjuk, különösen a legutóbbi időszak eseményei tükrében, hogy a 2001. szeptember 11-ei támadás *a legnagyobb figyelmeztetés* volt azon események sorában, amelyek mögött egy olyan – aszimmetrikus hadviselést alkalmazó – ellenség húzódik meg, amely nem riad vissza semmilyen eszköz alkalmazásától, hogy elérje céljait. A kérdés napjainkban már talán nem is az, hogy vajon elkerülhetőek lettek volna a

11 in: The 9/11 Commission Report, 2004, Washington, p.261.

12 in: National Security Advisor Dr. Condoleezza Rice opening remarks: The National Commission on Terrorist Attacks Upon the United States, 2004. április 08., Washington, p.7.

13 A teljes dokumentum és más háttéranyagok az alábbi honlapról érhetőek el:
<http://www.9-11commission.gov/>

támadások vagy sem, hanem sokkal inkább az, hogy az újonnan létrehozott szervezetek és alkalmazott eljárásmodok *elegendőek-e* azoknak a hiányosságoknak a kiküszöbölésére, amelyek közvetve hozzájárulnak a terrorizmus elleni harc sikeréhez? A tanulság tehát egyértelmű és világos: minden olyan erőfeszítésre szükség van a világ bármely részén, amely a legkisebb mértékben is hozzájárulhat bármiféle terrorcselekmény elkerüléséhez. A tét ugyanis rendkívül nagy: élet vagy halál.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- How did this happen?, szerkesztette: James F. Hoge, Jr. és Gideon Rose, Public Affairs, New York, 2001
<http://www.9-11commission.gov/> weboldal vonatkozó részei a 2006. augusztus 15–21. közötti időszakban
Report of the joint inquiry into the terrorist attacks of September 11, 2001 – House of Permanent Select Committee on Intelligence and the Senate Select Committee on Intelligence, Washington, 2002. december
The 9/11 Commission Report, 2004, Washington
The 9/11 investigations, szerkesztette: Steven Strasser, Public Affairs, New York, 2004

Kemény János

A terroristák kiadatása és a terrorizmusellenes háború*

A szerző tanulmányában néhány ismertté vált eset alapján felvázolja, hogy a terrorizmusellenes nemzetközi együttműködésnek milyen kevésbé ismert módszerei vannak, és felhívja a figyelmet a velük kapcsolatos etikai és jogi problémákra. A kiadatási akciók – terrorista letartóztatásának és fogva tartásának, az USA-nak vagy más országoknak történő kiszolgáltatásának – két fajtáját, formáját mutatja be: Az egyik, amikor a CIA egy felhivatalos felkérés hatására lép akcióba – ez az amerikai zsargonban a „rendition” vagy „extraordinary rendition”; a másik, amikor a CIA a helyi hatóságok hallgatolagos beleegyezésével vagy tudta nélkül fog el valakit, és juttatja az USA-ba vagy egy harmadik országba.

A 2001. szeptember 11-i merényletek után a terrorista-elhárítással foglalkozó szervek nagyobb szabadságot kaptak, mint korábban. Szigorították a bevándorlási és tartózkodási jogszabályokat, megkönnyítették a nemkívánatos személyek kiutasítását. De maradtak megoldatlan kérdések is: Mit tegyenek azokkal a terroristagyanús személyekkel, akik ellen nem tudnak fellépni, viszont egy másik állam, amellyel nincs kiadatási egyezményük, igényt tartana rájuk? Vagy: Mit kezdjenek az olyan terroristákkal, akikről sejtik, hogy fontos információk birtokában vannak, de nem hajlandók beszélni?

A megoldást sok esetben a CIA jelentette. A CIA-zsargonban a kiszolgáltatás (rendition) mást jelent, mint a nemzetközi jogban. Az amerikai szenátus és képviselőház közös szeptember 11-i vizsgálati jelentésében a következőképpen definiálták ezt a tevékenységet: „Terroristák letartóztatása és fogva tartása, majd az USA-nak vagy más országnak való kiszolgáltatása. Ez a folyamat sokszor vezet beismerő vallomásokhoz és szakít meg terrorista akciókat sejték szétzilálásával, kulcsfontosságú személyek letartóztatásával. A gyakorlatban minden kiadatás valamilyen mértékű zavart okoz”.¹ Vagyis a rendition-program célja az, hogy az átadók az átvevő szövetséges hatóságok szélesebb lehetőségei révén új információkhoz jussanak. Ilyen akció-

* A Magyar Hadtudományi Társaság 2005. évi pályázatára beküldött tanulmány szerkesztett változata.

1 Report of the Joint Inquiry into the Terrorist Attacks of September 11, 2001 – By the House Permanent Select Committee on Intelligence and the Senate Select Committee on Intelligence 257. o.

kat nemcsak a CIA hajthat végre, de az illetékességi körénél fogva ezen a területen ő a legfontosabb szereplő.

Mit jelent ez a gyakorlatban? Ha például a svéd biztonsági rendőrség két gyanús, veszélyesnek ítélt egyiptomi állampolgárt akar átadni az igen rossz emberjogi minősítéssel rendelkező Egyiptomnak, akkor ehhez a CIA segítségét kérheti. Ez történt Ahmed Agiza és Muhammad Zery esetében, akiket Svédországból a svéd hatóságok kérésére vitt egy CIA-repülőgép Egyiptomba.²

Ez a gyakorlat korántsem nevezhető újnak. George Tenet volt CIA-igazgató beszámolója szerint 2001. szeptember 11-e előtt kb. 70 ilyen akciót hajtottak végre.³ A Human Rights Watch nevű nemzetközi emberjogi szervezet szerint az USA 2001. szeptember 11-e óta kb. 150 személyt szállított titkos körülmények között többek között olyan országokba, amelyekben a kínvallatás bevett gyakorlatnak számít.⁴ Nem hivatalos amerikai források szerint is a CIA 2001. szeptember 11-e óta kb. 100–150 személyt juttatott ki külföldre, többek között Egyiptomba, Szíriába, Szaúd-Arábiába, Jordániába, Üzbegisztánba és Pakisztánba. Ezeknek országoknak a State Department szerint komoly emberjogi deficitjük van.⁵ A Clinton-adminisztráció drogbarókat és terroristákat egyaránt adott át ilyen módon más országoknak.⁶ A Bush-adminisztráció eddig nem ismerte el a program létezését, azt állítja, hogy az USA nem ad ki foglyokat külföldre azért, hogy megkínózzák őket. A CIA biztosítékot kér a fogadó országtól arra, hogy humánusan bánnak a fogollyal, és ezt az USA képviselői ellenőrzik.⁷

Rendition – Khaled al-Masri

Khaled al-Masri munkanélküli használatú-kereskedő Ulmból busszal indult Macedóniába kirándulni, miután összeveszett a feleségével.⁸ Azért választotta Szkopjét, mert olcsó volt, és a barátai is ajánlották. A libanoni születésű német állampolgár 2003. december 31-én érkezett a macedón határra. Az útlevél-ellenőrzés során leszállították a turistabuszról, és elkobozták az útlevelét. Néhány órával később egy ablak nélküli teremben találta magát, ahol három civil ruhás fegyveres faggatta. Megkérdezték tőle, hogy tagja-e az al-Kaidának, az al-Haramain-nak és a Muszlim Testvériségnek. Tagadta, hogy bármi köze lenne hozzájuk, és követelte, hogy beszélhessen a

- 2 Craig Whitlock: A Secret Deportation Of Terror Suspects; The Washington Post, July 25, 2004
- 3 Craig Whitlock: A Secret Deportation Of Terror Suspects; The Washington Post, July 25, 2004 és Richard A. Serrano: Group Says U.S. Sent Up to 150 to Possible Torture Sites; Los Angeles Times April 24, 2005
- 4 Richard A. Serrano: Group Says U.S. Sent Up to 150 to Possible Torture Sites; Los Angeles Times April 24, 2005
- 5 lásd: Supporting Human Rights and Democracy: The U.S. Record 2004–2005 <http://www.state.gov/g/drl/rls/shrd/2004/>
- 6 Dana Priest: CIA's Assurances On Transferred Suspects Doubted, Washington Post, March 17, 2005
- 7 Douglas Jehl and David Johnston: Rule Change Lets C.I.A. Freely Send Suspects Abroad to Jails, New York Times, March 6, 2005
- 8 Jule Lutteroth: Wie ein Deutscher unter Qaida-Verdacht geriet, Spiegel Online – 12. Januar 2005, 09:42

német nagykövetség munkatársaival, de erre nem adtak lehetőséget. Fogsága hetedik napján üzletet ajánlottak neki: vallja be, hogy az al-Kaida tagja, és akkor deportálják Németországba. Ő ezt elutasította.⁹

Azzal gyanúsították, hogy egyiptomi állampolgár, és afganisztáni kiképzésen vett részt. Mivel jogi védelmet nem kapott, fogsága tizenharmadik napján éhségsztrájkba kezdett. Tíz nappal később, január 23-án felszólították, hogy kamera előtt vetkőzzön le és mondja el, hogy jó fizikai állapotban van. Azt is mondták neki, hogy elviszik egy német repülőtérré. A repülőtéren meztelenül lefotózták, átöltöztették, kezét hátrakötötték, lábát megbilincseltek, füldugót tettek a fülébe, csuklyát a fejére. A repülőgépen injekcióval elaltatták. Amikor magához tért, a gép már landolt. Egy épületbe vitték, ahol aztán egy cellába került. Orvosi vizsgálaton esett át, az orvos szerint amerikai volt. Az egyik fogolytársától tudta meg, hogy Kabulban, Afganisztánban van. A cellablokkban rajta kívül három szaúdi, két tanzániai, egy USA-ban élt pakisztáni és egy jemeni fogoly volt.¹⁰

Azt feltételezték róla, hogy ő egy Dzsalamabadban (Afganisztánban) kiképzett vezető al-Kaida tag, aki kapcsolatban állt Mohamed Attával és Ramzi bin al-Shibh-bel. Körülbelül fél évig tartották fogva. Miután a fogva tartói arra a meggyőződésre jutottak, hogy nincs köze az al-Kaidához, újra megbilincseltek, csuklyát tettek a fejére, és Albániába vitték. Több órás autótúrá után egy határállomástól néhány száz méterre kitétek. Június 3-án érkezett vissza Németországba.¹¹

Masrit az N313P farokjelű géppel vitték Afganisztánba, iraki kitérővel. Svédországban, a már említett esetről is ezt a gépet használták. A Newsweek információi szerint ennek a gépnek igen sűrű menetrendje volt 2004 januárjában. Megfordult Marokkóban, Írországon, Spanyolországban és Algériában. 2004. január 23-án Palma de Mallorcáról indult Szkopjéba, ahova 24-én érkezett meg. Szkopjéból Bagdadba, majd 25-én Kabulba érkezett. A repülőgép a hivatalos adatok szerint a Premier Executive Transport Services Inc. nevű cég tulajdona.¹²

Az NBC News információi szerint Khaled al-Masrit Condoleezza Rice – akkori nemzetbiztonsági tanácsadó – személyes utasítására engedték szabadon, miután tisztázódott, hogy tévedés történt az elfogásakor. Értesülések szerint Rice kétszer is utasítást adott a szabadon engedésére. Ez arra utal, hogy a Fehér Háznak nagy befolyása lehet az ilyen ügyekre.¹³

Pontosan nem lehet tudni, hogy miért fogták el. Lehetséges, hogy csak az útlevelét gondolták hamisnak, de az is lehet, hogy a neve vagy az általa látogatott mecset

9 Don Van Natta Jr. and Souad Mekhennet: Germany Looks Into a U.S. Link in Kidnapping and Torture Claim, New York Times, January 9, 2005

10 Don Van Natta Jr. and Souad Mekhennet: Germany Looks Into a U.S. Link in Kidnapping and Torture Claim, New York Times, January 9, 2005

11 Don Van Natta Jr. and Souad Mekhennet: Germany Looks Into a U.S. Link in Kidnapping and Torture Claim, January 9, 2005

12 Jeffrey Fleishman: Man's Claims May Be a Look at Dark Side of War on Terror, Los Angeles Times, April 12, 2005

13 David Johnston: Rice Ordered Release of German Sent to Afghan Prison in Error, New York Times April 23, 2005

miatt került a hatóságok látókörébe. Van egy Khaled al-Masri nevű személy, akit az amerikaiak azzal gyanúsítanak, hogy ő győzte meg a 2001. szeptember 11-i merényletek több résztvevőjét arról, hogy Afganisztánba menjen kiképzésre. A Khaled al-Masri név eléggé elterjedt név az arab világban. A mecsetet, ahova járt, az ún. multikulturális házat már régóta megfigyelték a német hatóságok, mert radikális mullahok és militánsok is látogatták. Működésük eredményeként jó néhány önkéntes ment innen a csecsenföldi háborúba. A 2002-es bali robbantásokkal kapcsolatban a letartóztatott Reda Seyam is járt az ulmi mecsetben.¹⁴

Masri két héttel a hazatérése után, 2004 júniusában jelentette a vele történeteket a német rendőrségen. A német jog szerint a német ügyészségnek joga van olyan ügyekben nyomozni, amelyek német állampolgárokkal, de nem Németország területén történtek. A müncheni államügyészség ismeretlen elkövető ellen emberrablás vádjával indított nyomozást. Martin Hofmann, terrorizmussal foglalkozó államügyész és egy magas rangú német szervezett bűnözéssel foglalkozó rendőrtiszt is azt nyilatkozta, hogy hihetőnek tartja a történetét.¹⁵ A német rendőrség munkatársai két napig, 17 órán át hallgatták ki. Minden részletről kikérdezték, többször elmondatták vele a történeteket, de nem került magával ellentmondásba. A német rendőrség meg tudta erősíteni a történet egyes elemeit – például, hogy a határon valóban levették a buszról.

Snatch – Hassan Mustafa Osama Nasr

Hassan Mustafa Osama Nasr 42 éves egyiptomi születésű imámot Milánóban, a nyílt utcán rabolták el 2003. február 17-én. Két ember várt rá. Az arcába fújtak valamit, és betuszkolták egy kisbuszba. Az olasz hatóságok nyomozása szerint a CIA munkatársai rabolták el, és egy magángépen Egyiptomba vitték. Nasr (másnéven Abu Omar)¹⁶ valószínűleg azóta is Egyiptomban van.

Nasrit az olasz hatóságok is a militáns iszlamisták közé sorolták. 1997-ben érkezett Albániából Olaszországba, az afgán és a boszniai háború veteránja. Egyiptomban körözés alatt állt, mint egy törvényen kívüli iszlamista csoport tagja.¹⁷ Kapcsolatba hozták az iraki Ansar al-Islammal is, ami az al-Kaidával szövetséges szervezetnek számított. Az általa vezetett, garázsból átalakított mecsetet az amerikaiak az al-Kaida európai fő logisztikai központjának tartották. Rajta van az amerikai pénzügyminisztérium feketelistáján, a terrorizmus pénzügyi támogatása és „fegyverek, személyek és pénz mozgatása miatt az egész világon”.¹⁸ Valószínűleg a mai napig rendőrségi megfigyelés alatt áll. Rendszeres látogatói főleg közel-keletiek és észak-afrikaiak. Mi-

14 Jeffrey Fleishman: Man's Claims May Be a Look at Dark Side of War on Terror, Los Angeles Times, April 12, 2005

15 Jule Lutteroth: Wie ein Deutscher unter Qaida-Verdacht geriet, Spiegel Online – 12. Januar 2005, 09:42

16 Tracy Wilkinson: Italy Seeks Former U.S. Diplomat in Kidnapping, Los Angeles Times, September 30, 2005

17raig Whitlock: Europeans Investigate CIA Role in Abductions, Washington Post, March 13, 2005

18 Craig Whitlock: Europeans Investigate CIA Role in Abductions, Washington Post, March 13, 2005

után Nasri Olaszországba érkezett, segítséget nyújtott más radikálisoknak, és feltételezhetően terrorista merényletek végrehajtásában is részt vett. Emiatt ajánlották az olaszok 2002 tavaszán az amerikaiak figyelmébe. Úgy gondolták, hogy toborzó-képző hálózatot akar létrehozni, aminek kapcsolatai kiterjednének Olaszországon túlra is. Az olasz hatóságok szerint a dzsihádra való felszólításai is visszhangra találtak a milánói muszlim fiatalok körében. Az olaszok megosztották az amerikaiakkal a lehallgatások során szerzett információkat is. Egy ilyen felvételen Nasr és egy ismeretlen arról beszél, hogy hogyan állnak a szervezéssel, hogyan szerezzenek pénzt egy iszlám hadseregére stb.¹⁹

Eltűnésekor a családja és a mecset egy szemtanúra hivatkozva emberrablást jelentett. A szemtanú, egy nem régen Olaszországba érkezett bevándorló nem ismételte meg a vallomását, ezért a hatóságok egy ideig azt feltételezték, hogy önként hagyta el az országot, és valószínűleg Irakba ment. Ezért először csak eltűntnek nyilvánították. Az ügy több mint egy évig egy helyben állt. 2004 áprilisában változott a helyzet, amikor Nasr felhívta a feleségét. Azt mondta, hogy elrabolták, egy amerikai légi bázisra vitték, onnan egy másik amerikai bázisra, onnan pedig Egyiptomba. A telefont az olasz hatóságok lehallgatták. Bár a lehallgatási jegyzőkönyvet nem hozták nyilvánosságra, a mecsetbeli kollégáitól kitudódott, hogy megkínózták, és meztelenül tartották egy fagyponthoz alatti hőmérsékletű cellában. A hívás során azt is elmondta a feleségének, hogy kiengedték a börtönből, de házi őrizetben van.²⁰

A Washington Posthoz került, 2004 tavaszán kelt olasz bírósági iratok szerint a nyomozók ez után arra jutottak, hogy olasz, amerikai vagy egyiptomi ügynökök vehettek részt az elrablásában. Még egy évi nyomozásba tellett, amíg összeállt a kép. Ekkorra dokumentálni tudták az amerikai tisztviselők érkezését, telefonhívásaik idejét és a mozgásukat is. Megállapították, hogy az elrablásban 13 CIA-tisztviselő vett részt, 6 pedig azt megelőzően megfigyelte az imámot. Nem hivatalos nyilatkozatok szerint a CIA a római amerikai nagykövetség ellen tervezett merénylettel hozta összefüggésbe a tevékenységét.²¹

A lebukás

Az olasz hatóságok nyomozati eredményei szerint tehát 19 amerikai vett részt az akcióban. Olaszország legjobb hoteljeiben laktak, rengeteget költöttek, és az akció befejezése után még egy kis európai nyaralásra is futotta az idejükből – mindezt az álca fenntartása érdekében. Bár az amerikaiak álneveket használtak, rengeteg nyomot hagytak maguk után. Turistáknak és üzletembereknek adták ki magukat, és ritkán fizettek kézpénzben. Sokszor telefonáltak a szobájukban lévő nem biztonságos telefonokról. Az első ügynök 2002. december 7-én érkezett, és 11 napot maradt a milánói

19 Stephen Grey and Don Van Natta Jr.: In Italy, Anger at U.S. Tactics Colors Spy Case, New York Times, June 26, 2005

20 Craig Whitlock: Europeans Investigate CIA Role in Abductions, Washington Post, March 13, 2005

21 Ian Fisher and Douglas Jehl: Italy Denies Any Role in Seizure of Terror Suspect, New York Times July 1, 2005

Westin Palota nevű szállodában. A többiek januárban és februárban érkeztek meg. Drága hotelekben laktak, ami azt mutatja, hogy nem nagyon próbáltak meg elrejtőzni. Február elején találkoztak La Speziában, egy olasz tengerparti városban, de csupán néhány órát tartózkodtak ott egy hotelban. Egy részük Firenzébe ment, a többiek Milánóba. Egy hat fős csoport volt megbízva Nasr megfigyelésével, a tervezéssel és mobiltelefonok beszerzésével. Ez a csoport egy héttel az akció előtt elhagyta az országot, a többiek hajtották végre az emberrablást.²²

Február 17-e délután Nasr a Via Guerzon ment a mecsete felé. Több személy figyelte. Aki megszólították, lefűjták valamivel, és egy fehér kisteherautóba tuszkolták. Ezután telefonálni kezdtek, olasz és amerikai számokat tárcsáztak. Az olasz hatóságok ezeknek az elektronikus jeleknek a segítségével meg tudták határozni a jármű útvonalát.²³ A célállomás az Aviano légi bázis volt, egy közös amerikai–olasz katonai létesítmény. A bázist a NATO keretén belül hozták létre. (Becslések szerint 4200 katonára és 1000 civil szolgál itt.)²⁴ A nyomozás szerint a járművet nem állították meg a külső ellenőrző pontnál. Az egyik ügynök félóránként hívta a bázis akkori biztonsági parancsnokát, Joseph Romano alezredest, valószínűleg azért, hogy a haladásról tájékoztassa.²⁵ (Őt azóta olasz lapértésülések szerint áthelyezték a Pentagonba.) Néhány órával az érkezés után Nasr egy Learjetre került, ami a németországi Rammstein amerikai légi bázisra vitte. Onnan egy másik repülőgép szállította Egyiptomba. Ez egy Gulfstream IV típusú repülőgép volt, aminek tulajdonosa Philip H. Morse, a Boston Red Sox baseballcsapat résztulajdonosa, aki megerősítette, hogy a CIA rendszeresen használta a repülőgépét.²⁶

Az olasz hatóságoknak sikerült azt is megállapítani, hogy az egyik CIA-tiszt, akit az elrablás szervezőjének tekintettek és akinek kiléte ismert volt előttük, öt nappal Nasr eltűnése után Kairóban tűnt fel. Amerikai hírszerzési források szerint a művelet ötletét ugyanő, a CIA római állomásfőnöke adta, a CIA terrorizmusellenes központja szervezte meg, és a CIA felső vezetése hagyta jóvá. Az állomásfőnök időközben nyugdíjba ment, de még mindig titkos a személyazonossága.²⁷

A nyomozás eredményeként 2004. május 24-én Chiara Nobili milánói bírónő aláírta az elfogatóparancsot az emberrablást végrehajtó 13 CIA-munkatárs ellen.²⁸ Az amerikai külügyminisztérium szerint nem volt semmiféle kommunikáció Olaszországgal az elfogatóparancsok kiadása előtt. Az olasz hatóságok azt közölték, hogy nem történt megállapodás az amerikai és az olasz hatóságok között, ugyanakkor

22 Craig Whitlock: Italians Detail Lavish CIA Operation, Washington Post, June 26, 2005

23 Craig Whitlock: Italians Detail Lavish CIA Operation, Washington Post, June 26, 2005

24 Tracy Wilkinson and Bob Drogin: Missing Imam's Trail Said to Lead From Italy to CIA, Los Angeles Times March 3, 2005

25 Tracy Wilkinson: CIA Said to Leave Trail in Abduction, Los Angeles Times, June 26, 2005

26 Stephen Grey and Don Van Natta: Thirteen With the C.I.A. Sought by Italy in a Kidnapping, New York Times, June 25, 2005

27 Tracy Wilkinson: CIA Said to Leave Trail in Abduction, Los Angeles Times, June 26, 2005

28 Stephen Grey and Don Van Natta Jr: In Italy, Anger at U.S. Tactics Colors Spy Case, New York Times, June 26, 2005

amerikai források szerint viszont felettébb furcsa lenne, ha nem kértek volna engedélyt az olaszoktól az akció végrehajtása előtt.

A nyomozók kezdetben azt hitték, hogy olaszok is részesei voltak az akciónak, mert az emberrablók a szemtanúk szerint folyékonyan beszéltek olaszul, de nem tálltak ezt erősítő nyomokat. Nem kizárt azonban az olasz hatóságok jóváhagyása, mivel az amerikaiak eléggé nyíltan működtek, nem féltek a lebukástól. Erre vall az is, ahogy a mobiltelefonjaikat használták. Több hívást kezdeményeztek az USA-ba, a legtöbbit Észak-Virginiába. Egy hívás közvetlenül a CIA főhadiszállásán bejegyzett számra ment. Sokszor több órán át bekapcsolva hagyták a készülékeket, ami megkönnyítette a mozgásuk visszakövetését.²⁹

A jelek szerint a CIA római állomásfőnöke Olaszországban tervezte eltölteni a nyugdíjas éveit, ugyanis vett egy házat Torino közelében. Felesége az akció után a házban maradt, amit a rendőrség átkutatott, és papírokat, adathordozókat és egy számítógépet foglalt le. Mindez arra enged következtetni, hogy a CIA-tisztviselők nem számítottak arra, hogy az ügynek ilyen komoly következményei lesznek. Az olasz hatóságok reakciójában bizonyára nagy szerepe volt annak, hogy szerintük az emberrablás miatt vált lehetetlenné a Nasr által felépített sejt tagjai elleni sikeresen fellépésük.³⁰

Az olasz kormány az ügy kirobbanása után egy hétig hallgatott, majd bejelentette, hogy semmi köze az emberrabláshoz, és nem is tudott róla. Silvio Berlusconi személyesen is visszautasította azokat az állításokat, melyek szerint tudott a CIA készülő akciójáról. Kijelentette, hogy nem tudott az emberrablásról, és így nem is adhatott rá engedélyt.³¹ Minderre az után került sor, hogy a bíró elfogatóparancsot adott ki a 13 CIA-munkatárs ellen, és a parlamentben sok ezzel kapcsolatos kérdést vetett fel az ellenzék. Az is szóba került, hogy berendelik az amerikai nagykövetet. Volt CIA-munkatársak szerint a CIA római állomásfőnöke egy találkozón közölte olasz kollégájával a Nasr Egyiptomba viteléről szóló tervet, és ő ehhez hallgatólagos beleegyezését adta. Az ilyen megállapodás lényege, hogy ha a művelet nyilvánosságra kerül, egyik fél sem erősíti meg részvételét az akcióban. Olasz bűnüldöző szervek névtelenül nyilatkozó tagjai szerint az olasz kormányzat szerepét amerikai együttműködés nélkül nem lehet tisztázni.³²

Kérdéses tehát, hogy az USA vette semmibe Olaszország szuverenitását, vagy olasz tisztviselők segítettek megszegni saját országuk törvényeit. Nevük elhallgatását kérő amerikai volt hírszerzők szerint néhány olasz hírszerzési tisztviselőt értesítettek az akcióról, de a bűnüldöző szerveket nem. A nyilatkozók szerint a műveletet a CIA félkatonai ága, a Special Activities Division (Különleges Műveleti Részleg) hajtott végre.³³ A Washington Post forrásai is eltérő információkkal szolgáltak arról,

29 Stephen Grey and Don Van Natta Jr.: Thirteen With the C.I.A. Sought by Italy in a Kidnapping, New York Times, June 25, 2005

30 Tracy Wilkinson: CIA Said to Leave Trail in Abduction Los Angeles Times June 26, 2005

31 Ian Fisher and Douglas Jehl: Italy Denies Any Role in Seizure of Terror Suspect, New York Times July 1, 2005

32 Craig Whitlock: Italy Denies Complicity In Alleged CIA Action, Washington Post July 1, 2005

33 Dana Priest: Italy Knew About Plan To Grab Suspect, Washington Post, June 30, 2005 és Ian Fisher and Douglas Jehl: Italy Denies Any Role in Seizure of Terror Suspect, New York Times July 1, 2005

hogyan a CIA-n kívül tudott-e valaki a műveletről. Megállapodás ilyen akciók kapcsán általában a CIA és a testvérszervezet vezetője között szokott létrejönni. Az egyik forrás szerint ilyen nem volt. Más forrás szerint azonban az olaszok nemzeti szinten hagyták jóvá a művelet végrehajtását. Akárhogy is történt, a Los Angeles Times szerint ez lehet az első eset, amikor egy az USA-val szövetségben lévő ország hatóságai kémkedés miatt indítanak eljárást amerikai kémek ellen.³⁴

Van-e felhatalmazása a CIA-nak ilyen akciók végrehajtására?

Mint a bevezetőben említettük, ez a fajta kiadatás jelentős múltra tekint vissza. A Reagan-adminisztráció alatt vezették be,³⁵ a Clinton-adminisztráció az 1998-as afrikai követségek elleni merényletek után nyúlt intenzíven ehhez az eszközhöz, a legintenzívebben azonban a jelenlegi amerikai adminisztráció alkalmazza.

A CIA felhatalmazása a Clinton-adminisztráció idején kiadott elnöki direktíván alapszik, amit a Bush-adminisztráció meghosszabbított. Michael Scheuer szerint, aki a CIA terrorizmusellenes központjában dolgozott, a politikacsinálók nem akarnak változtatni ezen a gyakorlaton, a beállítottságuk ugyanis olyan, hogy szívesebben bízzák másra a piszkos munkát.³⁶

New York Timesnak nyilatkozó volt és jelenlegi kormányzati tisztviselők azt állították, hogy a CIA úgy lett széleskörű jogokkal felruházva, hogy nem kell minden esetben felhatalmazást kérnie a Fehér Háztól vagy az igazságügy-minisztériumtól. Erre titkos elnöki direktíva jogosítja fel, amit Bush elnök nem sokkal 2001. szeptember 11-e után írt alá. Ez a gyakorlat fontos eleme a Bush-adminisztráció terrorizmusellenes politikájának, sok emberjogi aktivista szerint azonban ellentétben áll az adminisztráció hivatalos emberjogi politikájával, amely elutasítja a kínzás minden formáját. Az egyik nyilatkozó tisztviselő szerint az USA ezt a módszert csak akkor használja, ha a célszemélynek valamilyen készülő terrorista akcióról vannak ismeretei, és a kormányzat ilyenkor is komoly erőfeszítéseket tesz a foglyok emberi jogainak tiszteletben tartása érdekében. Bár nem beszélt a direktíva jogi részleteiről, azt állította, hogy a CIA törvényesen teszi azt, amit tesz. A tisztviselő azért vállalta az interjút, hogy cáfolja a híreszteléseket, amelyek szerint az USA azért küld más országokba foglyokat, hogy megkínózzák őket. Azt is mondta, hogy ez olcsóbb és gazdaságosabb megoldás, mintha az USA-ban vagy az országokon kívüli amerikai létesítményekben tartanák őket fogva.³⁷

2001. szeptember 11-e előtt is létezett ilyen program, de akkor sokkal szigorúbb szabályok szerint működött. Ezt az eljárást akkor alkalmazták, amikor az USA-ban nem volt lehetőség arra, hogy vádat emeljenek az adott személy ellen. Az ilyen akci-

34 Tracy Wilkinson: CIA Said to Leave Trail in Abduction Los Angeles Times June 26, 2005

35 Megan K. Stack: Case Allegedly Shows U.S. Practice of Secret Arrests, Los Angeles Times, March 30, 2005

36 Dana Priest: Jet Is an Open Secret in Terror War, Washington Post, December 27, 2004

37 Douglas Jehl and David Johnston: Rule Change Lets C.I.A. Freely Send Suspects Abroad to Jails, New York Times, March 6, 2005

ók kormányzati szervek közötti koordináló testületek jóváhagyásával és felügyeletével történhettek.³⁸ Ezeket a felügyelő testületeket a Fehér Ház vezette.

Újabban a CIA-t felhatalmazták arra, hogy foglyokat helyezzen át más országokba, de csak fogva tartás és kihallgatás céljából. Ezzel egyidejűleg kemény kritikának van kitéve, főleg olyan volt foglyok miatt, akik azt állítják, hogy megkínózták (megverték, megbilincseltek, megszégyenítették, elektrosokkal és más módon kínozták) őket. Alberto Gonzales fehér házi tanácsadó (jelenlegi igazságügy-miniszter) egy kongresszusi beszámolón azt állította, hogy az USA nem ad át személyeket olyan országoknak, ahol valószínűsíthetően kínozni fogják a foglyokat. Leszögezte, hogy nem tud olyan esetről, amikor bárki is megszegte volna ezt az elvet.³⁹ Michael Scheuer (1996–99 között a CIA bin Laden-ellenes egységét vezette) azt nyilatkozta a Los Angeles Timesnak, hogy az ő felügyelete alatt történt minden ilyen akciót felsőbb helyen hagytak jóvá: a CIA-nál jogászok és politikai vizsgálati csoportok, a Nemzetbiztonsági Tanács, néhány esetben pedig az Igazságügy-minisztérium. Scheuer szerint minden alkalommal szóbeli és írásbeli engedélyt kellett kérni, és meg kellett ígérni, hogy a fogoly jogait nem fogják megsérteni.⁴⁰

A CIA gyakorlata az, hogy az adott országban dolgozó állomásfőnöke minden átadás előtt szóbeli biztosítékot kér a fogadó ország biztonsági szervétől arról, hogy a foglyot nem fogják kínozni, sem más módon bántalmazni. Mind Porter J. Goss CIA-igazgató, mind Alberto Gonzales igazságügy-miniszter elismerte ugyanakkor, hogy amikor a fogoly egy másik országba kerül, nem lehet pontosan tudni, hogy mi történik vele. Hozzátették, hogy a foglyok utáni fokozott érdeklődés a fogadó ország számára azt jelentheti, hogy az amerikai vezetés nem bízik benne. Ugyanakkor a CIA-nak sem jönne jól, ha kiderülne, hogy a szövetségese kínozza az átadott foglyokat. Közvetlenül 2001. szeptember 11-e után nem voltak aggályok a foglyok jövőjét illetően, de mára ez megváltozott. A guantánamoi foglyok jelentős részét eddig azért nem engedték szabadon, mert a fogadó országokkal nem tudtak megállapodni az átadás utáni sorsukról. 22 kínai muszlimot pl., akiket Guantánamóban tartanak fogva, azért nem küldenek haza, mert a foglyok szerint megkínoznák vagy megölnék őket, ezért egy harmadik országot kell találni a számukra.⁴¹

A CIA-n belül is komoly viták vannak afelől, hogy meddig lehet folytatni a jelenlegi gyakorlatot. (A CIA amellett, hogy foglyokat ad át más országoknak, maga is fogva tart néhány tucat magas rangú al-Kaida vezetőt. Ők túl értékesek ahhoz, hogy lemondjanak róluk.) A CIA vezetésének mindenkori törekvése, hogy megvédje munkatársait a büntetőeljárásoktól, ezért 2002-ben jogi útmutatást kértek ilyen esetekre az igazságügy-minisztériumtól. Ez a dokumentum mára támadások célpontja-

38 Richard Clarke: *Against All Enemies – Inside America's War on Terror*, Free Press 142–144. o.

39 Douglas Jehl and David Johnston: *Rule Change Lets C.I.A. Freely Send Suspects Abroad to Jails*, New York Times, March 6, 2005

40 Tracy Wilkinson and Bob Drogin: *Missing Imam's Trail Said to Lead From Italy to CIA*, Los Angeles Times March 3, 2005

41 Neil A. Lewis: *Freedom for Chinese Detainees Hinges on Finding a New Homeland*, New York Times, November 8, 2004

vá vált, és a CIA vezetése attól tart, hogy a munkatársait tehetik majd felelőssé egyes rosszul végződött esetek miatt.⁴²

Az Air-CIA

A CIA régóta üzemeltet saját repülőgépeket. Már 1950-ben megvette a Civil Air Transportation (civil légi szállítás – CAT) nevű légitársaságot, amit a II. világháború után Kínában alapítottak. A CAT gépeit vetették be a franciák megsegítésére Indokínában, később pedig az Amerika-barát erőket segítették Laoszban. A cég nevét 1959. március 26-án Air Americara változtatták. 1970-re kb. 300 pilótát alkalmazott és több tucat repülőgépet, illetve helikoptert működtetett Délkelet-Ázsiában.⁴³ Az Air America 1976-ban azért szűnt meg, mert a Church-bizottság azt tanácsolta, hogy hagyjanak fel azzal a gyakorlattal, hogy nagyra nőtt fedőcégeket alkalmaznak kvázi háborús célokra.⁴⁴ Az Air America megszűnése után három évvel az egyik volt vezető pilóta felkérésre új céget alapított. A neve Aero Contractors Ltd., és bizonyos szempontból az Air America-program közvetlen utódjának tekinthető. Egy kis repülőtérén működik, közel Fort Bragg-hez, az amerikai különleges alakulatok főhadiszállásához. A cég feladataikre eléggé sokrétű. A New York Timesnek névtelenül nyilatkozó pilótája például Husszein jordániai királyt szállította körbe az USA-ban, az amerikaiak által támogatott angolai lázadóknak szállított utánpótlást, Kolumbiában a drogkereskedelem ellen harcolt, és Stinger rakétákat szállított vissza a közép-ázsiai köztársaságokból. (A legérdekesebb köztük talán a 2005. április 17-i és 22-i fuvar volt, amikor a szudáni hírszerzés főnökét szállították Washingtonba, majd vissza Szudánba.)

2001. szeptember 11-e után megváltoztak a prioritások a CIA légi szállításánál is. A CIA legfőbb feladata az lett, hogy megakadályozza a külföldről az USA területe és érdekeltségei ellen irányuló terrortámadásokat. Az Aero Contractors Ltd.-nek is egyik fő feladata, hogy repülőgépeket indítson szövetséges országokba olyan személyek elszállítására, akiket azzal gyanúsítanak, hogy terroristák, de a tartózkodási helyükön nem lehetett ellenük jogilag (vagy elég hatásosan) fellépni. Ugyanakkor megmaradtak a régi feladatok is. A cég gépei juttatták be Afganisztánba 2001-ben a CIA félkatonai egységeinek tagjait, amerikai ügynököket vittek Karacsiba, amikor merényletet követtek el az amerikai konzulátus ellen stb. 2001 után a cég még növekedett is. Alkalmazottainak száma 2001 és 2004 között 48-ról 79-re nőtt.⁴⁵

Hivatalos adatok szerint a CIA által birtokolt cégek tulajdonában 26 repülőgép van, amiből tizet 2001 után szereztek be. Az FAA (Federal Aviation Administration – szövetségi légügyi hivatal) adatai szerint a második világháborús DC–3-as kétmotáros repülőgéptől a legújabb Gulfstream V sugárhajtású repülőgépig sok minden

42 Douglas Jehl: C.I.A. Is Seen as Seeking New Role on Detainees, New York Times, February 16, 2005

43 William M. Learv: CIA Operations in Laos, 1955–1974, <http://www.cia.gov/csi/studies/winter99-00/art7.html>

44 Scott Shane, Stephen Grey and Margot Williams: C.I.A. Expanding Terror Battle Under Guise of Charter Flights, New York Times, May 31, 2005

45 Scott Shane, Stephen Grey and Margot Williams: C.I.A. Expanding Terror Battle Under Guise of Charter Flights, New York Times May 31, 2005

megtalálható a flottában, de a legkedveltebb a Boeing 737-es modelljére alapozott üzleti változat. A fedőcégek legtöbbszörének engedélye van arra, hogy a világ bármelyik részén lévő amerikai katonai bázison landolhassanak a gépei.

A CIA értesülések szerint hét cégen keresztül birtokolja a repülőgépeket. Ezeknek nincsenek alkalmazottaik, és nincs más funkciójuk azon kívül, hogy repülőgépeik vannak. A repülőket valós cégek üzemeltetik, az Aero Contractors Ltd. mellett a floridai központú Pegasus Technologies és Tepper Aviation. A CIA gépei olyan helyekre mennek, ahol az amerikai hadsereg repülőgépeit nem látnák szívesen. A fogadó kormányok az érkező gépeket gyakran a nyilvántartási kötelezettség alól is felmentik.⁴⁶

A légi szállítások lelepleződése

A CIA-nak álcáznia kell a műveleteit, a repülési szabályozás azonban szükségessé teszi, hogy a repülőgépek farkán jól látható jelzés, egyfajta rendszám legyen. Ennek segítségével a Federal Aviation Administration (szövetségi légügyi hivatal – FAA) internetes portálján ki lehet deríteni az amerikai tulajdonú repülőgépek tulajdonosait. A CIA emiatt hoz létre fiktív vállalkozásokat, és a repülőgépeket e cégek tulajdonként regisztráltatja. A cégek azonban fizikailag nem léteznek, kizárólag postafiókjaik vannak. A megadott postafiókok főként Virginiában, Marylandban és Washington D.C.-ben találhatók. Ezeket újságírók teljesen nyílt forrásokból ki tudták deríteni. A cégvezetők fiktív személyek, néhány ilyennek az adatait több cég alapításánál is felhasználták. Az egyik ilyen cég a Premier Executive Transport Services Inc. Vezetői és munkatársai a jelek szerint csak papíron léteznek. A szociális biztosítási számukat az utóbbi néhány évben kapták, a címük postafiók. Bryan P. Dyess, Steven E. Kent, Timothy R. Sperling és Audrey M. Taylor olyan nevek, akikhez korábban nem kapcsolható sem lakhely, sem munkahely, sem telefon. A gépek viszont a világ bármely pontján lévő amerikai légi bázison landolhatnak.

A Washington Postnak nyilatkozó volt CIA-tisztviselők szerint nem lenne szabad a műveleteknek ilyen könnyen lelepleződni. Nemcsak a repülőgépek mozgását tudták kívülállóak visszakövetni, hanem arra is rájöttek, hogy a vállalatok élén álló a fiktív személyek besorolhatók egy nagyobb névsorba. Mindegyiküket öt postafiók valamelyikéhez lehet kötni.

A CIA titkos személyszállítása már korábban lelepleződött, ez vezettet a mögötte álló cégek felfedéséhez. Először három héttel 2001. szeptember 11-e után, 2001. október 26-án. Ekkor egy pakisztáni újságíró, Masood Anwar egy cikkében azt állította, hogy a pakisztáni hatóságok átadtak az amerikaiaknak egy jemeni származású mikrobiológust, Jamil Qasim Saeed Mohammedet, akit a 2000-es USS Cole elleni támadással kapcsolatban körözték. A cikk szerint egy N379P farokjelű repülőgépre tették fel október 23-án a karachi-i repülőtér egy kevésbé használt termináljánál. A cikk széles körben elterjedt, ezért a repülő mögött álló cégre is hamar fény derült: Premier Executive Transport Services Inc., 339 Washington St., Dedham, Mass.⁴⁷ Nyolc hét

46 scott shane, stephen grey and Margot Williams: C.I.A. Expanding Terror Battle Under Guise of Charter Flights, New York Times May 31, 2005

múlva maszkos, amerikai akcentussal beszélő emberek a svéd biztonsági rendőrséggel együttműködve két egyiptomi állampolgárságú személyt vittek fel az N379P farokjelű repülőgépre. Egy hónappal később, 2002 januárjában egy amerikai bejegyzésű Gulfstream V repülőgép szállt le a dzsakartai katonai repülőtéren. Ez Muhammad Saad Iqbal Madnit vitte Egyiptomba. Őt azzal gyanúsítják, hogy al-Kaida tag és együttműködött Richard Reid-del, a cipőbombás merénylővel. Felűntek CIA-gépek mások letartóztatása körül is. 2002. március 28-án történt Abu Zubaydah⁴⁸ (Oszama bin Laden közeli munkatársa) letartóztatása, 2002. szeptember 10-én Ramzi bin al-Shibh-é⁴⁹ (ő a 2001. szeptember 11-i merényletek végrehajtóinak közeli segítője volt Németországban), 2002. november 8-án Abd al-Rahim al-Nashirié (ő volt az al-Kaida Perzsa-öbölbeli műveleteinek parancsnoka), 2003. március 1-jén Khalid Sheikh Mohammed⁵⁰ (ő a 2001. szeptember 11-i merénylet ötletgazdája és egyik fő szervezője). A letartóztatás után 48 órán belül mindig érkezett egy CIA-hez köthető repülőgép az adott országba.⁵¹

Egyéb esetek is nyilvánosságra kerültek. Egy alkalommal például 2003. január 21-én két ausztrál katonai gép elfogott egy CIA-tulajdonban lévő Herculest, ami katonai kommunikációs eszközökkel volt felszerelve, és Németországból Azerbajdzsánba tartott.⁵²

Végül, de nem utolsósorban a repülések leleplezésében fontos szerepet játszottak a hobbifigyelők, akik nagy távcsövekkel figyelik az érkező gépeket, és feljegyzik az azonosító számokat. Az eredményt specializált weboldalakon hozzák nyilvánosságra. Ilyen információk alapján is kezdtek nyomozni emberrablási ügyekben olasz és svéd hatóságok.

Ellentétek az USA és más országok terrorizmusellenes harca között

Vannak más súrlódási pontok is az európai és az amerikai terrorizmusellenes tisztviselők között. Az európaiak az amerikaiak szemére hányják, hogy fontos információkat nem adnak át nekik. Európai tisztviselők szerint ezért nem sikerült több fontos radikálist elítélni Európában. A legismertebb példa erre Mounir el-Motassadeq esete. Őt Németországban azzal vádolták, hogy segítette a 2001. szeptember 11-i merényleteket. 2003. február 19-én el is ítélték. A hét bíróból álló testület a hamburgi al-Kaida sejt segítségével és 3000-szeres gyilkosságban mondta ki bűnösnek. 15 évet kapott.⁵³ 2004

47 u. o.

48 Lásd bővebben: Profile: Abu Zubaydah, BBC News, Tuesday, 2 April, 2002, 17:25 GMT 18:25 UK

49 Lásd bővebben: Top al-Qaeda suspect captured, BBC News Saturday, 14 September, 2002, 10:28 GMT 11:28 UK

50 Lásd bővebben: Terror mastermind captured, BBC News, Tuesday, 4 March, 2003, 22:56 GMT

51 A dátumok forrása: Dana Priest and Joe Stephens: Secret World of U.S. Interrogation, Washington Post, May 11, 2004

52 Scott Shane, Stephen Grey and Margot Williams: C.I.A. Expanding Terror Battle Under Guise of Charter Flights, New York Times, May 31, 2005

53 Desmond Butler: German Court Convicts Student of Aiding Sept. 11 Terrorists, New York Times, February 19, 2003

márciusában, a fellebbezésnél azonban a vád részben összeomlott. A fellebbviteli bíróság azért döntött így, mert az amerikaiak nem engedték, hogy amerikai fogságban lévő vezető al-Kaida tagok vallomást tegyenek a tárgyaláson, így a bíró csak azokra a kihallgatási jegyzőkönyvekre hagyatkozhatott, amiket az amerikaiak átadtak. Végül hét évet kapott a hamburgi sejtben való részvételéért, de felmentették a 3000-szeres gyilkosság vádja alól, vagyis úgy ítélték meg, hogy nem vett részt a merényletek előkészítésében.⁵⁴

Az amerikai viselkedés nem csupán az európai eljárásokban okoz zavart. Indonéziában nemrégiben pert folytattak Abu Bakr Bashir ellen, akit azzal gyanúsítottak, hogy a Jemah Islamiya szellemi vezetője, és aktív részt vállalt merényletekben. A vád bizonyítására az indonéziai ügyészségnek két amerikai fogságban lévő terrorista vallomására lett volna szüksége, Riduan Isamuddinra és Omar al-Faruqra. Riduan Isamuddin (más néven Hambali) a Jemah Islamiya egyik vezetője volt, míg az amerikaiak Bangkokban el nem fogták. Azóta ismeretlen helyen őrzik. Omar al-Faruq kuvaiti születésű al-Kaida aktivista, aki sokáig Indonéziában élt. Azzal gyanúsították, hogy az al-Kaida és más iszlamista szervezetek között játszott összekötő szerepet. Indonéz hatóságok fogták el, majd egy CIA-s repülőre ültették. A tartózkodási helye azóta ismeretlen. Az amerikai kormányzat – bár sürgette Bashir elítélését – nem tette lehetővé, hogy kikérdezzék őket az ügygel kapcsolatban. A vádlott emiatt csak rövid börtönbüntetést kaphatott.⁵⁵

Az amerikai felfogás gyökeresen eltér az európaiétól. A 9/11 bizottság úgy fogalmazott a jelentésében, hogy „a kitűnő nyomozati és vádemelési eredmények azt a hamis illúziót keltették, hogy a bűnüldözés fel van készülve a terrorizmusellenes küzdelemre”.⁵⁶ Az eredményorientáltság azonban szétfeszíti a törvényes kereteket. (Ezt láthattuk Guantánamóban.) Ez azonban nem válhat nemzetközi normává.

Mint láthattuk, a Nasr-ügy rossz hangulatot szült az olasz közvéleményben és politikában, sőt a két ország terrorizmusellenes együttműködésének átmeneti romlásához vezetett. 1998-ban még az olasz hatóságok az FBI-jal szorosan együttműködve léptek fel az egyiptomi Gamaa al-Islamiya ellen, együtt figyelték a Milánóban működő radikálisok telefonbeszélgetéseit. A 2001. szeptember 11-i merényletek után az együttműködés tovább mélyült. Több FBI-tisztviselő érkezett Olaszországba, hogy szoros munkakapcsolatot építsen ki az olasz hatóságokkal.⁵⁷ A CIA-munkatársak elleni olasz elfogatóparancs⁵⁸ az amerikai és európai terrorizmusellenes felfogás tünete és egyben bizonyítéka. Az európai gyakorlatban a törvényesség dominál. Az amerikai arzenálba beletartozik a terroristagyanús személyek elfogása és átszállítása más országokba ugyanúgy, mint az amerikai állampolgárok szabadságjogainak megkur-

54 Craig Whitlock: Friend of 9/11 Hijackers Convicted in Germany, Washington Post, August 20, 2005

55 Raymond Bonner: Radical Cleric in Indonesia Is Acquitted of Terrorism, New York Times, March 4, 2005

56 9/11 Commission Report 72. o.

57 Stephen Grey and Don Van Natta Jr.: In Italy, Anger at U.S. Tactics Colors Spy Case, New York Times June 26, 2005

58 Brian Wingfield: 3 More Sought in C.I.A. Case in Italy, New York Times, October 1, 2005

títása. Európában a Madridban és Londonban végrehajtott merényletek után sem vezettek be drasztikus megoldásokat, bár szigorítások kétségtelenül történtek. Sokan szembesítik az amerikai kormányzatot azzal, hogy a tárgyalt esetekben ellentmondás van a hivatalos politika és a bevett gyakorlat között. Azt sem kell azonban figyelmen kívül hagyni, hogy nem csupán az amerikai kormányzati szervek vesznek részt ilyen akciókban. Svédországban is kiderült, hogy a vitatott kiadatási eljárást a svéd fél kezdeményezte, mivel azt feltételezték, hogy a letartóztatottak komoly veszélyt jelentenek. Minél előbb ki akarták őket adni Egyiptomnak, de nem volt olyan repülőgépük, ami megfelelően fel lett volna szerelve egy ilyen akcióra. Ezért hívták a CIA-t segítségül. Attól félték, hogy a gyanúsítottak ügyvédeknek gyors fellépése megakadályozhatja a kiadást.⁵⁹ Kanadában is egy kormányzati eljárás során fény derült arra, hogy egy szíriai–kanadai kettős állampolgár Szíriába vitelében a kanadai hatóságok voltak a kezdeményezők.

* * *

Ki lehet jelteni, hogy a titkos kiadatás hasznos fegyver lehet a terrorizmusellenes küzdelemben, amennyiben megfelelő keretek között alkalmazzák. Ramzi Yousefet, a World Trade Center elleni 1993-as merénylet kitervelőjét és vezetőjét, Abu Zubaydahot, az al-Kaida volt műveleti főnökét, Khalid Sheikh Mohammedet, a 2001. szeptember 11-i merényletek megtervezőjét, Riduan Isamuddint, a Jemah Islamiya egyik vezetőjét és sok más terroristát fogták el így, és bírták szóra.

Oszama bin Laden elfogására is voltak ilyen tervek még 2001. szeptember 11-e előtt, de kivitelezhetetlennek ítélték, és elvetették.⁶⁰ Azért dolgozták ki őket, mert az afgán kormány – vagyis a tálib mozgalom vezetői – nem voltak hajlandók sem bíróság elé állítani, sem kiadni más országnak, ahol elítélhették volna. Richard Clarke szerint 2001. szeptember 11-ét megelőzően terveztek ilyen akciót Khalid Sheikh Mohammed ellen is, de nem tudták végrehajtani, mert az érintett ország kormányának egy tagja értesítette a készülő akcióról, és el tudott menekülni.⁶¹

Ahhoz, hogy a rendszer működjön, az kell, hogy a szükséges információk pontosak legyenek, és ártatlanokat ne foganak el. A titkos kiadások gyakorlatát az elhibázott és emiatt napvilágra került akciókból ismerjük, és ez az egész ügyet rossz megvilágításba helyezi.

59 Craig Whitlock: New Swedish Documents Illuminate CIA Action, Washington Post, May 21, 2005

60 9/11 Commission Report 111–115. o.

61 Richard Clarke: Against All Enemies 152–153. o.

A Hadtudományok Bolyai János Kutatási Ösztöndíjaisai 2006

A kormány 1997-ben rendeletet hozott a posztdoktori foglalkoztatás rendszerének kialakítására és ennek keretében a Bolyai János Kutatói Ösztöndíj létesítésére. A Bolyai-ösztöndíj kifejezetten a fiatal (kezdetben 40, 2002-től 45 év alatti), tehetséges kutatók anyagi támogatására, „a kiemelkedő kutatási-fejlesztési teljesítmény ösztönzésére és elismerésére” létesült. Ugyanezen rendelet intézkedett arról, hogy „az ösztöndíjat független, szakmailag és tudományos szempontból autonóm, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke által az MTA köztestületi keretei között létrehozott Kuratórium ítélje oda nyilvános pályázati rendszerben.”

A Bolyai János Kutatási Ösztöndíj Kuratóriuma 1998-évi megalakulása óta, évente hirdette meg, bírálta el és ítélte oda a Bolyai-ösztöndíjat. 1998-tól 3433 pályázatot adtak be és 1411 ösztöndíjat ítéltek oda. A túljelentkezés évente átlagosan 2,4 szerez volt, ami igazolja az ösztöndíj töretlen népszerűségét. Megállapítható, hogy a Bolyai-ösztöndíj jól illeszkedik a hazai ösztöndíjak láncolatába (Békésy, Magyary, Bolyai, Széchenyi) és betölti szerepét a tudományos utánpótlás képzésében (PhD, MTA doktora cím, MTA levelező, illetve rendes tagja).

Az ösztöndíj egy-, kettő-, háromévi időtartamra nyerhető el, melyet az ösztöndíj mindhárom évében kiemelkedő teljesítményt nyújtó kutató ismételtén megpályázhat és elnyerhet.

A Kuratórium a pályázatokat tizenegy szakértői kollégium közreműködésével bírálja el, melyekben minden szaktudomány képviselőjét egy-két tudós látja el. A Kuratórium a beérkezett pályázatok áttekintése után megállapítja az egyes szakértői kollégiumok által ösztöndíjra javasolható pályázatok számát, melynek alapja a beérkezett összes pályázat és a kiosztható ösztöndíjak aránya. A szakértői kollégiumok tudományterületeikre érkezett pályázatok összességéből ugyanebben az arányban tesznek javaslatokat az ösztöndíj odaítélésére. A szakértői kollégium munkája során minden pályázatot két egymástól független szaktudós bírál el elsőként, majd ezen bírálatok ismeretében a kollégium az egyes pályázatokat összehasonlító-elemző vizsgálatnak veti alá és rangsorolja. A kuratórium a javasolt rangsoron nem változtat, csak vitás esetekben él döntési jogával, illetve bizonyos esetekben – kizárólag tudománypolitikai megfontolások alapján – a 11 szakértői kollégium által javasolt szemé-

lyeken túl is odaítélhet néhány ösztöndíjat. Az elbírálásnak ez a rendje messzemenően biztosítja azt az elvet, hogy a szaktudományok a maguk szakmai szükségletei és értékrendje által követett módon, valóban függetlenül hozzák meg döntéseiket.

A Kuratórium az ösztöndíjban részesülők tudományos tevékenységét folyamatosan figyelemmel kíséri és értékeli. Az ösztöndíjasok éves és záró kutatói jelentésekben adnak számot munkájukról, melyek fő szempontjait a Kuratórium határozta meg. A beérkezett kutatói jelentéseket általában az ösztöndíjas pályázatának elbírálásában résztvevő egyik szakértő értékeli és terjeszti a szakértői kollégium elé, melynek javaslata alapján a végső értékelést a Kuratórium végzi el. A Kuratórium a kiemelkedő szakmai minősítést elérő végzett ösztöndíjasoknak Bolyai Emléklapot adományoz. Közülük évente maximum 15 főnek, a szakértői kollégiumok javaslata alapján, az MTA Bolyai Plakettet ítél oda.

Az ösztöndíj odaítélését az MTA és a Kuratórium elnöke által aláírt oklevél igazolja. A Kuratórium által kezdeményezett – évente megrendezésre kerülő – „Bolyai-nap” keretében kerül sor az MTA Bolyai Plakettek és a Bolyai Emléklapok, valamint az ösztöndíj odaítélését tanúsító oklevelek átadására. A „Bolyai-nap” színvonalát növelik a kiemelkedő eredményt elért ösztöndíjasok szakmai előadásai. Az Akadémiához, az ösztöndíjhoz kötődést erősíti a Bolyai-jelvény is, amelyet minden ösztöndíjas megkap az oklevéllel együtt.

A 2006-os év sem múlt el anélkül, hogy a Hadtudomány képviselőinek munkáját ne ismerjék el. Június 28-án a Magyar Tudományos Akadémián adták át azt a 150 ösztöndíjat, amelyeket 628 érvényes pályázatból választott ki a zsűri. Idén három hadtudós – Dr. Haig Zsolt alezredes, Krajnc Zoltán alezredes, Rajnai Zoltán alezredes (valamennyien a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi egyetem oktatói) – érdemelte ki az ösztöndíjat és kapott lehetőséget arra, hogy három éven át az Akadémia anyagi támogatásával kutassanak.

Az idén befejezett 155 kutatás értékelése is hozott sikereket. A Kuratórium kiemelkedő eredménnyel fogadta el dr. Cziva Oszkár tűzoltó ezredes, dr. Padányi József ezredes és dr. Sipos Jenő alezredes beszámoló jelentését. A legjobb 15 beszámoló közé került Dr. Padányi József ezredes jelentése, aki így Bolyai-plakettet vehetett át Marosi Ernőtől, az MTA alelnökétől.

a Szerk.

Négyesi Lajos

A csata- és hadszíntérkutatás módszereinek alkalmazása Zrínyi-Újvár kutatása során

A Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem a névadó költő és hadtudós iránti tiszteletből évtizedek óta részt vállal a Zrínyi-hagyományok ápolásában. Ez egyrészt a Szigetvári Várbarát Körrel való kapcsolattartásban, másrészt Belezna és Órtilos községekkel való együttműködésben nyilvánul meg, melynek célja az őrtilosi Szent Mihály hegyen feltételezett Zrínyi-Újvár romjainak védelme és emlékezetének ápolása. Ez utóbbi kapcsolat egy évtizedes múltra tekint vissza, azonban az első jelentős lépésre három évvel ezelőtt került sor, amikor az egyetem hallgatóiból álló csoport egy hetet töltött a területen, mely idő alatt megismerték a terület múltját és részt vettek a vár feltételezett helyén egy emlékhely és egy emlékmű kialakításában.

A vár nagy jelentőségű a Zrínyi életműben, hiszen az egyetlen épített objektum ami a költő és hadtudós művei közül a mai Magyarország területén áll. A pontos helyével kapcsolatban csaknem egy évszázados vita alakult ki a történeti szakirodalomban, mivel az 1664-es ostrom után a törökök a várat teljesen lerombolták és az később sem épült újjá. Amikor az utókor figyelme ismét a vár felé irányult, annak maradványai már nem voltak beazonosíthatók. Az előrelépést egy hadmérnöki vázlat hozta meg, mely Esterházy Pál hagyatékából került elő. Ez alapján Hrenkó Pál térképtörténész beazonosította a vár feltételezett helyét, ahol Vándor László helyszíni kutatásai során késő-középkori cserepeket talált. Ezzel a kérdés nyugvópontonra jutott. Bár voltak akik továbbra is vitatták a vár lokalizálását, a közvélemény elfogadta az említett kutatók megállapítását.

A vár helyével kapcsolatos kérdések tisztázása érdekében 2005 tavaszán a Magyar Hadtudományi Társaság (MHTT), a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem (ZMNE) és a Hadtörténeti Intézet és Múzeum (HIM) közös kutatócsoportot hozott létre, mely terepbejárások során folytatott vizsgálatokat és adatgyűjtést a vár feltételezett területén. Az eredmények arra mutattak, hogy a rombolások ellenére a várnak még napjainkban is vannak beazonosítható részletei.

A kutatások továbbfolytatásához a MHTT, a ZMNE, a HIM, a Somogy és Zala Megyei Múzeumok Igazgatóságai, valamint Belezna és Órtilos Polgármesteri Hivatalai részvételével egy kibővített munkacsoport jött létre és 2006. július 10–16. között megkezdődtek a vár helyén a módszeres kutatások. A kutatócsoport zömét a MHTT

és a ZMNE szakemberei és hallgatói alkották (dr. Padányi József mk. ezds, Papp Ferenc alez., dr. Négyesi Lajos őrgy., Kállai Attila mk. őrgy., Németh József, Németh András hdgy., Iván László, Somogyi Ádám, Szabó Péter, Varga Gábor, Bokor Péter, Csanálosi Zsolt, Jenei Tibor, Károly Krisztián, Urbán Levente hallgatók). Régészeti szakmai segítséget Nováki Gyula régész és Szakács Miklós régésztechnikus biztosított.

Az egyetem hallgatói Kállai Attila és Körömi Ágnes mérnök őrnagyok szakmai irányítása mellett végezték a terület topográfiai felmérését. Munkájuk során a legkorszerűbb műholdas eszközöket használták. Dr. Padányi József mérnök ezredes vezetésével talajfúróval vettek mintákat a feltételezett sáncok anyagából, valamint fémkereső műszerrel vizsgálták át a területet. Dr. Négyesi Lajos őrnagy, hadtörténész segítségével a csoport tagjai folyamatosan értékelték a kutatás eredményeit és meghatározták a további lépéseket. Papp Ferenc alezredes és Németh József a tábor működését koordinálta és folyamatos kapcsolatot tartott fenn a helyi szervekkel.

Ennek eredményeként az egy hetes kutatás során elkészült egy régészeti kutatóárok, melyben sikerült megtalálni egy feltehetően a várhoz tartozó árok nyomát. A talajfúrások tisztázták a rombolás mértékét és az újkori bolygatások nyomait. A fémkereső műszeres átvizsgálással pedig eredményesen azonosítottuk a vár árkanak keleti 50 méteres szakaszát, valamint egy kb. 1500 négyzetméteres területet ahol az ostrom idején folytatott harc nyomai kerültek elő. A kutatás kézzel fogható eredménye volt mintegy 150 db tárgyi lelet, nagyjából az 1664-es ostrom idejéből.

A kutatás végére sikerült bizonyítani, hogy *a Szent Mihály hegy északi részén a török-korban ostrom zajlott le*. Beazonosítottuk a vár árkanak és a sáncnak néhány darabját. Összességében ezzel *sikerült behatárolnunk és bizonyítanunk, hogy itt állt Zrínyi-Újvár*.

Röviden ennyiben foglalható össze az a kutatómunka, melynek eredményeként sikerült megválaszolni a magyar hadtörténet egyik évtizedek óta vitatott kérdését. Ennél azonban jóval többről van szó. Az ugyanis, hogy a nyári kutatótábor során eredményeket tudtunk elérni, a Magyar Hadtudományi Társaság Csata- és Hadszíntérkutató Szakosztályában folyó tudományos munkának köszönhető. Dr. Holló József ny. altbgy szakosztály elnök vezetésével, öt éves működésünk során a külföldi és hazai tapasztalatok figyelembevételével kidolgoztuk az összecsapások helyszíneinek vizsgálati módszerét. Ez magában foglalja a történeti források és topográfiai adatok alapján a helyszín pontos (méteres) beazonosítását és az egykori esemény nyomainak felkutatását, a jelenségek rögzítését és értékelését, végül az eredmények összevetését a történeti adatokkal. Munkánk során meghatároztuk a különböző történeti korokból származó helyszínek jellemzőit, ami biztosítja a jelenségek felismerését, másrészt kidolgoztuk a koroknak megfelelő differenciált kutatási módszereket.

A szakosztály önállóan kutatja az 1711-től napjainkig terjedő összecsapások helyszíneit, mivel az ennél régebbi lelőhelyek vizsgálata csak feltárási engedéllyel, a területileg illetékes múzeummal együttműködve lehetséges.

Az elmúlt években a második világháború nyomait a Pilis, Gerecse, Vértes és a Bakony térségében vizsgáltuk. Ennek során beazonosítottunk összecsapás helyszíneket, hadisírokat és harcjármű roncsok helyét, felmértünk az egykori állások nyomait. 2005-ben bolgár hadtörténészekkel közösen végeztünk feltárást Kisbajom közelében a 44/3 gyalogos zászlóalj támpontjának területén.

Az első világháború nyomait az Isonzó felső folyásánál Tolmein és Kaporettó környékén a Mrzli Vrh hegyen a 46/3 zászlóalj állásaiban, valamint a Doberdó és a Fajti Hrib körzetében a 46. közös gyalogezred harcainak helyszínein kutatjuk. Ennek során jó együttműködést alakítottunk ki szlovén és olasz kutatókkal. A Salgótarján közelében magasodó Karancs hegyen az 1919 májusában megvívott harcok nyomait találtuk meg. Komáromtól nyugatra, az ácsi erdőben pedig az 1849-ben itt lezajlott csaták nyomait tártuk fel.

2001 óta évente rendezünk *Csaták néma tanúi* címmel csatatérkutató konferenciát, melyen a szakosztály tagjai mellett a roncskutatók és más, hasonló témával foglalkozó kutatóknak is lehetőséget adunk eredményeik bemutatására. Ezen kívül rendszeresen kapunk meghívást konferenciákra előadóként. Kutatási eredményeinket rendszeresen publikáljuk, amire elsődlegesen a Hadtörténelmi Közlemények, valamint a szakosztály honlapja ad lehetőséget.

Zrínyi-Újvár kutatása egy fontos sarokpontja a szakosztály működésének. Első ízben kutatunk régészeti korú lelőhelyet, két megyei múzeummal együttműködésben. Mivel a tevékenységünket hadtörténelmi régészetként szoktuk definiálni, fontos kérdésként jelentkezett, hogy milyen munkamegosztást és együttműködést tudunk kialakítani a régészekkel.

A kutatás tapasztalatai érdekes választ adtak. *A feltáró régészet a vár esetében az építmény nyomait keresi.* Vándor László eddigi kutatásai azt mutatják, hogy a vár maradványait a jelenlegi emlékmű körüli terep rejtí. Ennek megfelelően azt mondhatjuk, hogy a vár régészeti feltárását innen kiindulva kifelé haladva kell elvégezni. A kezdőpontot az egykori várudvar, a vár-kút és az épületek nyomai adják. Ezzel szemben *a csatatérkutatás az összecsapás, tehát az 1664-es ostrom nyomait keresi.* Ezért mi az ostrom és az ostromlók nyomait kerestük, tehát kívülről haladtunk a vár felé. A vár sáncaiból kilőtt puskagolyók, ha nem találtak el senkit, 300–350 méterig repültek el, majd a talajra kerülve viszonylag épségben maradnak meg. A puskagolyók tekintetében – ebből került elő a legtöbb – ezt a távolságot tekinthetjük az ostrom hátsó határának. A közelebbi területen már előkerülnek a becsapódott lövedékek, melyek annál erősebben deformálódtak, minél közelebből jött a lövés. A vár árkának ellenségség felőli oldalát mintegy 50 méter hosszan jelölték becsapódott puskagolyók. Ahol a várárok nyoma a későbbi erődítési munkálatok miatt elpusztult, ott is sejthető a vonala a közelharcra utaló becsapódott és erősen deformálódott puskagolyókból és bomba repeszekből.

Azzal, hogy megtaláltuk az ostrom nyomait, egyben bizonyítékát adjuk annak, hogy ott állt a vár. A leletek szinte körberajzolják a vár sáncait és jelzik az ott lezajlott harcot. A kutatás eredményessége jelzi, hogy a feltáró régészet és a csatatérkutatás egymást segítve és kiegészítve képes eredményesen együttműködni. Reményeink szerint az elért eredmények bizonyítják, hogy a magyar csata- és hadszíntérkutatás a MHTT szervezetében felnőtt arra a szintre, hogy a hadtudomány önálló kutatási területévé lépjen elő.

A NATO feladatrendszerében az elkövetkező tíz évben várható változások című tudományos konferencia programja

A Magyar Hadtudományi Társaság,
a Honvédelmi Minisztérium és
a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem

*A NATO feladatrendszerében az elkövetkező
tíz évben várható változások*

címmel 2006. szeptember 27-én 9–16 óráig
tudományos–szakmai konferenciát szervez.

A konferencia fővédnöke:

Dr. Szekeres Imre honvédelmi miniszter.

PROGRAM

□ A konferencia plenáris üléssel kezdődik,
ahol a következő vitaindító előadásokat hallgat-
hatják meg a résztvevők:

*A NATO előtt álló biztonsági kihívásokra adható
válaszok az előttünk álló évtizedben*

Előadó:

Dr. Molnár György,

a Külügyminisztérium Biztonságpolitikai
és Nonproliferációs Főosztályának
vezetője;

*A NATO és a tagállamok képesség-kialakítási és
katonai alkalmazási tevékenységében várható kor-
rekciók*

Előadó:

Siklósi Péter

HM főosztályvezető;

*A NATO feladatrendszerében – és a tagállamokkal
szembeni elvárásokban – az elkövetkező tíz évben
várható változások*

Előadó:

Szenes Zoltán,

a ZMNE tudományos főmunkatársa;

*A NATO stratégiai megújulásának várható irá-
nyai a jelenleg folyó műveletek tükrében*

Előadó:

Martinusz Zoltán,

a Magyar Köztársaság

NATO nagykövete.

□ Ezt követően három szekcióban folytatódik
a konferencia programja. A tervezett szekciók
és a felkért levezető elnökök a következők:

1. Politikai-biztonságpolitikai szekció:

*A NATO irányultságában, funkcióiban várható
változások*

A szekció vezetője:

Siklósi Péter HM főosztályvezető

2. Katonai szekció:

*A Szövetség katonai feladatrendszerében várható
változások*

A szekció vezetője:

Dr. Deák János nyá. vezérezredes,

a ZMNE KLHTK tud. főmunkatársa

3. Nemzetbiztonsági szekció:

A speciális, nem katonai feladatokban várható változások

A szekció vezetője:

Kovács Károly nyá ezredes

□ Ezt követően plenáris ülés formájában folytatódik a rendezvény, amelynek keretében a szekciók vezetői beszámolnak az elvégzett szakmai munkáról és természetesen kérdésekre, illetve véleményekre és hozzászólásokra is lesz lehetőség.

A konferencia *Bali József* HM védelempolitikai helyettes államtitkár zárszavával ér véget.

A konferencia helye:

ZMNE Díszterem
(Budapest X. ker. Hungária krt. 9-11.)

Felvilágosítás a konferenciával kapcsolatban:

Prof. Dr. Berek Lajos ezredes,
a MHTT elnökhelyettese

Levélcím: Budapest., Pf.: 12 H-1456

Telefon: (36 1) 432-9160; HM: 41-110

Weblap: http://www.zmne.hu/kulso/mhtt/welcom_h.htm

E-mail: berek.lajos@zmne.hu

A részvételi szándékot és az ebédigényeket kérjük 2006. szeptember 22-ig visszaigazolni!

Az MHTT publikációs lehetőségei az interneten

A Magyar Hadtudományi Társaság egyre nagyobb mértékben igyekszik felhasználni a technika, az információs társadalom nagy vívmányát az elektronikus számítógépek, az Internet által felkínált lehetőségeket. A Társaság Internetes honlapja folyamatosan bővülő tartalommal és formában bemutatja a szervezet működésével, szervezeti életével kapcsolatos kérdéseket; információkat szolgáltat a kutatások eredményeiről, állásáról, a tervezett vagy megtartott rendezvényekről, az elnökség és a bizottságok fontosabb határozatairól, a szakosztályok életéről stb. A honlapról letöltendő *információk sorában fontos helye és szerepe van* a Társaság fórumának a *Hadtudománynak* is, amely a kutatók szellemi termékeit adja közre cikkek, tanulmányok formájában.

A szerkesztőbizottság legutóbbi ülésén a honlapról letölthető információk bővítését javasolta, elsősorban olyan tanulmányokkal, cikkekel kapcsolatban, amelyek a szerkesztés eddigi gyakorlata szerint a terjedelmi kötöttségek miatt – a negyedévenként megjelenő kiadványunkban a cikkek száma, oldalterjedelme behatárolt – csak jelentős rövidítéssel kerülhettek közlésre. A nagyobb terjedelmű (20–60 oldal) írások egységének megbontása azonban nem mindig szerencsés, ugyanis igazi értékük akkor marad meg, ha együtt van a szerzők által jól átgondolt és jól felépített mondanivaló. Az ilyen tanulmányoknak is tudományos értékük van, elismert szakemberek (kutatók) állnak mögöttük, tehát megoldást (közlést) várnak és érdemelnek.

A Hadtudomány Szerkesztőbizottságának javaslatát – *dr. Padányi József* az SzB elnökének előterjesztésében – az MHTT elnöksége 2006. május 26-ai ülésén elfogadta. A határozat szerint az ilyen tanulmányok – természetesen tartalmi és formai szempontból igényesen előkészítve, tudományos igényű írásnak elismerve – a jövőben a nyomtatott formában megjelenő Hadtudománnyal együtt, az adott szám elektronikus mellékleteként jelennek meg az interneten.

A fentieknek megfelelően a folyóirat jelen számában kísérleti jelleggel közzé tesszük *dr. Bukovics István* nyá. mk. tűzoltó vezérőrnagy: *Logikái „nemvalószínűségi” kockázatelemzés* című tanulmányának egy rövidített formáját és a folyóirat mellékleteként (Interneten) a teljes változatát. A jövőben amennyiben olvasóink, főleg szerzőink is elfogadják a közlés ilyen formáját, a nagyobb terjedelmű tanulmányokat, az adott számok mellékleteként kezelve csak az Interneten, a Társaság honlapján tesszük hozzáférhetővé.

a Szerk.

CONTENT

Zoltán Szenes:	Effects of Peace Support Operations on Hungarian Forces	3
----------------	---	---

SECURITY POLICY

József Kis-Benedek:	Transatlantic and European Cooperation in the Scope of New Challenges.	15
István Molnár:	Partnership for Peace in IFOR – an Indicator of NATO Renewal.	23
Ibolya Farkasné Zádeczky:	Global Challenges Threatening Security.	38

MILITARY SCIENCE – MILITARY AFFAIRS

János Szabó:	All-volunteer Force – Cultural Change of the Defence Sector in Hungary	51
Tibor Kőszegvári:	Cosmic Warfare	68

LEADERSHIP – TRAINING

István Bukovics:	Logical Risk Assessment of “Non-probability”	79
------------------	--	----

FORUM

László Nagy:	Snapshot from Azerbaijan	89
József Németh:	September 11, 2006 – Anatomy of a Research.	103
János Kemény:	Extradition of Terrorists and Counter Terrorism	112
	“János Bolyai” Military Science Research Fellows, 2006	126
Lajos Négyesi:	Adaptation of Battle and Theatre Research Methods in the Research of “Zrínyi-Újvár”	128

SOCIETY NEWS

Programme of the Conference “Expectable Changes in the Structure of NATO Tasks in the Next 10 Years”	131
The Journal “Military Science” on Internet.	132

M E G H Í V Ó

A NATO feladatrendszerében
az elkövetkező tíz évben várható
változások

címmel

a Magyar Hadtudományi Társaság,
a Honvédelmi Minisztérium,
és a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem

közös rendezésében
tudományos szakmai konferenciára kerül sor

2006. szeptember 27-én 9–16 óráig,

Budapesten,

a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem Dísztermében.

A konferencia mindenki számára nyitott
tudományos rendezvény!

A rendezők tisztelettel várnak
minden hadtudomány iránt érdeklődő
kedves vendéget.

Kérjük,
hogy előzetes részvételi szándékukat
2006. szeptember 22-ig jelezzék
a megadott elérhetőségi helyeken!

A konferencia részletes programja a folyóirat 131. oldalán olvasható!